

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÇUKUROVA-HAÇIN'DE (SAİMBEYLİ) MİSYONERLİK FAALİYETLERİ
(1850-1920)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALPER KÜÇÜKDURMAZ

GAZİANTEP
MAYIS 2013

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**ÇUKUROVA-HAÇİN'DE (SAİMBEYLİ) MİSYONERLİK FAALİYETLERİ
(1850-1920)**

Alper KÜÇÜKDURMAZ

Tez Savunma Tarihi: 28.05.2013

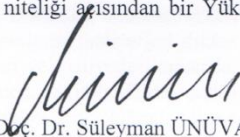
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylıyorum.

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR

Yrd. Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU

İmzası

ÖZET
ÇUKUROVA-HAÇIN'DE (SAİMBEYLİ) MİSYONERLİK FAALİYETLERİ
(1850-1920)

KÜÇÜKDURMAZ, Alper
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR
Mayıs 2013, 112 sayfa

Osmanlı Devleti'nin hem sınır hem de toplumsal çözülme dönemi olarak bilinen 19. yüzyıl, Avrupalı misyonerlerin en etkili olduğu dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Misyonerler, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı, geçim ve yaşam şartlarının ağırlaştığı, sınırların değişmeye başladığı böyle bir dönemi, tercih etmişlerdir. Özellikle bu tercihte, toplum mühendisliği için merkezden uzak olan yerleri seçmeleri ve kendilerine "Millet-i Sadıka" denilen Ermenileri tercih etmeleri ayrıca ilginçtir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin zaafa uğramasında da etkili olmuştur.

Saimbeyli (Haçin), Adana'nın en uzak yerleşim yerlerinden biri olduğu için sosyo-ekonomik gelişme yok denecek kadar azdır. Bütün bu olumsuzluklara karşılık, gönüllü olarak çalışan kadın ve erkek misyonerlerin faaliyetleri dikkat çekicidir. Buraya ilk gelen misyonerlerin, yaşam alanları ve faaliyetleri arasında, kendi inançlarına bağlılıkları ve fedakârlıkları sonucu, Saimbeyli'de çeşitli düzeyde okul ve ev kiliseleri açarak eğitim faaliyetlerini ve halkı bilinçlendirme çalışmalarını başlattılar. Yıllar süren bu faaliyetler, Adana Ermeni olaylarının ortaya çıkmasına zemin oluşturdu.

Anahtar kelimeler: Misyonerlik, Haçin, Kadın misyonerler, Ermeni olayları

ABSTRACT
MISSIONARY ACTIVITIES IN HADJIN-ÇUKUROVA
(1850-1920)

KUÇUKDURMAZ, Alper
M. A. Thesis, Department of History
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Süleyman UNUVAR
May 2013, 112 pages

19th century, which is known as the period of communal and border disintegration for The Ottoman, is the period in which the European missionaries are the most effective. Missionaries have chosen a period of time in which the Ottoman Empire gets weaker, livelihood and living conditions get harder and the borders change. Especially in this choice, it is surprising that they have chosen the places far from the centers for social engineering and they have chosen Armenian people who are known as “*Millet-i Sadıka*” Loyal Nation.

As Hadjin (Saimbeyli) is one of the furthest places of Adana, socio-economic development cannot be talked about for this region. In spite of all these obstacles, missionary activities of the man and women volunteer missionaries are remarkable. The missionaries arriving in Hadjin - between their activities and their living space as a result of their devotedness to their beliefs and self-sacrifice - started training activities and the efforts of raising the awareness of the community by opening schools at different levels and house churches. These activities lasting for years formed the basis of Armenian incidents in Adana.

Key words: Missionary, Hadjin, Women missionaries, Armenian incidents

ÖNSÖZ

Tez konusu olarak “Çukurova-Haçin’de (Saimbeyli) Misyonerlik Faaliyetleri (1850-1920)”ni aldık. Bu tezi almamdaki amacım, Saimbeyli’de ki misyonerlik faaliyetlerinin, Çukurova’da yaşayan Ermeniler üzerine etkilerini araştırmaktır. Bu çalışma 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti, yaşadığı sorunlarla birlikte ele alındığında ortaya ilginç sonuçlar çıkacağı kanaatindeyiz. Söz konusu dönemde Avrupalı misyonerlerin Anadolu’ya olan ilgileri insanı şaşırtmaktadır. Çünkü ekonominin bozulduğu, yaşam şartlarının zorlaştığı bir dönemde misyonerlerin, aylarca süren yolculuğu göze almaları ilginçtir. Gelenler arasında bayanların bulunması ve kimisinin eşlerini burada kaybetmesine rağmen, misyonerlik faaliyetlerine devam etmeleri, adanmışlık ruhunun ifadesi olarak nitelendirilebilir.

Misyonerlerin geldikleri yerler arasında Çukurova’daki Saimbeyli ilçesi adeta merkez üs olarak seçilmiştir. Buranın denetimden uzak olması, halkının geçim kaynaklarının dar olması, nüfusunun demografik yapısının uygunluğu, onları buraya çeken sebepler arasındadır. Bu faaliyetler sürerken Osmanlı Devleti’nin kendi iç meseleleri ile meşgul olması, misyonerlik için kurulan müesseselerin hareket alanlarını ve yıkıcı etkilerini artırmıştır. Hıristiyan âleminin başlangıçta din adına yaptığı çalışmaların ekonomik, siyasî ve toplumsal sorunlar ortaya çıkarması, ne kadar dine hizmet amaçlı yapıldığını tartışılacak bir duruma getirmektedir.

Misyonerlerin ev kiliseleri, kolej, yurtlar ve kilise yapılanmalarında gerçekleşen uzun süreli ve sistemli çalışmaları, sonuçta Ermeniler’in Türkler’den nefret etmesine neden olmuştur. Halbuki bu iki halk, misyonerler gelinceye kadar yüzyıllardır bir arada barış içinde yaşamışlardır. Sonuçta yıllar süren bu ayrıştırma faaliyetleri, Adana’da Ermenilerin olay çıkarmasına zemin hazırlamıştır.

Tezimizin misyonerlik faaliyetleri ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Çalışmamda bana sürekli destek olan eşime ve gerek tez konumun seçimi, gerekse hazırlanış aşamasında yakınlığını, ilgisini ve bilgisini benden esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR’a saygı ve şükranlarımı arz ederim.

Mayıs 2013
Alper KÜÇÜKDURMAZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSRTACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. GİRİŞ	1
1.1 KAYNAK ÖZETLERİ	2
1.2 MATERYAL VE YÖNTEM	3
1.3 MİSYONERLİK	1
1.3.1 Misyoner Kavramı	2
1.3.2 Evangelizm ve Oryantalizm	3
1.3.3 Pavlus ve Misyonerliğin Altı Dönem	4
1.3.4 Misyonerliğin Amacı	5
2. ANADOLU'DA ERMENİLER	8
2.1 Osmanlı Dönemi	9
2.1.1 Millet-i Sadıka ve Azınlıklar	10
2.1.2 İkinci Meşrutiyet Ortamının Ermeniler'e Sağladığı Faydalar	11
2.1.3 "Millet-i Sadıka" Ayrıcalıklarının Ermeniler'e Kazandırdıkları	13
2.1.4 Türk-Ermeni Toplumunu Arasında Alışıl gelmiş Dengenin Bozulması	13
3. PROTESTANLIK VE ERMENİLER	14
3.1 Amerikan Board Teşkilatı	15
3.1.1 Anadolu'da Misyoner Merkezlerinin Kuruluşu ve "Yeraltı Evi"	16
3.1.2 ABD'li Misyonerlerin Osmanlı Azınlıklarına Yaklaşımı	17
3.2 İlk Osmanlı-Amerika Münasebetleri ve Amerikalılara Verilen Simsar (Komisyoncu) Ayrıcalığı	19
3.2.1 1830'da İmzalanan Ticaret Anlaşmasının Amerika'ya Sağladığı Avantajlar	19
3.2.2 Misyonerlerin Ermenileri Etkilemek İçin Kullandıkları Yöntemler	20
3.2.3 Amerika-Ermeni Yakınlaşması Sonucu Protestan Ermeni Cemaatinin Ortaya Çıkması	20
3.2.4 Gregoryan Ermeni Cemaatinin Duruma Tepkisi	22
3.2.5 Osmanlı Devleti'nde Protestanlığın Tanınması	23
İKİNCİ BÖLÜM	
1. MİSYONERLİK FAALİYET ALANLARI	26
1.1 Yabancı Okul Kavramı	27
1.1.2 Yabancı Okulların Amacı	28
1.1.3 Protestan Misyoner Okullarının Grupları ve Okutulan Dersler	29

1.1.4 Osmanlı Eğitim Kurumları İle Yabancı Eğitim Kurumları Arasındaki Benzerlikler	32
1.2 Yabancı Okulların, Misyonerlik Faaliyetleri İçin Öncülük Etmesi	33
1.2.1 Yabancı Okulların Ülkede Rahatça Hareket Etmelerinin Nedenleri	34
1.2.2 Misyonerlerin Faaliyetlerine Karşı Osmanlı'nın İhtiyatlı Tavrı	35
1.3 Okulları Denetim Altına Alma Çalışmaları	36
1.3.1 Gümrük Nizamnamesi'nin Avrupalı Devletlerce Kabul Edilmemesi ve Uygulanamamasının Sebebi	37
1.3.2 Maârif Nizâm-nâmesi'nin 129. Maddesi ve Uygulanamamasının Sebepleri	38
1.3.3 Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okullarının Tehdit Olarak Algılanmaya Başlanması ve Alınan Tedbirler	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. ABD'NİN 19. YÜZYIL DEVLET POLİTİKASI VE MİSYONERLİK	43
1.1 Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Topraklarındaki Görev Alanları	44
1.2 Protestan Ermeni Nüfusunun ABD İçin Önemi ve Ermenileri Tanımaya Yönelik Çalışmaları	44
1.3 Protestan Misyonerlerin Çalışma ve Yöntemleri	46
1.3.1 Misyonerlikte Sağlık Misyonu	48
1.3.2 Misyonerlikte Eğitim Misyonu	50
2. MİSYONERLERLİKTE KADIN	54
2.1 Evlilikle Hedeflenen Misyoner Amaç	56
2.2 Kadınları Misyonerliğe Sevk Eden Sebepler	56
2.2.1 Kadınların En Etkili Alanı "Ev Kiliseleri" ve "Çadır Yapım Misyonerliği"	58
2.2.2 Kadın Misyonerlerin Öğrenciler Üzerindeki Etkisi	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. ÇUKUROVA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE HAÇİN	62
1.1 Çukurova'da Yerleşim Yerlerinin Salnâmelere Göre Nüfusu	63
2. MRS. JOSEPHINE COFFING	66
3. MARIA ANNA GERBER	67
4. ROSE LAMBERT	70
4.1 Birleşik Kimsesizler Yurdu ve Kurulu	75
4.2 İncil Kardeşliği Kilisesi	75
5. DIŞ BASINDA TÜRK ALGISI VE HAÇİN	75

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. ÇUKUROVA'DA ERMENİ OLAYLARI	82
1.1 Avrupalı Devletlerin Ermeniler Üzerinden İki Amacı ve Ermeniler'in Beklentileri	83

	8
2. FRANSIZLAR'IN ERMENİLER'E YAKINLAŞMA SEBEBİ VE İŞBİRLİĞİ	84
2.1 Albay Bremond ve Çukurova'ya İskan Edilen Ermeniler	86
3. ERMENİ SİYASİ CEMİYETLERİ VE GENÇLİK DERNEKLERİ	85
4. 1909'DA MEHMET ASAF'IN ERZİN ANILARI	87
4.1 Mehmet Asaf'ın Muşeg'le (Mouchegh) Karşılması	87
5. 1909 ADANA ERMENİ OLAYLARI	88
5.1 Muşeg'in Mısır'a Kaçması ve Yayınladığı Kitaplar	90
5.2 Babıali'nin Yardımları	92
5.3 İlk Fransız Karakolunun – Kadir Han – Alınması	93
6. FRANSIZLAR'IN ERMENİLER'İ ALDATMASI	93
SONUÇ	96
KAYNAKLAR	98
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı	A.İMKT. MHM
American Board of Commissionars for Foreign Missions	ABCFM
Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri	Amerikan
Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış	Belgelerin
Bab-1 Ali Evrak Odası	BEO
Bakınız	Bkz.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi	BOA
Cilt	c.
Çağdaş Hıristiyan Misyonerliğinde Kadın	Çağdaş
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi	ÇTTAD
Dahiliye-Mektubi Kalemi	DH. MKT
Dahiliye-Şifre Kalemi	DH. ŞFR
Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü	Ermeni Meselesinde
Metre	m.
Miladi	M.
Maarif Nezareti-Mektubi Kalemi	MF.MKT
Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Anlaşması'ndan 1.Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası	Osmanlı
Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi	OTAM
Rumi	R.
Sayfa	s.
Sayı	S.
Türk Tarih Kurumu	TTK
Yayına Hazırlayan	Yay. Haz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olduğu kabul edilen inanç ve kutsallık anlayışı, insanlarda inandıkları doğruları yayma, anlatma ve kabul ettirme düşüncesini de beraberinde getirdi. Bu düşünce ve meydana getirdiği hareketler, akımlar inançlara göre zamanla farklı şekil ve boyutlarda tarih sahnesinde yer aldı.. İnsanlara, inandıkları hakikatleri götürme, onlarla paylaşma ve benimsetme düşüncesinin büyük kitlelere ulaştırılması özellikle hak dinler olarak nitelendirilen Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile farklı bir boyut kazandı. Hazreti İsa'nın vefatından sonra, Havarilerden Pavlus'un düşünceleriyle şekillenmeye başlayan bu akımların asıl olgunlaşması ise İslâmiyet dininin ve peygamberinin gelmesiyle gerçekleşti. Çünkü hızla yayılan İslam inancı, Hıristiyan alemi için bir alternatif hatta İseviler'in nüfus ve güçlerinin azalması endişesi açısından bir tehdit oluşturmaktaydı. Ortaya çıkan bu durum, Hıristiyanlığa bağlı insanları daha organize bir şekilde hareket etmeye ve bu amaç etrafında örgütlenmelerine sebep oldu. Bu noktada Misyonerlik artık şeklini, manasını ve hareket tarzını bulmuştu. Akımın faaliyet alanlarının arasında, eski gücünü kaybetmeye başlayan ve birçok milleti bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'de yer aldı. İslam âleminin bir dönem itibariyle önderliğini yapması nedeniyle Hıristiyanlık dininin neredeyse tüm mezheplerinin akımına uğrayan Osmanlı toprakları, misyonerler için çok büyük öneme sahip olmakla birlikte bu akım için geniş bir hareket alanı da sağlamaktaydı. Farklı milletlerin ve kültürlerin Osmanlı coğrafyasında yer alması ise misyonerlerin işini ayrıca kolaylaştırmaktaydı. Bu noktada Ermeniler, Protestan misyonerler tarafından fark edildiklerinde, ne mezheplerini değiştireceklerini ne de yüzyıllardır kendilerine hayat hakkı tanıyan, millet-i sadıka ayrıcalığını veren Osmanlı Devleti'ne karşı en acımasız şekilde kullanılacaklarından haberdar değillerdi.

1.1 KAYNAK ÖZETLERİ

Anadolu'da Tanin: Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan eser iki ciltten ibarettir. Adana'da yayın yapan Tanin gazetesinde Ahmet Şerif Bey'in elliden fazla kasaba ve kente yapmış olduğu geziler sonrası gazetede yayınlanan köşe yazılarından ibarettir. Bu yazılar Mehmet Çetin Börekçi tarafından günümüz diline çevrilmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi ve sonrasındaki Osmanlı Devleti'nin ayrıntılı bir tablosunu vermektedir.

Haçin: Yerel tarihçi Cezmi Yurtsever tarafından kaleme alınan kitapta, günümüzdeki ismi Saimbeyli olan Haçin şehrinde yaşayan Ermenilere yeni bir kimlik vermek için açılan Amerikan misyoner koleji ve faaliyetlerinden bahsedilir. Ayrıca Ermeni asıllı Kaymakam Karabet Çallıyan'ın kaleme aldığı günlüklerinden ve Türklere yapılan eziyetler hakkında, bir Ermeni ağzından bilgi vermektedir.

İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler: Osmanlı ordusunda görev yapan Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey, Yemen'de bulunduğu sıralarda, bölgede yoğun olarak çalışan misyonerler hakkında araştırmalar yapmış ve bunları bir kitapta toplamıştır. Onun bu kitabı Zafer Çınar tarafından yayına hazırlanmıştır. Kitapta İngiliz misyonerlerin yetişme şekilleri, faaliyet alanları, misyoner teşkilatının işleyişi ve bağlantılı oldukları kimseler hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Amerikan Misyonerleri: Mithat Aydın tarafından kaleme alınan bu kitapta, Osmanlı topraklarında yürütülen Amerikan misyoner faaliyetlerinin özellikle siyasi yönü ele alınmıştır. Bu durumun Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri ve Türk-Amerikan ilişkilerine etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar: Saint Benoit'da eğitimine başlayan Saro Dadyan tarafından kaleme alınan bu kitapta, Osmanlı gayrimüslimlerinin yaşantılarını ve çekişmelerini, toplumun geneliyle olan ilişkilerini, gayrimüslim bakış açısıyla ele almıştır.

Les Vépres Ciliciennes: 1909 Adana Ermeni olaylarını başlatan kişi olan ve olaylar çıktıktan iki gün sonra İskenderiye'ye kaçan Mouchegh tarafından Fransızca olarak kaleme alınmıştır. Michigan üniversite kütüphanesinde bulunan orijinal kitap, dijital kopya ile kitap haline getirilmiştir.

1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları: İsmet Prmaksızoğlu tarafından yayına hazırlanan kitapta, Mehmet Asaf Bey'in 1908 Nisanında Adana vilayetinin şimdi bir ilçesi olan Dört Yol'da, Ermeni delegesi Episkopos Mouchegh'in kışkırtmalarıyla başlayan kargaşayı anlatan anıları yer almaktadır.

Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı: ABD'nin misyonerlik faaliyetlerini dış ülkelerde geliştirmek için Amerikan Board'ı kurduğu ve bu sayede faaliyetlerini gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Ayrıca Asya'da ilk misyonun 1819'da Filistin'de kurulduğundan, Osmanlı topraklarında özellikle 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'yla etkinliğinin arttığından bahsedilmektedir. Kitap Özgür Yıldız tarafından kaleme alınmıştır.

1.2 MATERYAL VE YÖNTEM

Tezin hazırlanmasında öncelikle konu belirlendikten sonra, kütüphane ve internetten kaynak taraması yapıldı. Kütüphaneden ve internetten ulaşılan kitap ve makalelerin bibliyografya ve bilgi fişleri çıkarıldı. Bazı kaynak kitaplar satın alınma yoluyla elde edildi. Bilgi fişleri konularına göre tasnifleri yapılarak, tez bölümleri oluşturulmaya çalışıldı. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ne gidilerek, belirlenen konularla ilgili katalog taraması yapıldı ve bilgi fişlerine eklendi. Yurt dışından satın alınma yoluyla elde edilen İngilizce ve Fransızca yazılmış olan kaynak kitapların, ilgili bölümleri Türkçeye çevrildi ve belirlenen tez bölümlerine eklendi. Son olarak elde edilen bütün bilgiler uygun bir şekilde bir araya getirilerek ve konular arasındaki geçişler sağlanarak, ilgili tezimiz oluşturuldu.

1.3 MİSYONERLİK KAVRAMI

Bugünkü Hıristiyanlık, Yahudiliğin inanç ve ibadet gelenekleriyle Yunan-Roma (Greko-Romen) âleminin kültlerini birleştiren bir “Kurtarıcı Tanrı” dinidir. Yunanca “Hıristos”tan gelen “Hıristiyan” terimi, anlam olarak “Mesih’e bağlı” demektir. Bu terimin İbranîce karşılığı “meshedilmiş, kutsal yağla kutsanmış” anlamındaki “Maşiah”dır. “Hıristiyan (Christianos)” terimi ilk defa Hz. İsa’dan 20-30 sene sonra Antakya’da telaffuz edilmiştir.¹

Anadolu topraklarının 4. yüzyılda hâkimi konumunda ki Bizans İmparatoru Konstantin, 325 yılında **ülke genelinden** 318 papazı İznik’te toplayarak, Hıristiyanlığın dünyaya kabul ettirilmesini istedi. Bizans İmparatorluğu gibi kudretli bir devletin mâlî ve siyasî imkanlarından istifade eden kilise, Avrupa’yı tamamen etkisi altına alıp, Anadolu, Suriye, Filistin, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika ve Asya’nın diğer bölgelerini Hıristiyanlığa kazandırırken, kâinatın son peygamberi Hazreti Muhammed dünyaya geldi ve Hıristiyanlık Hazreti İsa’nın doğumundan 570

¹ Mithat Aydın. (2008). *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*. Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, s. 3

yıl sonra en büyük rakibiyle karşılaştı. Artık asırlar boyunca Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında siyasi, iktisadî, kültürel, ve askerî muharebelere dönüşecekti. Bu mücadelede Hıristiyanların kullandığı en etkili silah misyonerlikti.²

1.4 Misyoner Kavramı

Misyoner; iç veya dış misyonlarda görev alan rahip, papaz, din adamı, bir düşünceye, bir ülkeye kendini adayan ve bunu yaymaya çalışan kimseye **denir**.

Misyonerlik; misyonerin yaptığı iş, misyoner olma hali **ve** genel anlamda, başka dinden olanları kendi dinine kazandırmak için kurulan dernek **şeklinde özetlenebilir**. Özel anlamda **ise**, Hıristiyan olmayan ülkelerde Hıristiyanlığı yayma amacını güden kurum³ **olarak tanımlanan bu kavramla birlikte**, Hıristiyan kiliselerinin, dini yaymak için kurdukları örgüte misyon, bunları idare eden ve faaliyet gösteren din adamlarına da misyoner denilmektedir.⁴ **Ayrıca** Kilise terminolojisinde bir vazife ifa etmek gayesiyle gönderilen delegasyonu yahut daha özel anlamıyla “İncil’i Hıristiyan olmayan halklara” yaymayı ifade etmek için de misyon kelimesi kullanılmıştır.⁵

Günümüz Hıristiyan misyonerleri, emperyalizmle ilişkisinin çağrıştırdığı olumsuz anlamdan dolayı misyonerlik yerine başka kelimeler kullanma eğilimindedir. Bunlar arasında en sık rastlanılardan biri evangelizm ve evangelizasyondur, zaman zaman şahitlik (witnessing) ve beyan (proclamation) gibi **tanımlamalar da** kullanılmaktadır.⁶

1.4.1 Evangelizm ve Oryantalizm

Misyonerlik Hıristiyan olmayanların Hıristiyanlaşmasını öngörürken Evangelizm aynı zamanda Hıristiyan olup da ondan uzaklaşanların yeniden Hıristiyanlaşmasını içermektedir. Evangelizm kavramı özellikle Protestan misyonerlik faaliyetlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaktadır.⁷ **Diğer bir açıdan** İslâm dünyasını önce çökertmek, sonra onu kendi emellerine göre yeniden

² Necdet Sevinç. (2002). *Osmanlıdan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri*. Milenyum Yayınları, 3. Baskı, , s. 14

³ Meydan-Larousse. (1981). Büyük Lûgat ve Ansiklopedi. “*Misyonerlik*” Maddesi, Meydan Yayınevi, İstanbul, c. 8, s. 843

⁴ Sevinç, a.g.e.. s. 178

⁵ Yzb. Ahmet Hamdi Bey. (2010). *Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor? İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler*. Yay. Haz. Ahmet Çınar, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, s. 7

⁶ Şinasi Gündüz. (2005). “*Misyonerlik*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, c. 30, s. 193

⁷ Özgür Yıldız. (2009). *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, ss. 20-21

kurmak ve onun efendisi olmak için batılıların yürüttüğü tüm çalışmalara Şarkiyatçılık veya Oryantalizm, Şarkiyatçılara da sömürgeciliğin keşif kolu **denilmektedir**.⁸ Çünkü Oryantalizm, diğer adlarıyla Şarkiyatçılık veya Müsteşirlik misyonerlikle birlikte doğmuş ve misyonerliğin önemli yan kuruluşlarından biri olarak çalışmıştır.⁹

Oryantalizm kelimesi ilk kez 1779'da İngiltere'de kullanılmış ve 1838'de de Fransız Akademisi'nin sözlüğüne girmiştir.¹⁰ Batının doğuya yaklaşımı ekseninde bir değerlendirme yapıldığında, misyonerlikle oryantalizmin etle tırnak gibi çok yakın ilişki de buldukları inkarı mümkün olmayan bir olgu olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Edward Said 'in şu tespiti çok ilginç bir örnektir: “19. yüzyılda İngiltere, Hindistan ve başka yerlerdeki yöneticilerini elli beş yaşına basar basmaz emekli etmeyi siyaset edinince, oryantalizm hadisesine yeni bir incelik karıştı. Artık hiç bir doğulu bir batılıyı yaşlı ve bozuk halinde görmeyecek, hiç bir batılı, baskı altındaki ırkın gözün de, ‘dinç, akıllı ve cevval genç bir Raca’ dışında bir intiba bırakmayacaktı”.¹¹

1815 yılında Viyana Kongresi'nde Rus delegesi tarafından ortaya atılan ve daha sonraki dönemlerde bazı diplomatlar tarafından da değişik anlamlarıyla benimsenen “Şark Meselesi” terimi, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti bünyesinde misyonerliği ifade etmek içinde kullanılmıştır. Batılı oryantalistler, artık top ve tüfek ile taarruz yerine, ekonomik, kültürel ve sanatsal yönleri kullanarak Müslüman toplumları dejenere etmeye gayret etmişlerdir. Şark Meselesi'nin kukla oyuncuları ise Ermeniler ve Müslüman Araplar olmuştur.¹²

1.4.2 Pavlus ve Misyonerliğin Altı Dönemi

Gerek misyonerliğin gerekse evangelizmin gelişim sürecinde Hıristiyan âlemi, din propagandasında Hz. İsa'nın şu sözlerine esas itibariyle istinad etmektedir: “Gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncil'i vaz'edin! Siz bana Kudüs'te de, bütün Yahudiye'de de ve Samaria'da yeryüzünün en son parçasına kadar, şâhidler olacaksınız.” Bu emrin onlar arasında “Gidin ve insanlar arasında Tanrı'nın

⁸ Sevinç, a.g.e, s. 11

⁹ Mustafa Halidî, Ömer Ferruh. (Eylül 1991). *İslâm Ülkelerinde Emperyalizm ve Askerleri: Misyonerler*. Araştırma Yayınları, s. 29

¹⁰ Sevinç, a.g.e, ss. 17-18

¹¹ Kadir Albayrak. (2007). “Geçmişte ve Günümüzde Nesturi Misyonerliği”. İslami Araştırmalar Dergisi, c. 20, S. 2, s. 165

¹² Hamdi Bey, a.g.e, ss. 10-11

âlemşûmul hâkimiyetini ve gerçeğini tesis edin” şeklinde tefsir edilmesi ile Yahudilerden sonra ikinci bir arz-ı mev’ud ideali yaratılmış oldu.¹³

Ayrıca bu çağrıya ek olarak Hz. İsa’nın “İmdi siz gidip bütün milletleri şakird edinin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin” şeklindeki sözü misyonerlik tarihinde Hıristiyanlığı yayma konusunda başlangıç olarak algılanmaktadır.¹⁴

Hıristiyanlık Filistin’de ortaya çıkmış bir dindir. Kurucusu Hz. İsa zamanında her hangi bir varlık gösterememiş olmasına karşın daha sonraki yüzyıllar içerisinde hem Batıda hem de Doğuda yayılmıştır. Hıristiyanlığa göre, İsa çarmıha gerildikten sonra mücizevî bir şekilde dirilir, havarilerinin arasında kırk gün daha kalır ve nihayetinde göğe yükselerek Tanrının sağ tarafına oturur. İşte bu kırk günlük süre içerisinde İsa havarilerine yeryüzüne dağılmalarını; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına milletleri vaftiz etmelerini emreder. Havariler ve aslında kendisi bir havari olmayan Aziz Pavlus değişik tartışmalardan sonra Hıristiyanlığı anlatmaya başlarlar. Bu tartışmalardan en önemlisi İsa’nın mesajının Yahudi olmayanlara, yani Gentile’ye anlatılıp anlatılmayacağı meselesi olmuştur. Pavlus dışında ki gerçek havarilerin çoğunluğu mesajın sadece Yahudilere yönelik olması gerektiği hususunu savunmuşlar fakat Pavlus ikna yeteneği ve hitabet gücüyle Hıristiyanlığın diğer milletlere de duyurulmasını kabul ettirmiştir. Bu yüzden Pavlus’a geleneksel olarak “yabancıların havarisi ” unvanı da verilmiştir. Burada unutulmaması lazım gelen bir gerçek de, bu ilk dönem “Hıristiyanlarının” tamamına yakınının Yahudi olduklarıdır. Zaten “Hıristiyan” kelimesinin Hz. İsa’dan çok sonraları ilk defa Antakya’da kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵

Bu sürecin başlamasıyla birlikte dünyaya Hıristiyanlığın anlatımı demek olan misyonerlik altı döneme ayrılır; Havariler¹⁶ dönemi, (33-100), Kilise kurucuları dönemi, (100-800), Ortaçağ dönemi, (800-1500), Reformasyon dönemi, (1500-1650), Reformasyon sonrası dönem, (1650-1793) ve Modern dönem¹⁷ (1793-Bugün).¹⁸

¹³ Erol Güngör. (1999). *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*. Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 15

¹⁴ Adnan Şişman. (2002). “*Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler*”. Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 14, s. 173

¹⁵ Albayrak, a.g.m., s. 165

¹⁶ Hz. İsa’nın dünyadan ayrıldığı sırada kendisine inananların sayısı onikidir. Bunlara okur-yazar olmayan balıkçı ve çiftçi olduklarından dolayı “Havari” denilmiştir. Bkz. Aydın, a.g.e., s. 4

¹⁷ Modern dönem, 1793’de Hindistan’a misyoner William Carey’in ayak basmasıyla başlar.

¹⁸ H. Tahsin Fendoğlu. (2002). “*Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti*”. Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 14, s. 189

1.4.3 Misyonerliğin Amacı

Misyonerlik, sadece Hıristiyan inancının ifade edilip duyurulmasını amaçlayan sıradan bir tebliğ olayı değil, Pavlos'un da vurguladığı gibi "ne yapıp edip insanların Hıristiyanlığa kazandırılması"dır.¹⁹ Bu bağlamda misyonerlik faaliyetinin amacı, modern eğitim kurumları vasıtasıyla insanların yaşayış ve düşüncelerini, gelenek ve alışkanlıklarını değiştirmek, onlara yeni bir biçim vermek, ticârî ilişkileri geliştirmek şeklinde özetlenebilir.²⁰

Tarihsel süreçte misyonerliğin dinî ve siyasî olmak üzere iki temel amaç güttüğü görülmüştür. Dinî amaç, **öncelikli olarak** Hıristiyanlığı yaymaktır. Misyonerler gittikleri memleketlerde, yerli kültürü ayrıntılı olarak öğrenirler, bazen bir Müslüman'dan daha dindar görünürler, milletlerin maddî ve manevî değerlerini bozmaya, eritmeye, yeniden şekil vermeye, genç nesilleri dinden, manevî değerlerden uzaklaştırarak yetiştirmeye çalışırlar. Manevî değerlerini kaybeden, ruhsal çöküntü ve yıkıntı içindeki kişilere, **dinleriyle ilgili olumsuz telkinlerde bulunurlardı**. İslâmiyet'in zararlı, çağdışı, gerici, başka dinlerden alınma, uydurma, yetersiz, çelişkilerle dolu **olduğunu iddia ederlerdi**. Ayrıca Hıristiyanlığın yegane düşmanı ve İslâm vahyinin kaynağının şüpheli olduğu, İslâmiyet'in kılıçla ve zorla yayıldığı, Hz. Muhammed'in yalancı ve düzenbaz, hayat hikâyesi ve hadislerinin uydurulduğu şeklinde iftira ve iddiâlarda bulunurken, Hıristiyanlığın namaz-oruç gibi vecibelerinin olmadığını, en kolay din olduğunu telkin ederek kurtuluşun bu dinde olduğunu söylemekteydiler.

Misyonerliğin siyasî amacı ise, Hıristiyanlık haricinde ilâhi ve batıl dinlerin egemen olduğu milletler ve topluluklarda eğitim ve kültürel sahalarda dejenerasyona yönelik faaliyetler yapmaktı. **Böylece** ilgili milletlerde ihtilâfa dayalı olarak, bilhassa etnik farklılıkları göz önünde tutmak suretiyle, bünyesinde varlıklarını devam ettirdikleri devletlerden bu unsurları ayırmaya yönelik tertipler içerisinde bulunmaktı. Bununla beraber misyonerlik faaliyetleri bir yandan da ticârî ilişkilerin geliştirilmesinde rol oynamıştır.²¹

Gerçekte misyonerler, Arz-ı Mevud kabul edilen toprakları ulusal çıkarlar doğrultusunda sömürmüş ve söz konusu toprakların halklarını kullanmışlardır. Bu nedenle ilk Havariler'den günümüze kadar gelen süreçte tarihin hemen her

¹⁹ Gündüz, a.g.m.. s. 193

²⁰ Şişman, a.g.m.. s. 179

²¹ Şişman, a.g.m.. ss. 173-174

döneminde önemli rol oynamış olan misyonerler, büyük güçlerin sömürge politikaları çerçevesinde desteklenerek finanse edilmiş ve kendi ulusal çıkarlarının ve emperyal yayılmalarının bir aracı olmuşlardır. Örneğin, misyonerliğin en parlak devrini yaşadığı 19. yüzyılın ortalarında İngiltere’de “Biz Hindistan’a bu kadar misyoner, bu kadar para göndermek zorunda mıyız?” şeklinde tartışmaların olduğu sırada misyonerliği savunanlar, “Hindistan’da orduların, diplomatların yapamadıklarını bizim gönderdiğimiz misyonerler yapıyorlar” **denilmiştir.**²²

Misyonerlikle ilgili basılı eserlerde Anadolu, İncil ülkesi anlamına gelen “Bible Land” **idi.** Yani Hıristiyanlığı yaymaya çalışan misyonerlerin gözünde Anadolu, İncil ülkesi olarak görülmüştür. Zira İncil’de geçen birçok yer ismi Anadolu’da**dır.**²³ Ayrıca Hıristiyanlığa göre diğer milletler dinsiz ve kafirdir. Amaç Türkiye olduğunda üç hedef vardır. Türkleri Hıristiyanlaştırmak, Rum-Ermeni ittifakının sağlanmak ve bu iki **cemaatin kiliselerindeki sapmaları düzeltmektir.**²⁴

Belirtilen amaçlar doğrultusunda hareket eden misyonerler, batılı devletlerin genelde Müslüman toplumlarla, özelde ise Osmanlı Devleti ile tarihsel hesaplaşmalarında baş rolü üstlenmişlerdir.²⁵

Osmanlı topraklarında çalışmayı oldukça cazip hale getiren başka nedenler de vardır. Erken dönem Protestan literatürü, imparatorluğun Müslümanlar, Doğu Kiliseleri/Hıristiyanları ve Yahudilerden oluşan kozmopolit nüfus haritasının faaliyetler açısından taşıdığı potansiyele işaret eder. Osmanlı devlet yapısının giderek artan oranda büyük güçlerin müdahalelerine açık hale gelmesi nedeniyle içine düştüğü zafiyet-kırılmalık kayda değer diğer etkindir. Öte yandan hem İngiltere ve hem de Amerika Birleşik Devletleri’nde 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarına yönelik bir hareketlilik gözlenmektedir: İngiltere açısından Napolyon’un yenilgisi ve Viyana Kongresi ile ulusal sınırlarına hapsedilen Fransa’nın Doğu Akdeniz’de bıraktığı boşluğu hızla doldurmak birincil hedeftir. Genç Amerikan cumhuriyeti içinse Osmanlı Devleti sömürgelere bölünmüş bir dünyada Amerikan malları için fırsatlar vadeden az sayıdaki pazardan biridir. Nitekim 1830’ların

²² Mithat Aydın. “*Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi*”. OTAM, S. 19, s. 91

²³ Şişman, a.g.m.. s. 173

²⁴ Fendoğlu, a.g.m.. s. 189

²⁵ Hamdi Bey, a.g.e.. s. 13

başlarında İstanbul'da misyon merkezi ile ilk Amerikan elçiliğinin sadece birkaç ay fark ile **açılmıştır**.²⁶

18. ve 19. yüzyılda misyonerlere, Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntı içinde oluşu, özellikle merkeze uzak bölgelerin uygarlıktan yoksun oluşu, ülkedeki eğitimin yetersiz ve denetimsiz oluşu, sağlık hizmetlerinin yok denecek kadar az oluşu ve kapitülasyonlar sebebiyle içişlerine müdahale, misyonerler için oldukça iyi bir zemin hazırlamış ve maddi üstünlük, faaliyetleri için iyi bir avantaj sağlamıştır.²⁷

Sözkonusu nedenlerden dolayı Misyonerler, teşkilâtlarının bulunduğu ülkelerin desteğini alarak, âdeta kendi devletlerinin Osmanlı ülkesine yönelik emelleri doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Fransa, İngiltere, Amerika **ve İtalya gibi** devletlerin hem siyasî, hem de finansman bakımından destekledikleri misyonerler, sözde sosyal ve kültürel görünümlü müesseseler açmışlardır. Bunun da Osmanlı Devleti'nin çöküşüne, parçalanmasına ve yıkılmasına zemin hazırladığı kuşkusuzdur.²⁸ **Anadolu'da gerçekleşen bütün bu çalışmalar sonucu**, İslâm ülkelerini ve hatta tüm Doğu'yu politik, sosyolojik, askerî, dinî, ideolojik, ilmî ve fikri bakımdan yönetmek iddiasıyla kurumlaşan oryantalizm, **kısmen de olsa bu amacına ulaşmıştır**.²⁹

2. ANADOLU'DA ERMENİLER

İslam'ın yayılma döneminde, Ermenilerin, Müslümanların hâkimiyetine girdiklerini ve rahat bir hayat sürdürdüklerini II. Jüstin'e verdikleri cevapta görmekteyiz. Muaviye döneminde Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan Ermenileri Bizans'a çekmeyi çalışan II. Jüstin'e Ermenilerin cevabı şöyle olmuştur: "Biz, kaç defa Greklerin hâkimiyetine girdiysek, kötü anlarımızda onlardan hiçbir yardım görmedik. Aksine itaatimiz hakaretle karşılandı. Sadakatle bağlılığımız, yıkımımıza ve ölümümüze mal oldu. O halde bizi, himayeleriyle kuşatan şimdiki hâkimlerimizin, Müslüman efendilerimizin egemenliği altında bırakınız".

Müslüman devletlerin Ermenilere sağladığı bu ortam ve yaşam hakkı Türklerle karşılaşmalarından sonrada Ermenilerin Türklerle ilk karşılaşması ve Türkleri tanımaları Hazarlar dönemine kadar geri gitmektedir. Ancak, onların

²⁶ Esra Danacıoğlu Tamur. (2006). "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri". ÇTTAD, c. 5, S. 12, ss. 5-6

²⁷ Erdal Açıkse, (2002). "Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi". Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 13, s. 545

²⁸ Şişman, a.g.m., s. 179

²⁹ Sevinç, a.g.e., s. 11

Türklerle yakın münasebetleri Selçuklularla başlamıştır. Çünkü Müslümanlardan sonra Ermenilere yeniden Bizans hâkim olmuş; fakat Bizans, onlara dinî ve siyâsî baskı uygulayarak kendi içlerinde eritme politikası takip etmiştir. Bu politikadan dolayı Ermeniler gözlerini bir kurtarıcıya çevirmiş ve kurtarıcı olarak da Selçuklu Türkleri'ni görmüşlerdir. Onlar, Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklular'ın hâkimiyetine girmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de Hıristiyan güçlerin hâkimiyeti altında kalan Ermeniler, Grek ve Latinlerin dini baskı ve zulümleri yüzünden, batıya yayılmış ve Osmanlılar'ın hizmetine girmişlerdir. Osman Bey'den itibaren Türklerin itimadını kazanmış olan Ermenilere Fatih Sultan Mehmet, hiçbir Hıristiyan "fatih" in vermediği imtiyazı vermiş ve gösterdikleri sadakatten dolayı onları mükâfatlandırmıştır. O, İstanbul'u aldıktan sonra, orayı emniyetli unsurlarla doldurmak için Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan Ermenileri İstanbul'a getirtmiştir.³⁰

Esasında tarih boyunca Ermeniler, Türklerin dışında, hangi milletin hakimiyeti altına girmişlerse hep zulüm ve işkence görmüşlerdir. Onlara hâkim olan İranlılar, Mecusi dönemde, onları Mecusi; Latinler, Katolik; Bizanslılar, Ortodoks yaparak kendi içlerinde eritmek istemiş; Ruslarda, her türlü hak ve hürriyetten mahrum ederek, dil ve dinlerine baskı yaparak, bir alet gibi kullanmıştır. Türkler ise hâkimiyetleri altındaki Ermenilere, tarihi boyunca hep müsamaha göstermiş; dillerine, dini inançlarına, örf ve adetlerine dokunmamış, aksine onlara hiç bir kimsenin ne gördüğü, ne tanıdığı bir imtiyaz bahşetmiştir. Asırlarca Türkler, Ermenileri kendilerinden ayrı görmemiş ve onlara en yüksek makamları bile layık görerek müsamahanın büyük örneğini sergilemiştir. Ermeniler ise bu büyük müsamahanın karşılığını, Türklerin zayıf anlarında, ayaklanarak ve düşmanlarla işbirliği yaparak ödemişlerdir!

Türkler, Ermenilerin imdadına yetişmemiş olsaydı hâkim milletler onları içlerinde eritip yok edeceklerdi. Şayet onları bugüne getiren "Milli Kilise"leri varsa, yeryüzünde Ermeni mevcutsa, bunu Türklerin müsamahasına borçludurlar. Türkler, Ermenilere ve onların dini inanışlarına Yahudi, Rum ve diğer Hıristiyan azınlıklar gibi sahip çıkmamış, müsamaha göstermemiş olsaydı, kanaatimizce, herhalde bugün

³⁰ Abdurrahman Küçük. "Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c. 31, s. 246

bir "Gregoryen Ermeni Kilisesi" olmayacaktı ve belki de bir "Ermeni Meselesi" gündeme gelmeyecekti.³¹

2.1 Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti, bünyesinde birçok etnik ve kültürel kimliği hiçbir zorlama ve baskıya maruz bırakmadan yüzyıllar boyunca barındırmıştır. Ancak, değişen şartların etkisi ile gün gelmiş bu devlet içerisindeki unsurlar, Osmanlı'nın kendilerine açmış olduğu himaye kanatlarını umursamayarak karşı gelmekten geri kalmamış ve birer birer bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak Osmanlı himayesinde yaşayan topluluklardan biri vardır ki, tabii olduğu devlete isyan bayrağını açmış olmasına rağmen, tarihin kendisine vermiş olduğu özellikler gereğince daha önceleri de olduğu gibi, bağımsızlık elde etme ve devlet kurma sürecini yaşayamamıştır. Söz konusu topluluk, başlattığı sürecin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine oç alma yoluna yeltenmiş ve bunu ilk önce tabii olduğu devletten, o yıkılınca da onun asli unsuru olan Türklerden ve dolayısıyla onların Anadolu'da kurduğu son devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nden almak istemiştir. Bu süreç günümüze kadar devam etmiş ve halen devam ettirilmek istenmektedir. Bu topluluğun adı Ermenilerdir.³²

2.1.1 Millet-i Sadıka ve Azınlıklar

Osmanlı toplumu, değişik dinlerin bir arada yaşadığı ve yapısını etnik kökenin değil dinlerin belirlediği bir toplumdur. Nitekim Rum Ortodokslar, Gregoryen Ermeniler, Yahudiler gibi Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim toplumu dini bir otorite ile temsil ediliyordu. Dini ve mezhebi gayelerle Osmanlı topraklarına gelen misyonerler için imparatorluğun bu kozmopolit yapısı oldukça uygun bir zemine sahipti. Azınlıklara tanınan geniş haklar ile yabancılara verilen kapitülasyonlar da bu tür faaliyetler için uygun fırsat olarak değerlendirilmiştir.³³

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının temel taşlarından biri de Ermeni toplumu idi. Bu toplum, tarih boyunca Osmanlı toplum ve devlet yaşantısı içerisinde kendisine tanınan ayrıcalıklı statü ile yaşamıştır. Ancak modern emperyalizmin vasıtalarından biri olan misyonerlik faaliyetleri ile bu toplum Batılı emperyalist devletlerin genelde Ortadoğu'daki özelde de Anadolu coğrafyasındaki emellerinin gerçekleştirilmesinde bir vasıta olarak kullanılmak istenmiştir. Bunun doğal sonucu

³¹ Küçük, "Belgeler", a.g.m., s. 259

³² Fahrettin Tızlak. (2008). "Anadolu Türklüğü ve Ermeniler". Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, Vol. 10, S. 1, s. 192

³³ Yılmaz, a.g.m., s. 196

olarak Ermeniler, yüzyıllarca **bir arada** yaşadığı Türk toplumunun aleyhinde tavırlar içerisine girmiştir.³⁴

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nu sihirli bir değnek değmişcesine modernleştirip tüm sorunların çözümünü sağlamadı, bilakis ilk bakışlarda halkın daha da ayrışmasına ve isyanların çıkmasına sebep oldu. Aynı zamanda devlet idaresinde kamplaşmalara yol açtı, devletin zirvesi iki gruba ayrıldı. **Birinci grubun** başını Tanzimat Fermanı'nı kaleme alan Mustafa Reşit Paşa, **ikinci grubun** başını ise Sultan Abdülmecid'in kız kardeşi Adile Sultan'ın eşi Damat Mehmed Ali Paşa **çekmekteydi**.³⁵ 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı bu süreci **hızlandıracak** olan diğer bir gelişmeydi. **Çünkü** vicdan hürriyeti prensibini İngiltere ve Fransa'nın istediği şekilde, yani mezhep değiştirme suretinde tespit ettiği için Protestan misyonerler faaliyetlerini daha geniş ölçüde ve daha kolaylıkla yapmaya devam ettiler.³⁶

Osmanlı **yönetimi**, hâkimiyeti altına aldığı topraklar üzerinde yaşayan Ermenilere Gregoryen Milleti olarak ayrı bir statü vermiş ve böylece yüzyıllar boyu bir ve beraber olarak onları hiçbir zulme uğratmadan her türlü haklarına sahip olarak yaşamalarını sağlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Osmanlı'da Ermenilere de bütün diğer azınlıklar gibi can ve mal emniyetleri tanınmış, toplumsal ve ekonomik hayatta serbestçe ve hür olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu bağlamda onların çoğu küçük esnaf olarak yaşamlarını sürdürmüşler, kimisi de banker ve tüccar olarak ekonomik faaliyetlere katılmışlardır.

Ermenilerin Osmanlı'daki durumları, 19. yüzyıla gelindiğinde daha da **netleşmiştir**. Çünkü Osmanlı'nın hâkimiyeti altında yaşayan Gayr-i Müslimleri artık dinlerine göre değil de etnik yapılarına göre tanımlamaya başlanmıştır. **Bu arada** 1863 yılında hususi olarak Ermeni Milleti Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı, bütün diğer Gayr-i Müslimler içerisinde onlara ayrı bir muamele yaparak "millet-i sadıka" tanımlaması yapmıştır. Çünkü o tarihlere kadar ülke içerisindeki etnik unsurların büyük bir bölümü Osmanlı'nın bir şekilde ya başını ağrıtmış ya da ihanet etmişlerdir. Gerçekten de bu yüzyılın ilk yarısına kadar bürokraside istihdam edilen Rumlar, Mora isyanında devlete ihanet etmişler ve bunun neticesinde devlet, bürokrasinin değişik kademelerinde Ermenilerden istifade

³⁴ Tızlak, a.g.m., s. 191

³⁵ Saro Dadyan. (2011). *Osmanlı'nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*. Yeditepe Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul, s. 69

³⁶ Yılmaz, a.g.m., s. 205

etmeye başlamıştır. Bu sürecin bir gereği olarak da onların çok önemli derecedeki devlet makamlarında görev almalarına imkân sağlanmıştır. Bunu rakamlarla ifade edecek olursak şunları söyleyebiliriz: 1876 ile 1915 yılları arasında Osmanlı Ermenilerinden 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos ve 11 profesör yetişmiştir. Bunların dışında 41 kişi de önemli mevkilerde bürokrat olarak görev yapmıştır.³⁷

2.1.2 İkinci Meşrutiyet Ortamının Ermeniler'e Sağladığı Faydalar

Bu dönemde Ermenilere, İttihat ve Terakki'ye yakınlığıyla bilinen Hüseyin Hilmi Paşa Dahiliye nazırıydı, **ancak sonrasında** sadrazam oldu. Hüseyin Hilmi Paşa, aslen Midilli'li bir bakkalın oğlu iken, o makamlara merhum Namık Kemal'in himayesiyle gelmiş ve ilk ihanetini akranlarına **karşı işlemiştir**. İkinci Abdülhamid'e yaptığı ısrarları sonucu Yemen'e vali **gitmesine rağmen** bir şey yapamadan dönerek Yemen'in elimizden çıkmasını kolaylaştırmıştır.³⁸

İkinci Meşrutiyet ilân edilince, affedilen siyasî suçlu, serseri ruhlu ve kaçak Ermeniler, Türkiye'ye döndüler. Önde gelen Ermeni düşünürleri, Osmanlı Hükümeti tarafından önemli devlet görevlerine atandılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden bazıları, Ermeniler'in özel gün ve törenlerine katıldılar. Meşrutiyet'in yaydığı hürriyet, adalet ve eşitlik sonucu siyasî haklarına tamamen kavuşan Ermeni siyasî komitelerinin, bundan böyle adlarındaki ihtilâlcî sıfatlarını taşıma ve varlıklarını devam ettirme gereği kalmamıştı. Gerçekte de, aralarındaki birlik dağılacak hale gelmişti. Fakat kısa süre sonra, Ermeniler arasındaki etkilerini devam ettirmek ve kesin nüfuz kurmak isteyen Ermeni Taşnaksütyun, Hınçak, Veragaz Miyal Hınçak başta olmak üzere, Sahma Natragan ve Ramgavar komiteleri, her tarafta şubeler açarak yeniden örgütlendiler. Kendi içlerinde de mücadele ederek, patrikhane ve murahhashaneleri yönetimleri altında tutmaya çalıştılar. Başarıya ulaşmak, seçimleri kazanmak için mahalleler ve okullar düzeyine kadar indiler. Ermeni Genel Millî Meclisi de siyasî entrikaların merkezi haline geldi. Rusya'dan sürülen ve bazı Avrupa devletlerinden Türkiye'ye gelen çok sayıda vatansız ve maceracı, bu mecliste önemli görevler **alarak**, Osmanlı Devleti Hükümeti'ni tanımadıklarını açıkladılar. Ermeni Millî Meclisi, Ermeni isteklerini Rusya'daki Ermeni Katogikosu'na sunma usulünü uygulamaya koydu. Bir taraftan da, Osmanlı

³⁷ Tızlak, a.g.m., ss. 192-193

³⁸ Mehmet Asaf. (2002). *1909 Ermeni Olayları ve Anılarım*. Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, ss. 8-9

toplumu ile uyumlu yaşıyormuş görünerek, millî amaçlarını ve bağımsızlık kazanma gayretlerini devam ettirdiler.³⁹

Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından itibaren örgüt üyesi olduklarının Osmanlı Hükümeti tarafından tespit edilmesinden dolayı yurt dışına kaçan çok sayıda Ermeni yurda döndü. O sırada hükümet her şeyi serbest bıraktığı gibi silah ticaretini ve ithalatını da serbest bırakmıştı. Bu, Ermenilerin hızla silahlanmalarına zemin hazırladı. Ermeniler, Meşrutiyet idaresinin kendilerine verdiği geniş özgürlükten yararlanarak, ilk aşamada kendilerini savunmak, daha sonra da hak iddialarını saldırgan biçimde elde etmek amacıyla ülkeye kolaylıkla silah ve mermi getiriyorlardı.⁴⁰

2.1.3 "Millet-i Sadıka" Ayrıcalıklarının Ermeniler'e Kazandırdıkları

Türkler, hâkimiyetleri altına girdikleri andan itibaren dinî ve sosyal huzur ortamı sağladıkları Ermenileri "millet-i sadıka" olarak vasıflandırmışlardır. Bu müsamaha asırlarca devam etmiştir. Ermeniler; bu süre içerisinde, kendi mahkemelerini ve hâkimliklerini kurmuş; mensuplarına cismanî ve sürgün cezalar verebilmiş; Devlet içinde ayrı bir devletmiş gibi davranabilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı huzurlu hayat içinde onlar, paranın sağladığı her türlü refah ve kültür nimetlerinden istifade etmiş; okullarını açarak milli kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Askerlikten muaf tutulmalarından dolayı durmadan ekonomik alanlarda ilerleme kaydetmişlerdir. Türkler harplerle meşgulken, diğer azınlıklar gibi, Ermeniler ilmî çalışmalara da yönelmiş ve birçok Ermeni genci Avrupa'ya tahsile gönderilmiştir.⁴¹ Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu ve Ermeni tarihinin hiçbir döneminde rastlanmayan bu ayrıcalıklara rağmen, Gregoryen, Katolik ve Protestan olarak bölünen Ermeniler Osmanlı toprakları üzerinde oynanan oyunların bir aracı haline gelmiş ve Ermeniler, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra gerek merkezde gerekse taşrada çıkardıkları karışıklıklarla hem yüzyıllardan beri sürdürdükleri devletin en sadık tebaası millet-i sadıka olma özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır.⁴²

³⁹ Çelik, a.g.m., s. 3

⁴⁰ Günay, a.g.m., s. 114

⁴¹ Küçük, "Belgeler", a.g.m., s. 247

⁴² Yılmaz, a.g.m., s. 211

2.1.4 Türk-Ermeni Toplumunda Alışlagelmiş Dengenin Bozulması

Misyonerlerin eğitiminden geçen Ermeniler, mezun olduktan sonra öğretmenlik, vaizlik, doktorluk gibi görevler alarak artık misyonerler için bir müşteri değil, bizzat misyonerlerin işlevini üstlenen yeni nesil Ermeni çocuk ve gençlerin mimarı olacaklardır.⁴³ **Kendi cemaatleri içerisinde saygın yerlerde bulunan bu eğitilmiş sınıf zamanla** Ermenilerin, birdenbire yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu içinde sürdürdükleri alışlagelmişlikten sıyrılmaları, yüzyıllardır sürdürülen geleneksel yaşam biçiminden kopmaları, Anglo-sakson yaşam biçimi ile tanışmaları, batı eğitimine kavuşmaları, onların kavramlarını öğrenmeleri, Osmanlı İmparatorluğunda Türk-Ermeni toplumu arasında alışlagelmiş dengeli bozdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük sarsıntılar içine düştüğü 19. yüzyıl bitimindeyse, artık türlü etkilerle bütünüyle değişik kavramlara sahip olmuş Ermenilerin, devlete karşı ayaklanmaları başladı.⁴⁴

3. PROTESTANLIK VE ERMENİLER

Protestan misyonerlerin Anadolu'ya sistemli **bir** teşkilat olarak ilk gelişi, 1740 yılındadır. Gelen ilk Protestan teşkilatı 1739 yılında kurulmuş olan “Brethren’s Society for the Furtherance of The Gospel Among The Heathen-Moravian Church” veya “United Brethren”dir. Moravya Kilisesi **denilen bu teşkilatdan** sonra “İngiliz Church Missionary Society (CMS)”, CMS’den sonra da 1961 yılında başka bir cemiyetle birleşerek “The United Church Board for World Ministries (UCBWM)” adını alan “American Board of Commissioners for Foreign Missions veya American Board of Comission for Foreign Missions/The American Bible Conference Foreign Missionary (ABCFM)” gelmiştir. ABCFM“ nin ardından da YMCA (Young Men’s Christian Association-Genç Erkekler Hıristiyan Birliği), YWCA (Genç Kadınlar Hıristiyan Birliği), WBM (Women’s Board of Missioners), The British and Bible Society, The Church Missionary Society ve The British and Foreign Bible Society gibi birçok misyoner teşkilat Anadolu’da faaliyet göstermiştir.⁴⁵

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na ilk gelişleri, 1820 yılındadır. Bu tarih, Amerika'da misyonerlik hareketinin gelişmesiyle ilintilidir.

⁴³ Aydın, a.g.e.. s. 165

⁴⁴ Akgün, “*Ermeni Meselesinde*”, a.g.m.. s. 11

⁴⁵ Mehmet Alparslan Küçük. (2009). “*Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu*”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:2, s. 161

Şöyle ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde Protestanlar, 19. yüzyıl başında "Büyük Uyanış" diye tanımlanan Protestanlık hareketinden sonra bu mezhebi yaygınlaştırmak amacıyla kısaca ABCFM olarak anılan American Board of Commissioners for Foreign Missions adı altında örgütlenmişlerdir. Kurumun başlıca amacı, başta Kızılderililer olmak üzere ilkin Amerika Birleşik Devletleri'nde, daha sonra Amerika kıtasında ve dünyada Protestanlığı yaygınlaştırmak üzere **Amerikalı misyonerleri** yönlendirmektir. Misyonerlerin gönderildikleri uzak ülkelerde hayır kurumları, eğitim ve sağlık merkezleri kurarak halkla iletişim geliştirmeleri, okuma öğreterek İncil'i okuyabilmelerini sağlamaları, Protestan öğretisini tanıtmaları esastır.⁴⁶

Anadolu'ya ilk gelen ABD'li misyonerler, 15 Ocak 1820 tarihinde ABCFM adına çalışan Pliny Fisk ve Levi Parsons olmuştur. 10 Şubat 1822'de Parsons'un İskenderiye'de ölmesi üzerine misyoner Jonas King, 1823 yılının Ocak ayında Fisk ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Bu misyonerlerden sonra 1822 yılında Daniel Temple, 1823'te William Goodell, 1826'da Josiah Brewer ve Elnathan Gridley faaliyet göstermiştir. 1831 yılında günümüzdeki adıyla İstanbul ABD Büyükelçiliği'nin faaliyete geçmesiyle de William Goodell'e yardımcı olması amacıyla 1832'de Eli Smith, Harrison Gray Otis Dwight ile W. H. Schaffler gelmiştir. Misyonerlerin gelişleri bunlarla sınırlı kalmamış, 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir. Bu misyonerler, Anadolu topraklarında uzun süre faaliyet göstermişlerdir. **Bunlardan;** Barlett 20 yıl, William W. Peet 35 yıl, George C. Knapp ve McCallum 37 yıl, Goodell 40 yıl, Schaffler 49 yıl ve Elias Riggs 67 yıl **kalmıştır.**⁴⁷

Amerikalı misyonerlerin başlangıçta sayıları az iken bu durum ilk gelenlerin uygun zemin bulmaları ve yeni müesseselerinin açılmasına paralel olarak artış göstermiştir. 1836 yılında 41 misyoner görev yaparken 1836–1844 arasında 54 misyonerin daha görevlendirilmesiyle bu sayı 95'e yükseldi. Anadolu'daki Amerikalı misyonerlerin sayısı 1875'te 137'ye, 1890'da 177'ye 1913'te 209'a yükseldi.⁴⁸

⁴⁶ Seçil Akgün. "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları". OTAM, S. 3, s. 2

⁴⁷ Küçük, a.g.m., s. 162

⁴⁸ Nejla Günay. (Yaz 2008). "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri". Gazi Akademik Bakış, c. 1, S. 2, s. 110

3.1 Amerikan Board Teşkilatı ve Ermeniler

Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Amerikan Protestan misyon örgütlerinden en büyüğü ve önemlisi American Board of Commissioners for Foreign Missions (American Board)'dur. Bu örgüt 1810 yılında Boston'da Presbyterian ve Congregational kiliselerinin üyeleri tarafından kurulmuştur. Başlangıçtaki hedefi Amerikan yerlilerini ve Amerika kıtasındaki Katolikleri Protestanlaştırmak iken, sonradan “bütün dünyayı Protestanlaştırmak” olan yeni bir hedef belirlemiştir. Bu hedefe ulaşmak için de iki önemli aracın bulunduğu düşünülmekteydi: “İslam'ı yok etmenin ve eski kiliseleri canlandırmanın bir vasıtası olarak Müslümanları ve Hıristiyanları Protestanlaştırmak.”⁴⁹

Okulların hemen hepsinin kuruluşunda, merkezi New York'ta bulunan Amerikan Board Misyoner Örgütü öncülük etmiş ve “küllî” para yardımıyla bulunmuştur. Bazı okulları ise zengin Ermeniler veya Ermeni cemaati kendi maddî güçleriyle ve yine Amerikan Board'ın desteğiyle kurmuşlardır.⁵⁰ Bu misyoner örgüt için Türkiye büyük önem taşımaktaydı. Çünkü ABCFM'nin faaliyetlerini özetleyen 1880 tarihli Bartlett Raporu'nda; “misyoner faaliyetleri açısından Türkiye, Asya'nın anahtarıdır” şeklinde ifade edilmişti.⁵¹ Amerikan Board diyeceğimiz Amerikan Misyoner Teşkilatı 1819 yılında Türk topraklarını programa aldı. Bir yıl sonra 1820'de Amerikan misyonerleri Türkiye'ye gelmeye başladılar. İlk Amerikan misyonu da aynı yıl İzmir'de kuruldu.⁵² İşte bu amaçla Board Teşkilatı Küçük Asya'ya iki misyoner göndermeye karar vermiştir. Bu misyonerler Papaz Levi Parsons ve Papaz Pliny Fisk'tir. Andover İlahiyat okulundan mezun olan Parsons ve Fisk; Türkçe, Arapça, İbranice, Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilmekte idiler. 3 Kasım 1819 yılında Boston limanından gemiyle hareket eden Fisk ve Parsons 9 Ocak 1820 yılında İzmir'e **vardılar**.⁵³

3.1.1 Anadolu'da Misyoner Merkezlerinin Kuruluşu ve “Yeraltı Evi”

İlk misyoner merkezi 1820'da İzmir'de kurulduktan sonra bunu 1823'de Beyrut; 1831 de İstanbul; 1835'de Trabzon; 1839'da Erzurum; 1847 de Antep; 1851 de Sivas; 1852 de Adana ve Merzifon; 1853 de Diyarbakır; 1854 de Urfa, Maraş ve

⁴⁹ Aydın, a.g.m., s. 81

⁵⁰ Yahya Akyüz. (1970). “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orjinal İki Belge”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c. 3, S. 1, s. 123

⁵¹ Açıkses, a.g.m., s. 545

⁵² Sevinç, a.g.e., s. 76

⁵³ Yıldız, a.g.e., s. 23

Kayseri; 1855 de Harput; 1859 da Tarsus; 1872 de Van;⁵⁴ 1850'de Musul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde olmak üzere toplam 88 tane "Misyonerlik İstasyonu" açılmış ve "Misyonlar" oluşturulmuştur. İstasyonların açılmasından sonra "yeraltı evi" adı verilen evler misyonerlik faaliyetlerinin merkezi/üssü haline getirilmiştir. Bu evlerde Ermenilere Protestanlık anlatılmış, Ermeni Kilisesi aleyhinde bilgi verilmiş ve Ermeni Kilisesi'nin amacından saptığı düşüncesi empoze edilmiştir. Misyonerler, Ermenilere bu düşünceye lanse etmekle birlikte kiliselerinin de reforma ihtiyacı olduğu fikrini sürekli olarak gündeme getirmiş ve yeni kiliselerin açılması hususunda ısrarcı olmuşlardır.⁵⁵

1909–1910 yıllarına gelindiğinde sadece ABCFM'nin Anadolu'daki kurumlarının dökümü şöyleydi: Batı Türkiye misyonu: 125 Pazar Okulu (10.981 öğrenci), 1 Teoloji Semineri ve 2 kolej (580 öğrenci), 13 yatılı okul veya lise (1.313 öğrenci, bunlardan 683'ü kız), toplam 148 ilkokul, ortaokul ve zanaat okulları (6.634 öğrenci) toplam öğrenci: 8529. Batı Türkiye Misyonu'nun belli başlı okulları arasında İstanbul Amerikan Kız ve Merzifon Anadolu Kolejleri, Merzifon Kız, İzmir Kız, Bursa Kız Okulları, Sivas Kız Lisesi, Talas Yatılı Kız Lisesi, İzmir Enternasyonal Lisesi sayılabilir. Merkezi Türkiye Misyonu: 38 Pazar Okulu, 1 teoloji semineri (6 öğrenci), 3 kolej (431 öğrenci), 6 yatılı lise (1236 öğrenci), 96 değişik kademelerde okul ve eğitim altında toplam 7.045 öğrenci. Bu okullar arasında Antep Kız ve Erkek Kolejleri, Maraş Merkezi Türkiye Teoloji Semineri, Maraş Kız Koleji, Tarsus St. Paul Enstitüsü, Adana Kızlar Semineri, Haçin Kızlar Akademisi sayılabilir. Doğu Türkiye Misyonu: 75 Pazar Okulu, (7134 öğrenci), 2 Teoloji Okulu (13 öğrenci), 1 kolej (202 öğrenci), 10 yatılı lise (463 öğrenci), 151 farklı niteliklere sahip okul (7400 öğrenci), toplam: 8.272 öğrenci. Belli başlı okullar şunlardır: Harput Fırat Koleji, Harput Teoloji Semineri, Erzurum, Van, Bitlis Kız ve Erkek Yatılı Liseleri, Mardin Kız Yatılı Okulu. American Board'ın sağlık misyonu ise 7 hastane ve 11 dispanserle sürdürülmekteydi.⁵⁶

3.1.2 ABD'li Misyonerlerin Osmanlı Azınlıklarına Yaklaşımı

Müslümanları Hıristiyan yapmak için Osmanlı Devleti'ne gelmiş olan Amerikalı misyonerler, Müslümanları Hıristiyanlaştırmanın devletin kanunları ve

⁵⁴ Seçil Akgün. (1988). "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü". Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 1, s. 5

⁵⁵ Küçük, a.g.m., s. 164

⁵⁶ Tamur, a.g.m., s. 7

dinin kuralları gereği zor olduğunu görünce adeta Hıristiyanları tekrar Hıristiyan yapmak yani mezheplerini değiştirerek kendilerine daha yakın bir hale getirmek şekline dönüşen bir role büründüler. Bu sebeple başlıca uğraşı alanları azınlıklar olmuştur.⁵⁷

İslam Hukuku'na göre devlet görevlisi olarak çalışmayan ve askerlik yapmayan Gayrimüslimler, bilim, sanat ve ticaretle uğraşmışlar ve bunun doğal sonucu olarak zenginleşmiş ve toplumun bu konularda aranan kesimini oluşturmuşlardır.⁵⁸ **Bu nedenle öncelikli olarak buldukları toprakları, halkını ve azınlıkları tanımak amacıyla** Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan misyonerler, İmparatorluğa hayat veren ideallerin “gaza ruhu” ve “yeniçerilerin eğitimi” olduğunu **tespit ederken**, devletin iki zayıf noktasını da görmüşlerdi; “Millet sistemi” ve “Kapitülasyonlar”. Misyonerler bu dört konu üzerinde derinliğine inceleme yaptılar. ABCFM Müslüman kitleyi Hıristiyanlaştırmak yerine, kiliseleri, özellikle Ermenileri örgütlemeyi hedeflemiştir. 1834 yılında Londra’da basılan Missionary Researchers in Armenia adlı eserde şu sonuca ulaşılmıştır. “Müslüman kitle Protestanlaştırılmaz ama düşman topraklarında bulunan Hıristiyanlar üzerinde çalışarak düşmanın kalbine girebiliriz.”⁵⁹

Cemiyetin hakikî kurucusu olan C. Young “Ermeni ırkının, onun vasıtasıyla Türkiye’ye girmek için açık bir kapı” olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁰ **Halbuki** başlangıçta umulan, imparatorlukta Müslüman ve Yahudiler arasında Protestanlığı yayabilmektir. Oysa daha ilk gözlemlerden, imparatorlukta Müslümanların Hıristiyanlaştırılmasının çok güç olduğu anlaşılmıştı. Unsurlarına dinsel özgürlük tanıyan devlet, aynı anlayışı Müslüman halkına göstermiyordu. Din değiştiren Müslümanlar, gerek Şeriat yasaları, gerekse sosyal kurallar dolayısıyla çok ağır biçimde çoğu kez de ölümle cezalandırılıyorlardı. Yahudilere gelince, onlar da dinsel bütünlük içindeydiler. Bu konumda misyonerler, karşılarında değişik mezheplerin Hıristiyanlarını, özellikle Rumları ve Ermenileri buldular. Rumların sırtlarını yaslayabildikleri bir Yunanistan, ayrıca onları birleştiren güçlü bir Rum- Ortodoks kilisesi vardı. Oysa Ermeniler, imparatorlukta dağınık biçimde yaşıyorlardı. **Bu durum**, çoğunun Gregoriyen olmasına karşın, Gregoriyen Patrikhanesi çevresinde güçlü biçimde örgütlenmelerini de engellemişti. Osmanlı yönetiminin misyoner

⁵⁷ Açıkses, a.g.m., s. 546

⁵⁸ İlay İleri. (2005). “Azınlıkların Eğitimi”. OTAM, S. 17, s. 5

⁵⁹ Fendoğlu, a.g.m., s. 190

⁶⁰ Güngör, a.g.e., s. 23

faaliyetlerine olanak tanınması, Amerikalı misyonerlerin Ermenilerle kolaylıkla kaynaşabilmelerini sağladı. Öte yandan, Ermenilerin dağınık yaşamaları da misyoner faaliyetlerinin geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır.⁶¹

Bir ara Yahudilere yönelmişler ancak zamanla mezhepsel sorunları olmayan Yahudilerin din değiştirmeye pek yatkın olmadıklarını kavradılar. Nitekim Yahudiler arasında sürdürdükleri kısıtlı faaliyetlerini 1856 yılında sona erdirdiler. Yahudileri ve Osmanlı yönetimi ile geliştirdikleri olumlu ilişkileri örselememek için de Müslümanları bir kenara bırakarak Hıristiyanlığı ilk kabul eden millet olarak bilinen Ermenilerle bağlantı kurdular.⁶²

3.2 İlk Osmanlı-Amerika Münasebetleri ve Amerikalılara Verilen Simsar (Komisyoncu) Ayrıcalığı

Amerikan ticaret gemilerinin 1797 yılında İzmir Limanı'na gelmesiyle başlayan Osmanlı-Amerikan münasebetleri 1830'da iki devlet arasında imzalanan ticaret anlaşmasıyla yeni bir boyut kazandı. Osmanlı Hükümeti, bu anlaşmayla Amerika'ya da ayrıcalıklı ülke statüsü tanıyarak diğer devletlere verilen tüm imtiyazlardan faydalanmasını sağlamıştı. Bir diğer ayrıcalık da Amerikan tüccarlarının Osmanlı sınırları içinde her milletten ve her dilden simsar kullanabilmeleriydi.

Simsar demek, komisyoncu demektir. Osmanlı Devleti'nde komisyoncular da ya Rumlardı ya Ermeniler. Bu imtiyazla Amerikalılar Türkiye'ye getirecekleri veya Türkiye'den alacakları malların komisyonculuğunu Rumlara ve Ermenilere vererek, bu iki hedef kitleye kolayca çengel attılar. Amerikalılar daha sonra Ermenileri himayelerine alacak, hatta onlara vatandaşlık hakkını bile vereceklerdir.⁶³

3.2.1 1830'da İmzalanan Ticaret Anlaşmasının Amerika'ya Sağladığı Avantajlar

Navarin'de Osmanlı Donanması'nın İngiliz, Fransız ve Rus Donanması tarafından yakılması üzerine Osmanlı Devleti'nin Amerika ile ilişkilerini hızlandırma kararı aldı. Çünkü dönemin teknolojilerine uygun yeni bir donanmaya ihtiyaç vardı. Yeni bir donanma için ancak Amerika'dan yardım alabilirdi. Yıllardan beri Osmanlı ile bir ilişki kurmak için Avrupa'ya heyetler göndererek girişimlerde bulunan

⁶¹ Akgün, "Ermeni Meselesinde", a.g.m., s. 4

⁶² Akgün, a.g.m., s. 2

⁶³ Sevinç, a.g.e., s. 77

Amerika'ya karşı ilgisiz kalan Osmanlı, bu sebepten dolayı da olsa ani bir kararla ilgi göstermiş ve 7 Mayıs 1830'da dokuz açık bir gizli maddeden oluşan "Ticaret ve Dostluk Anlaşması" imzalanmıştır.⁶⁴

Osmanlı Devleti ve ABD arasında yapılan 7 Mayıs 1830 tarihli "Seyrisefain ve İcraı Ticarete Dair" bir "Muahede-i Humayun" adlı ilk ticaret anlaşması ile ABD'ye ticari ilişkilerde "en ziyade müsaadeye mazhar millet", yani imtiyazlardan yararlanma hakkı verildi. Ayrıca ABD tüccarının, Osmanlı Ülkesi'nde, devletin müdahalesi olmadan, her milletten, ya da dinden simsar kullanabilmesi idi. Amerikalılar daha ziyade simsar olarak Ermeni ve Rumları kullandı. Böylece zaman içerisinde Ermenilerle Amerikalılar o derece birbirlerine yakınlaştılar ki, Amerikalılar Ermenileri himayeleri altına aldıkları gibi onlara aynı zamanda vatandaşlık hakkını da verdiler. Ermeni simsarlarla Amerikalılar arasında başlayan bu birliktelik ve yakınlaşma eğitim alanında da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Bunda misyonerlerin payı büyük oldu. Amerikalılar bu eğitim kurumları sayesinde Ermenileri koruma altına alarak, onları kendi taraflarına çekerek kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır; tıpkı Yunanlıların Rumları, İngilizlerin Protestanları, Fransızların Katolikleri, Rusların Ortodoksları korumaları ve kullanmaları gibi.⁶⁵

3.2.2 Misyonerlerin Ermenileri Etkilemek İçin Kullandıkları Yöntemler

Misyonerlerin Türkiye'de Ermenileri etkileyebilmek için kullanabilecekleri **durumlar** o dönem koşullarında gerçekten pek çoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun **içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum**, özellikle merkeze uzak yörelerin uygarlıktan yoksun durumu, ülkedeki eğitim yetersizliği, sağlık hizmetlerinin yokluğu, hep misyonerlerin ele aldıkları konulardı. Bu yetersizlikleri giderebilmek için türlü olanakları ayaklarına götürecekleri kimselerin beğenisini toplayabilecekleri kuşkusuzdu. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki genel siyasi durumu da misyonerlere yardımcı oldu.⁶⁶ **Bu koşulların yanında** Gregoriyen Kilisesi'nin katı uygulamaları altında ezilmekte olan Ermeniler de kendilerine ana dilleriyle ve insancıl biçimde yaklaşan Amerikalı misyonerlerin sunduğu yumuşak ve yalın Protestanlığı hızla kabule başladılar.⁶⁷

⁶⁴ Açıkses, a.g.m., s. 543

⁶⁵ Süleyman Büyükkarcı. (2001). "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma". Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 9, ss. 13-14

⁶⁶ Akgün, "Ermeni Meselesinde", a.g.m., s. 5

⁶⁷ Akgün, a.g.m., s. 3

3.2.3 Amerika-Ermeni Yakınlaşması Sonucu Protestan Ermeni Cemaatinin Ortaya Çıkması

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin "Protestan Sorunu" yoktur. Bu sorun ABD misyonerleriyle ortaya çıkmış, diğer cemaatler, Babıali nezdinde bunu protesto etmiş, Protestan Kilisesinin gerçek Hıristiyanlıkla ilgili olmadığını, Protestanların gerçekte birer suçlu (mücrim) olduklarını belirterek, bu mezhep mensupları hakkında cezai takibat yapılmasını istemişlerdir.⁶⁸

Süregelen bu dönemde eğitim seferberliği diğer bazı devletler gibi Amerikalılar tarafından da kendi çıkarlarına en uygun bir biçimde kullanıldı. Amerikan misyonerleri 1834'de İstanbul Beyoğlu'nda Ermenilere bir okul açtılar. Başlangıçta Ermenileri Protestanlaştırmak isteyen misyonerler,⁶⁹ Protestanlığın yayılması ve gelişmesinde daha ziyade İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin **desteği ile hareket etmişlerdir**. İngiliz misyon örgütleri ile işbirliği içinde ve İngiliz ve Amerikan diplomatlarının korumasında yürütülen Amerikan misyoner faaliyetlerinin 1840'lı yıllardan sonra Ermeniler arasında yoğunluk kazandığı görülmüştür.⁷⁰ **Onların göstermiş olduğu** büyük çabalar sonucunda **Ermeniler'i**, 1848 tarihinde, Osmanlı Devleti'nde ayrı bir Protestan Cemaati olarak kabul ettirmeyi başardılar. Böylece Ermeni milleti Gregoryan, Katolik ve Protestan olarak üçe bölündü.⁷¹

Yukarıda ki gelişmelerin ortaya çıkardığı diğer bir önemli gelişme de, misyonerlerce 25 Haziran 1846 tarihinde İstanbul'da "Protestan Ermeni Kilisesi Anayasası" hazırlanmış ve hazırlanan bu anayasa ile Protestan Ermeni Kilisesi'nin idare biçimi, doktrini, kilise üyelerinin atanması ve "On İki Maddelik İman İkrarı" belirlenmiştir. Aynı yıl içerisinde Protestan harekette önemli bir yere sahip olan Apisoghom Haçadur Ütüciyan önderliğinde otuz yedi erkek ve üç kadın ile toplam kırk kişilik bir grup, İstanbul Beyoğlu'nda Amerikalı Misyoner H.G.O. Dwight" in evinin büyük odasını küçük bir kilise olarak hizmete açmışlardır. Kilisenin açılmasını takiben dua edilmiş ve Kutsal Kitap okunmuş, Protestan Ermeni Kilisesi Anayasası ve iman ikrarı ittifak ile kabul edilmiştir.

Bu gelişmeler ışığında misyonerler, genel bir durum değerlendirmesi yapmış, Kongregasyonist ile Presbiteryanist kilise arasında bir yapı teşkil eden "Protestan Ermeni Kilisesi"ni, kamuoyuna "Ermenistan Protestan Kilisesi (The

⁶⁸ Fendoğlu, a.g.m., s. 189

⁶⁹ Büyükkarcı, a.g.m., s. 14

⁷⁰ Aydın, a.g.m., s. 79

⁷¹ Büyükkarcı, a.g.m., s. 14

Evangelical Church of Armenia)” adıyla duyurmuşlardır. Bu kilise, hem Türkiye’nin hem de dünyanın ilk “Protestan Ermeni Kilisesi” olmuştur. Bu ilk Protestan Ermeni Kilisesi’nin günümüzdeki adı ise “Aynalıçeşme Protestan Ermeni Kilisesi”dir.⁷²

Esasında Ermenilerin doğulu bir millet ve Hıristiyan olması, “Mesih ve Kutsal Kitap” anlayışı hususunda ABD ve İngiltere ile ortak bir paydaya sahip bulunması, inanç ve uygulama bakımından Protestanlığa benzer ve uygun bir yapı sergilemesi, Protestanlığın Ermeniler arasında benimsenmesinin temel unsurlarını oluşturmuştur. **Ayrıca** Ermeniler arasında Protestanlığın benimsenmesinde açılan okulların, Ermeniler arasında matbaacılığın yaygınlaşmasının ve Ermeni Enstitüleri’nin de büyük etkileri olmuştur. Bunun yanında Ermenilerin Türkçe konuşması, Protestan ayinlerde de genellikle Türkçenin kullanılması ve buna karşılık Ermeni Kilisesi’nde ibadet ve ayinlerin klasik Ermenice ile yapılması ve eğitimin Ermenice olması, Ermenileri, ibadetlerde anlama yönünden sıkıntıya sokmuş ve onları bir arayışa yöneltmiştir. Bu arayış içerisinde Ermeniler, Protestan misyonerlerin yaşama ve düşünce tarzlarının da etkisi ile Protestanlığa karşı bir arzu ve istek duymaya başlamışlardır.

19. yüzyılın ilk yıllarında bazı Ermeni öğrenciler yabancı devletler kanalıyla Avrupa’ya gönderilmiş, orada çeşitli üniversitelerde okumuş ve bazıları da oralara yerleşmişlerdir. Avrupa ülkelerinde ve ABD’de kendilerini her bakımdan yetiştiren Ermeniler, Anadolu’ya geri dönerek Avrupa’daki bilimde ve endüstride yaşanan gelişmelerin de etkisi ile Ermeni Kilisesi’nde “reform” gerektiğini düşünmüştür. Ermeniler arasında bu tür düşüncelerin artış göstermesi ile İngiltere ve ABD’nin himayesindeki Protestan misyonerler, Ermeniler arasında Protestanlığın benimsenmesi hususunda daha rahat ve güvenli hareket etme ortamına kavuşmuşlardır.

Ermeniler arasında merkezî organizasyonların bozukluğu, mezhep yönünden bir birlik gösterilememesi, eğitimsizlik ve fakirlik gibi sebepler de Protestanlığın Ermeniler arasında yayılışındaki diğer etkili unsurları oluşturmuştur.⁷³

3.2.4 Gregoryan Ermeni Cemaatinin Duruma Tepkisi

Protestan misyonerlerin Osmanlı Ermenilerine karşı yürüttükleri propagandadan rahatsızlık duyan İstanbul Ermeni Patrikliği, durumu Osmanlı

⁷² Küçük, a.g.m., ss. 176-177

⁷³ Küçük, a.g.m.. ss. 157-158

Devleti“ ne bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Osmanlı Devleti de bu hususta Ermeni Kilisesi’ni destekleyici bir tavır sergilemiş ve 1834 yılında mezhep değişikliğini yasaklayan bir ferman yayınlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin çağrısı, misyonerlerce dikkate alınmamıştır. Böyle bir ortam içerisinde kendilerini reformist olarak kabul eden bazı Ermeniler, Kilise’nin kendisini Kutsal Kitap’tan soyutladığını, Kutsal Kitap’ın ikinci plana atıldığını ve kişisel dinî anlayışların ön plana çıkarıldığını iddia ederek Ermeni Kilisesi’nin millî vasıflarını yitirdiği ve kilisede reform yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşünce doğrultusunda 1838 yılında “Reformist Hareket“ten etkilenen ve Ermeni Protestanlığının da başlangıcı olarak gösterilen “The Society of The Pious (Parebashdoutian Miapanoutune/Dindar Cemaat-Evanjelik Topluluk)” adında yeni bir cemaat meydana getirilmiştir. İstanbul Ermeni Patrikliği de Protestanlığa meyilli olan Reformist Ermenileri, “Ermeni İncasını/Kredosunu ve Ermeni Milleti”ni inkâr ettikleri için “Bağımsızlık Yanlıları/Ayrılıkçılar (Havadouratz-Azkouratz)” olarak isimlendirmiş; “Apostolik dışı, yabancı, bölücü” olarak nitelendirmiş ve millî birliği bozmak, din değiştirmek ile suçlamıştır. Savundukları fikirlerden ve Kilise’ye karşı takındıkları muhalif tavırlardan dolayı Ermeni Patrikliği, Reformist Ermenileri, “Protestocular”/“Protestanlar” olarak nitelendirmiştir. Bu tarihten itibaren misyonerlere ve onları destekleyenlere karşı Ermeni Kilisesi ve Gregoryen Ermeniler tutumlarını sertleştirmiştir.⁷⁴

Bu nedenle Ermeni Gregoryen cemaati yöneticileri misyonerlere cephe alarak bazı tedbirlere başvurmuşlardır. Bu tedbirler arasında oldukça ağır cezalar da bulunmaktaydı. Sonraki yıllarda aforoz edilmeye, hatta öldürülmeye kadar varan cezalandırma sistemi uygulanmıştır. Önceleri bizzat kendisinin de desteklediği misyoner faaliyetleri karşısında şimdi Ermeni Patriği, misyonerlerin faaliyetlerinin cemaat arasında tefrikaya yol açacağını anlamış ve böylesine ağır caydırıcı önlemler almaya çalışmıştır.⁷⁵

3.2.5 Osmanlı Devleti’nde Protestanlığın Tanınması

İngiltere ve ABD’nin baskıları sonucunda, 15 Kasım 1847 günü padişah tarafından yayınlanan bir kararname ile Protestanlık bağımsız bir dini toplum (millet) olarak tanındı. 1843 senesinde ihtida etmiş bir Ermeni’nin yeniden Ermeniliğe

⁷⁴ Küçük, a.g.m., ss. 171-172

⁷⁵ Özgür Yılmaz. (2007). “19. yy.’da Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış”. OTAM, S. 21, s. 206

dönmesi nedeniyle irtidat suçunu işlediği iddiasıyla, idam edilmesi üzerine, İngiltere Osmanlı'ya baskılarını artırmıştı. İngiliz Büyükelçisi Stratford de Redcliffe, Mustafa Reşit Paşa ile yürüttüğü görüşmeler sonunda, Sultan Abdülmecid, yayınladığı bir irade ile Protestanları ayrı bir millet olarak tanıdı. Bir araya gelen Protestanların seçtiği temsilci, Babıali tarafından resmen tanındı⁷⁶

Protestan Ermeni Kiliselerinin açılması, Anadolu'nun birçok yerinde de devam etmiş ve üye sayısında da artışlar olmuştur. Kilise ve üye sayısındaki bu artışa rağmen Protestan Ermenilerin resmî bir statüye sahip olmaması hem Amerikalı misyonerlerin hem de Protestan Ermenilerin tepkisine yol açmıştır. Haçadur Ütüciyan önderliğinde kırk kişilik bir cemaat oluşturan Protestan Ermeniler de resmiyet kazanmak için girişimlerde bulunmuşlardır. 16 Haziran 1847 tarihinde de Protestan Ermenilerin millet olarak tanınması hususunda Osmanlı Devleti" ne resmî başvuru yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki Protestanların hamisi olduğunu ilan eden ABD ve İngiltere de Protestan Ermenilerin tanınması yolunda her türlü desteği sağlamıştır. Özellikle İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Stratford Canning ile Viscount Stratford de Redcliffe ve Lord Cawley, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile görüşmeler yapmış ve Protestan Ermenilerin tanınması yolunda bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler doğrultusunda Protestan Ermeniler, 27 Kasım 1850 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından verilen bir fermanla resmen tanınmış ve "Millet" statüsünü elde etmiştir.⁷⁷

Bu kararların alınmasında İngiltere büyükelçisinin büyük etkisi olmuştur. Çünkü Canning'in, özellikle Abdülmecid devrinde, sadrazam ve vezirlerin atanmasında etkisi olurdu.⁷⁸ Zira siyaset dolabımı istenildiği gibi çevirmek için iki yol vardır. Bunlardan birisi misyonerlik, diğeri farmasonluktur.⁷⁹

Tüm bu çabaların sonucunda ne kadar Ermeni'nin Protestanlığı benimsediği sorusunun yanıtı misyon kurumlarının çeşitliliği ve coğrafi yaygınlığı dikkate alındığında çok mütevazî görünmektedir. 1914 yılına ait Osmanlı nüfus istatistiklerine göre Protestan Ermenilerin toplam sayısı 67.838'dir. Aynı dönemde Ermeni cemaatinin toplam nüfusu 1 ile 1.500.000 arasında tahmin edilmektedir. Bu

⁷⁶ Fendoğlu, a.g.m.. s. 192

⁷⁷ Küçük, a.g.m.. s. 178

⁷⁸ Fendoğlu, a.g.m.. s. 193

⁷⁹ Hamdi Bey, a.g.e., s. 51

durumda Protestan Ermeniler toplam nüfusun ancak %3 - %6 gibi önemsiz bir oranını oluşturmaktadır.⁸⁰

**Anadolu'daki (İstanbul Dahil) Protestan
Cemaatinin Gelişmesi (1846-1900)⁸¹**

Yıl	Kilise Sayısı	Kilise Üye Sayısı
1846	4	105
1850	6	158
1855	24	627
1860	27	1278
1865	50	2079
1870	73	3748
1882	108	7490
1890	108	10.980
1900	112	12.109

⁸⁰ Tamur, a.g.m.. s. 7

⁸¹ Yavuz Güler. (2005). “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 6, S. 1, s. 238

İKİNCİ BÖLÜM

1. MİSYONERLİK FAALİYET ALANLARI

Osmanlılarda ilk medrese 1330'da Orhan Bey zamanında İznik'te yaptırılmış, giderek medreselerin sayıları artmış, birer ilim yuvası olan bu kurumlar, 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamışlardı. Devletin çeşitli kurumlarının bozulması yanında rüşvet ve hatır işinin yaygınlaşması, kalitesiz ve yetersiz kişilerin yapamayacağı görevlere getirilmesi, özellikle eğitimi olmayan kişilerin öğretmenliğe tayin edilmesi, Rumeli'deki yenilgiler nedeniyle büyük kentlerde, özellikle de İstanbul'da sağlıksız nüfus yoğunluğu ve savaştan kaçan sivil halkın, göçmenlerin medreselerde iskân edilmesi, Osmanlı Devleti'nin bozulmayı geç farketmesi, yabancı okullardaki sistemin yararlarının geç anlaşılması, eğitim sorununun köklü bir biçimde tartışılacağı yasal platformlarda ele alınmaması, bu bozulmayı hızlandırmıştı.⁸²

Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde meydana gelen bu çözüme, Anadolu topraklarında faaliyetlerini geliştirmek isteyen misyonerler içinde geniş ve toplum nezdinde de önemli olan bir yayılma alanı sağlamıştır. Çünkü Osmanlı ülkelerinin her tarafına yayılan misyonerler, çoğunlukla şu alanlarda çalışırlar:

1. Dinsel örgüt: Kutsal kitapları dağıtmak, dergiler yayınlamak, telkinler yapmak, büyük küçük yardımlar yaparak Hıristiyanlığı sevdirmeye ve yaymaya çalışırlar. Amerikalıların "Bible House" dedikleri İncilevi Örgütü de bunun bir çeşididir.

2. Okul ve kuruluşlar: Azınlıkta bulunan Hıristiyanların çocuklarını talim ve terbiye ile tâbiyetinde buldukları unsurlara üstün bir duruma getirmeye, başka dinlere bağlı çocukları da Hıristiyan yapmaya ve hiç olmazsa ulusal ve dinsel yapılarını bozmaya çalışırlar.

⁸² İlknur Haydaroglu. (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar". Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 14, s. 183

3. Maskeli örgüt: Bu örgüt adamları, kılık kıyafet, din, dil gibi kültüre bağlı çeşitli nitelikler içinde buldukları halktanmış gibi görünürler ve amaçlarına ermek için çok bilgili ve beceriklidirler. Maske altında ve halktan yana görünerek saf halkı kolayca aldatabilirler.⁸³

1.1 Yabancı Okul Kavramı

“Yabancı Okul” denilince; Osmanlı toprakları üzerinde önce gayrimüslim toplulukların açtıkları ve giderek yabancı devletlerin himayesi altına giren ve zamanla doğrudan yabancı devletler tarafından açılan okullar anlaşılmalıdır.⁸⁴

Yabancı Okullar, misyonerlerin Müslümanlara ya da kendi mezhebinden olmayanları kazanabilmek için kullanılan, milletlerin **devlet** bünyesinden kopmasına **zemin hazırlayan**, bağımsızlık fikirlerinin tohumlarının atıldığı, Osmanlı **Devleti**'nin politik zaafa düşüp çöküşünün hızlandırıldığı faaliyetlerin sürdürüldüğü yerler olarak eğitim açısından yararlı yönleri bulunmakla beraber, eğitimi maske gibi kullanan, siyasi faaliyetlere programlanmış kurumlardır demek yanlış olmayacaktır.⁸⁵

1897'de Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar⁸⁶

Devletler	İptidai(İlkokul)	Rüşdiye(Ortaokul)	İdadi(Lise)	Toplam
Fransa	59	40	28	127
İngiltere	46	10	4	60
İtalya	15	5	2	22
Almanya	16	3	3	22
Rusya	5	1	1	7
Avusturya	6	4	1	11
Amerika	97	10	24	131
İran	1	-(1)	-	2(1)
Sırbistan	1	-	-	1
TOPLAM	246	74(73)	63	383(382)

1898 yılında Osmanlı Devleti'ndeki orta öğretim kurumlarının okul ve öğrenci sayılarının durumu Osmanlı, gayrimüslim ve yabancı okullar arasında bir

⁸³ E. W. Hopkins ve M. Halidi. (2006). *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*. Örgün Yayınevi, İstanbul, ss. 428-429

⁸⁴ Haydaroğlu, a.g.m., s. 181

⁸⁵ Haydaroğlu, a.g.m., s. 187

⁸⁶ Sevinç, a.g.e., s. 187 (Tablodaki sayı ve toplam değer yanlışlıkları tarafımızca düzeltilmiştir.)

karşılaştırma yapabilme imkanı sağlamaktadır. 60 adet idadîde 7.671 öğrenci, 425 adet rüştiyede 27.130 öğrenci mevcudu vardır. Buna karşılık 667 adet ilk ve orta düzeydeki azınlık okullarında 73.255 öğrenci, 98 yabancı ilk ve orta dereceli okullarda 10.246 öğrenci tahsil görmüşlerdir.⁸⁷

Diğer bir ifadeyle bakılacak olursa 1898 yılında 485 resmi okulda 34.801 öğrenci eğitim görürken, 667 gayrîmüslim azınlık okulunda 73.255, 98 yabancı okulda da 10.246 öğrencinin Türkiye'ye karşı düşmanca şartlandırıldığını ifade edebiliriz.⁸⁸

1.1.2 Yabancı Okulların Amacı

Birçok ecnebi mektepler, misafir perverliğine mazhar oldukları memlekete hizmet etmeğe hiç ehemmiyet ve kıymet vermiyorlardı.⁸⁹ **Çünkü asıl kuruluş amacı eğitim olan bu yerlerde, bundan daha ziyade eğitim ve siyasî faaliyetlerinin yanında yabancı okulların çabaları başlıca üç amaca yönelmektedir.** a) Müslümanların merkezî idareyle olan manevî bağlarını ve her vesile ile devletin temellerini sarsmaya çalışmak. Protestan okullarının Kurtuluş Savaşı yıllarında Pontosçuluk hareketine yataklık etmeleri de böyle bir politik amacın devamıdır; b) çıkarları kendilerinin çıkarları ile çatışan diğer yabancı okulların nüfusunu silmeye çalışmak. Bu, yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde birbirlerine karşı giriştikleri bir mücadeledir; c) yabancı okulların üçüncü amacı çevrelerinde dinlerini yaymak ve dolayısıyla İslâm dini ile mücadele etmektir. Genellikle çok mutaasıp olduğu kabul edilen Osmanlı toplumunda en ücra köy ve kasabalara varıncaya kadar bu okulların halkın dini aleyhinde propagandalara girişebilmeleri, üzerinde düşünülecek bir konudur.⁹⁰

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları en önemli araç eğitimidir. Eğitim yoluyla öğrencileri Hıristiyanlaştırmak esas gayedir. Henry Jessup isimli bir misyonere göre okullar misyonerliğin başarısı için temel şart olarak görülmüş ve "Hıristiyan misyonerleri okulunda eğitim, yalnız gaye içinde bir vasıta. Bu gayede, insanları İsa'ya götürmek, fertler ve milletler Hıristiyan oluncaya kadar onları eğitmek..." olarak ifade edilmiştir. Bu yüzdendir ki

⁸⁷ Şişman, a.g.m.. s. 178

⁸⁸ Sevinç, a.g.e., s. 189

⁸⁹ Richard Preuser. (Kanunievvel 1926). "*Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı*". Muallimler Mecmuası, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Sene: 5, S. 46, s. 1920

⁹⁰ Akyüz, a.g.m.. s. 122

misyonerler gittikleri her ülkede dini kurumlarının yanında okullarını da kurmuşlardır.⁹¹

Anadolu'ya bu derece yayılan bu okulların hedeflerine ulaşmak için uyguladıkları programlar açısından Edremit'e bağlı Cunda Adası'ndaki Rum Okulu'nun 1884 yılına ait ders programında yer alan hedefleri, bir eğitim kurumu olarak düşünüldüğünde oldukça trajiktir.

Programda Türklerin Rumlara ezeli düşman olarak tanıtılması, Türklerin ekonomik olarak çökertilmesi, Avrupa devletleri karşısında saygınlığının zedelenmesi, Türk milletinin ahlak, din, milliyet ve gelenek bakımından zayıflatılması, Türk gençliğinin bozulması, İstanbul'un ele geçirilmesi, her meslekten Türkün zor duruma düşürülerek borçlandırılması, böylece mallarının elinden alınması, rüşvet ve kandırma yoluyla Türk taraftar edinilmesi gibi hedefler yer almaktaydı.⁹²

1.1.3 Protestan Misyoner Okullarının Grupları ve Okutulan Dersler

Gerek erkek ve gerek kız öğrenciler için yapılan bütün Protestan misyoner okullarını 4 gruba ayırabiliriz:

1- Anaokulları: Bu okullarda 6-7 yaşlarındaki çocuklar 2 sene eğitim görmüşlerdir.

2- İlkokullar: Bu okullarda eğitim süresi 3 sene olmuştur.

3- Orta dereceli okullar: Bu okullarda da 3 sene eğitim verilmiştir.

4- Kolejler ve yüksekokullar: Bu okulların tahsil süreleri 4 sene olmuştur. Kolejlerde bazen ilahiyat şubeleri de açılmıştır. Bu şubelere ancak 4 senelik tahsil yapan öğrenciler alınmıştır.

Söz konusu eğitim sürelerinde değişiklikler de görülmüştür. Mesela bazı şehirlerde orta dereceli okulların eğitim süresi 3 sene yerine 4 sene olmuştur. Bu okullarda eğitim programı da genişlemiştir. Bazı orta dereceli okullarda da din vaizi yetiştirmek amacıyla özel sınıflar açılmıştır.

Protestanların açtıkları okullardan ilki anaokulları olmuştur. Anaokullarına çocuklar her gün belirli zamanlarda gitmişlerdir. Bu okullarda çeşitli okul oyunları oynamak, tahta parçalarından basit aletler yapmak, ufak saman parçalarını iliklere geçirerek bir takım şekiller meydana getirmek gibi uğraşlarla zaman geçirmişlerdir.

⁹¹ Ayten Sezer. (1999). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, s. 171

⁹² Haydaroğlu, a.g.m., s. 186

Çocuklar, bu gibi faaliyetlerle sabırlı olmaya ve düzene alıştırmak istenmiştir. Bu faaliyetlerden arta kalan zamanlarda ise çocuklara okuma yazma dersleri verilmiştir. Ayrıca basit sorulara çabuk ve doğru cevaplar vermeye alıştırmışlardır. Mesela: “Evinizin bölümleri nelerdir? İnsan ne yapabilir? Aynada ne görünür? Bu odada ne görüyorsunuz?...”

Misyonerler tarafından kurulan ilkokullarda ise öncelikle Ermenice imla, Ermenice ve İngilizce okuma, dört işlem ve İncil öğretilmiştir. Ayrıca gerek erkek ve gerekse kız okullarında resim, jimnastik ve müzik dersleri mecburi tutulmuştur.

Orta dereceli okulların müfredatı ise şu şekilde olmuştur:

Birinci sınıfta, İngilizce okuma, yazma ve tercüme; coğrafyadan beş kıta hakkında bilgi ve matematikten aritmetik bilgisi.

İkinci sınıfta, İngilizce okuma, yazma ve tercüme; Ermenice yazma ve Ermeni dilinin grameri ve sözdizimi (sentaks); coğrafyadan dünyanın siyasi taksimatı ve harita okuma bilgisi; matematikten basit kesirler.

Üçüncü sınıfta, İngilizce okuma, yazma ve tercüme; Ermenice dilinin grameri ile yazılacak konuları kaleme alma usulü; coğrafyadan bütün dünyanın coğrafi durumu; matematikten ondalık kesirler, oran ve orantı ve faiz usulü. Ayrıca bazı erkek ve bütün kız okullarında Fransızca okuma ve tercüme dersleri de okutulmuştur.

Kolejlerde ise şu dersler okutulmuştur:

Birinci sınıfta, İngilizce gramer, imla ve yazı kaleme almak; Ermenice eski Ermeni müelliflerinin eserleri, eski Ermeni dili grameri ve takrir usulü üzere yazma ve tahlil; özellikle kız sınıflarında Fransızca okuma, tercüme ve gramer; Türkçe elifba, hece, ezberden yazma ve takrir; genel tarihten ilkçağ tarihi; matematikten hesap bilgisinin sonu ve birinci dereceden cebir bilgisi.

İkinci sınıfta, İngilizce gramer, tahlil, takrir üzerine yazma ve edebiyat; sadece kız şubelerinde Fransızca gramer; fizyolojiden insan vücudunun oluşumu hakkında bilgi; matematikten ikinci derece işlemleri içeren kısaltılmış geometri; genel tarihten ilkçağ tarihinin son kısmı.

Üçüncü sınıfta, Ermenice edebiyat, telif, güzel yazı yazma ve tahlil usulü; sadece kız okullarında Fransızca tercüme ve gramer; Türkçe'den gramer, tercüme, güzel yazı yazma ve konuşma; matematikten kısaltılmış geometrinin sonu; fizik ve botanik. Botanik dersleri sadece kız okullarında okutulmuştur. Erkek kolejlerinde ise botanik dersi yerine kimya ve astronomi dersleri okutulmuştur.

Dördüncü sınıfta, Ermenice eski ve yeni lisanların gramerleri; yalnız kız okullarında Fransızca tercüme, gramer ve güzel yazı yazma; Türkçe'den tercüme; İslami hukuk ve şerhleri; Arapça ve Farsça dilleri; ahlak felsefesi; psikoloji; iktisat; dünya tabiatı; yalnız erkek okullarında genel tarih ve medeniyet tarihi.

Kolejlerin ilahiyat bölümlerinde ise yalnız Protestanlık usul ve kuralları okutulmuştur. Buradan mezun olanlar papazlığa hak kazanmışlardır.⁹³

Maarif Nazırı Zühdü Paşanın 1893 tarihli raporun ilk bölümünde gayrimüslim ve yabancı okullar üzerindeki idâre hakkı ve teftişin daha etkili olabilmesi için düşünülen tedbirler hususunda da bilgi verilmektedir; yine aynı raporda ayrıca çeşitli vilâyetlerde yabancı devletlerin faaliyetleri ve etkileri de somut örneklerle dile getirilmektedir.⁹⁴

Zühdü Paşa raporunda, Amerikan okullarında iptidailerden idadilere kadar okutulan “en mühim” dersleri üç kategoride ele alarak bunlardan “ulum-ı diniye” derslerinin “Protestanlığın neşr-i tamimine”, tarih dersinin “ezhân-ı umumiyede ve hususiyle teba’a-i saltanat-ı seniyyenin efkârında bir hissiyât-ı siyasiye tevlidine”, İngilizce’nin ise “memâlik-i mahrusede Fransa’nın kendilerince ma’lum ve mahsus olan mekâtib vesilesiyle istihsal edilen ve nüfuzuna galebeye ittihaz olduğuna” dikkat çeker. Zühdü Paşa 3 yaşında okullara alınan çocukların 20 yaşına kadar hiçbir bilgisi olmadan eğitildiklerini, burada “Frenk adât ve ma’lumatına alıştırıldıklarından etfâl-ı merkume mektebden çıktıktan sonra teba’alık namına takınmakta iseler de hakikat fikirleri münşâları olan mektebin tesiratıyla meşhun olub gitmekte oluşunu” sitem etmiştir. Dolayısıyla, bu mekteplerin işlevi ““ulûm ve ma’arifin kat’-ı cesimine şarkide ve hususiyle memâlik-i mahrûsede neşr ve ta’mimiyle cemi’iyet-i beşeriyyenin zulmet-i cehâlet ve nadaniden kurtulması fikr-i insaniyetperveranesine hiçbir vakit müstenid olmayub belki kavâ’id-i siyasiye ve politikiyenin kısm-ı mühimi icabınca bu misellû mekâtibin pek çok fedakârlıklar ihtiyariyle te’sis ve küşadı ve talebe-i masumane-i teba’anın zihinlerini mezheb ve meşreblerine imâle ve köylü ve etfâlin çoğundan ücret-i tedrisiye alınub güya hayırhane ber cemile olmak üzere meccanen ta’limleri dahi etfâlin muhtac-ı i’ane olan ba’zı velilerine eğer ümidler i’tasıyla onların fikirlerinin dahi istedikleri tarafa celb ve ta’dili gibi desâyis

⁹³ Yahya Bağçeci. (2008). “*Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri*”. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4, ss. 176-178

⁹⁴ Şişman, a.g.m., ss. 175-176

ve tesvilât icra etmek” ve böylece Protestan misyonerleri “ve emsâlleri her ne arzu ettilerse tervic-i amâl ve mekâsid-i fasidilerine hıdmet etmek”ten ibaret olmuştur.⁹⁵

Ayrıca bu raporda derslerin içerikleriyle ilgili şu bilgiler yer alır. “Mekâtib-i mezkûre (adı geçen mektepler), iptidaî, ve rüşdî, ve idadî olmak üzere esasen üç kısım üzerine müessesdir. Kısım-ı iptidaî ve rüşdî dersleri, Anadolu’da İngilizce ve Ermenice, ve Arabistan’da Arapça ve İngilizce lisanlarının mukaddimatiyle (ilk bilgileri ile), Ulûm-u Diniye ve Hesap ve Coğrafya ve bazan Türkçe ve Fransızca ve Tarih ve İlm-i Nebatat ve Hayvanat ve Teşrih (Botanik, Zooloji ve Anatomi) ve Malûmat-ı Fenniye (Teknik Bilgiler) ve Kısım-ı idadî, Sarf ve Nahv-î Türkî ve Arabî ve Farisî (Türkçe, Arapça ve Farsça Dilbilgisi) ile İngilizce ve Ermenice ve Fransızca ve Akâid-i Diniye (Dinî inanışlar) ve Coğrafya ve Tarih ve Hukuk-u Kimya ve Cebir ve Hendese (Geometri) ve Heyet (Astronomi) ve Hıfzısıhha (Hijyen) ve Jimnastik ve İlm-i Ruh (Psikoloji) ve İlm-i Ahlâk ve Musikîden ibaret olup ancak ve en mühim dersler Ulûm-u Diniye ve Tarih ve İngilizce’dir.

“Bunlardan birincisi (Ulûm-u Diniye), Protestanlığın neşr ve tamimine, ikincisi (Tarih) ezhân-ı umûmiyede (halkın zihinlerinde) ve hususiyle teba-i saltanat-ı seniyenin efkarında bir hissiyat-ı siyasiye tevlidine ve üçüncü (İngilizce), memâlik-i mahrusada (İmparatorlukta) Fransa’nın kendilerince malûm ve mahsûs olan ve mekâtib vasıtasıyla istihsal edilen tefevvuk (üstünlük) ve nüfuzuna galebeye âlet ittihaz olunmaktadır.⁹⁶

1.1.4 Osmanlı Eğitim Kurumları İle Yabancı Eğitim Kurumları Arasındaki Benzerlikler

Aslında Osmanlı eğitim kurumları ile yabancı eğitim kurumları arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulunmaktadır. Her iki kurum da başlangıçta dini niteliktedir. Kiliselerin ya da camilerin bünyesinde faaliyete başlamışlardı. Din eğitimi ve bilimsel eğitim her ikisinde de yan yana yürütülmüştü. Osmanlı kurumlarındaki külliye sistemine karşılık yabancı okullarda kampüs sistemi birbiriyle benzeşen olgulardır. Her iki kurumda da öğrenciye yurt imkânı, burs olanağı vardır. Osmanlı okullarında ders geçme sistemi geçerli olup, her ders için icazet alınmaktaydı. Yabancı okullarda da ders geçme sistemi esastır. Öğrencinin kendi işini kendisinin görmesi, kendine yeter olması her iki kurumda da uygulanan bir kuraldır. Osmanlı

⁹⁵ Aydın, a.g.m., s. 89

⁹⁶ Akyüz, a.g.m., s. 124

okullarında Cer sistemi,⁹⁷ gece sohbetleri, camilere halka açık bilimsel araştırma oturumları yapılmakta, tıpkı bunlar gibi yabancı okullarda da seminerler gece dersleri, halka açık kurslar düzenlenmekteydi. Ancak her iki kurumun zamanla birbirinden farklı duruma düşmesinde en büyük etken, Osmanlı eğitim kurumlarının bozulmaya başlaması, eğitimin yetersiz hale gelmesi, kiliselerin bünyesinde kurulan basit okulların ise gittikçe gelişerek düzen, sistemi ve derece açısından başarılı, kararlı ve gelişmiş durumda olmasındandır.⁹⁸

Bu bilgiler göz önüne alınarak, yabancı okulların Osmanlı eğitim sistemine katkıları şu şekilde sıralanabilir. Yabancı dil eğitiminin öneminin anlaşılmasıyla yabancı dilde eğitim yapan okullar açılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki, 1868’te kurulan Galatasaray Sultanisi ile 1870’te açılan ilk Kız Öğretmen Okulu’dur. Öğrencilerin başarı durumunda çeşitli şekillerde ödüllendirilmesi yabancı okullarda Müslüman halkın okuyabilmesi için kanun çıkarılması hatta yabancı devletlere öğrenci gönderilmesi bu okulların bizim toplumumuza yansıyan olumlu yönleridir.⁹⁹

1.2 Yabancı Okulların, Misyonerlik Faaliyetleri İçin Öncülük Etmesi

Kuvvetli zamanında hiçbir olumsuzluk beklemediği bu eğitim birimlerinin gerçek anlamda okullar olarak her yönüyle teşkilatlanmasının üzerinde pek durmayan Osmanlı İmparatorluğu’nun bu tutumu, Batılı devletleri iştahlandırmıştı. Çünkü asıl politikaları, Müslüman olmayan toplulukları himayeleri ve hakimiyetleri altına almak, onların yararlandıkları haklarından istifade ederek, kendi kurumlarını açmak, giderek cemaat kurumlarının tam bağımsızlığını sağlayarak kendi kurumlarını etkin ve üstün hale getirmek, böylece dolaylı yoldan da olsa Osmanlı Devleti’ni etki altına almak olan yabancı devletler, aradıkları fırsatı bu şekilde elde etmiş olacaktı.

Sınırsız ve sorunsuz şekilde, **yabancı okullar için** başlayan bu çoğalma 1700’lü yıllarda atağa geçmiş 1840’lı yıllarda son derece hızlanmış 1850’li ve 1860’lı yıllarda oldukça büyük boyutlara ulaşmıştı. Osmanlı toprakları üzerinde yaklaşık 1600 civarında, azınlık, misyoner ve yabancı devlet okulu vardır.¹⁰⁰ **Ayrıca** burada yabancı devletlerin iş birliğini de gözardı etmemek gerekir. Okulların faaliyetlerini bitirmektense birbirlerine devretmeleri, bir devlet için alınan herhangi

⁹⁷ Recep, Şaban, Ramazan aylarında medrese hocalarının ve öğrencilerinin sohbet yoluyla bilgilerini paylaşmak için küçük yerleşim birimlerine hiçbir karşılık beklemeden gitmelerine denirdi.

⁹⁸ Haydaroğlu, a.g.m., s. 188

⁹⁹ Haydaroğlu, a.g.m., s. 187

¹⁰⁰ Haydaroğlu, a.g.m., ss. 181-182

bir yasal ayrıcalığın, her devlet tarafından emsal gösterilerek istenmesi, konuyla ilgili olmasa bile bir başka devletin istek ya da itirazına aynen katılması unutulmamalıdır. Yabancı Okulları ayakta tutan, yabancı devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı güçlü ve gittikçe tehlikeli kılan, birbirleriyle anlaşamaları bile ortak çıkar şemsiyesi altında birlik ve beraberlik içinde barınmaları, bu zihniyetin sonucudur.¹⁰¹

Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bilhassa üç misyoner okulu çok önemli üç misyonu üstlenmişti. Bunlardan birisi olan Robert Koleji'ne Bulgar ayrılıkçılığının liderleri yerleştirilmişti. Harput'taki Fırat Koleji, Ermeni ayrılıkçılığının liderlerinin yerleştirildiği okuldu. Merzifon'da kurulmuş olan Amerikan Koleji ise daha ziyade Pontus hareketinin merkezi durumundaydı.¹⁰²

1.2.1 Yabancı Okulların Ülkede Rahatça Hareket Etmelerinin Nedenleri

İmparatorluğun yabancı okullara değin hiçbir politikası olmamıştır. Daha doğru bir deyimle, İmparatorluk, yabancı okulların her istediklerini yapabilmelerine göz yuman bir politika izlemektedir. Bunun nedeni yalnızca Kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazlar değildir. Devlet adamları ve idarecilerin gaflet eseri olarak bu konuda cömertçe yaptıkları idarî tasarruflar da yabancı okulların ülkede at oynatmalarının nedenidir.¹⁰³ **Bunun yanında** Osmanlı Devleti'nin ABD'ye karşı olan ılımlı tutumu ve ABD başta olmak üzere İngiltere gibi devletler ile yapılan ticaret antlaşmaları ve bu antlaşmalar neticesinde yabancılara tanınan ticaret, kendi dil ve dininde ibadet edebilmesi hürriyeti, buna karşılık Anadolu halkının eğitimsiz ve yoksul olması, sağlık hizmetlerinden asgari düzeyde yararlanması gibi sebepler emperyal devletlerin işini daha da kolaylaştırmıştır.¹⁰⁴

Konuyla ilgili olarak ABD Konsolosu Jewett'in verdiği bilgilerde ilginçtir. Çünkü Jewett'e göre Osmanlı topraklarında Misyonerlik faaliyetleri için elverişli bir ortam oluşturan nedenler şunlardır.

- 1- Amerikan misyonerleri ve okullarına karşı aleyhte bir davranış yoktur.
- 2- Osmanlı hükümetinin tavrı ne dostça, ne de düşmancadır. Osmanlı hükümeti kayıtsız bir tavır içindedir.
- 3- Türkiye'de dinden dolayı cezalandırmalar yoktur.

¹⁰¹ Haydaroglu, a.g.m., s. 182

¹⁰² Hamdi Bey, a.g.e.. s. 12

¹⁰³ Akyüz, a.g.m.. s. 122

¹⁰⁴ Küçük, a.g.m.. s. 156

4- Amerikan okullarına müdahale edilmemektedir. Ancak kitap ve basım konusunda sıkıntılar vardır.

5- Yerel yöneticilerin Amerikan okullarına karşı tavrı dostçadır.

6- Amerika'daki gazetelerinin karşıt görüşlerine rağmen son yıllarda Amerikan okulları ve misyonerlerine karşı somut bir değişim yoktur. Türklerin Ermeniler ve diğer Hıristiyanlara karşı tavrında bir değişim olup bu, Ermenilerin Müslümanlarla eşit hale gelmesine bağlanmaktadır.¹⁰⁵

1.2.2 Misyonerlerin Faaliyetlerine Karşı Osmanlı'nın İhtiyatlı Tavrı

Misyonerlik meselesini Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkiler kurduğu ülkeler bağlamında değerlendirmek gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti hangi ülkeyle siyasi ilişki kuruyorsa, o ülkenin İstanbul'daki temsilcileri kendi dindaşları ile ilişkiye giriyor ve onların hamisi gibi davranıyordu.¹⁰⁶

Bu duruma Canning'in davranışlarını örnek olarak göstermek yerinde olacaktır. Zira İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Lord Stratford Canning'in başını çektiği İngiliz himaye politikası, Protestan nüfusun 15 Kasım 1847 tarihinde ilan edilen bir irade ile hukuki bir statüye kavuşturularak bağımsız bir "millet" olarak tanınması sonucunu doğurmuştur. Yine, 1856 tarihine kadar İslam'dan irtidat edenlerin ağır bir şekilde cezalandırılmasını öngören usul, Canning'in baskısıyla İslahat Fermanı'na konulan "din serbestisi"yle kaldırılmış; böylece daha önce Hıristiyanlar arasında mezhep değişikliğini sağlamak amacıyla çalışan misyonerlerin 1856'dan itibaren Müslümanlar arasında da başlamalarına önayak olmuştur.¹⁰⁷

Avrupalı devletlerin bu tavrına karşılık, Osmanlı hükümetinin misyonerlerin menfi faaliyetlerini önlemek için aldığı her tedbir Amerika ve Avrupa'da misyonerlerce işlenen Osmanlı aleyhtarlığına yeni bir malzeme olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti üzerinde kurulan baskı, Osmanlı hükümetinin yaptığı yasal düzenlemeleri kağıt üzerinde bırakmış ve hatta bazen yerel yöneticilerin almış oldukları önlemlerden geri adım atılmasına bile neden olmuştur. Yani her zaman bir yabancı müdahalesini hesaba katan Osmanlı hükümeti sorunlarını suhuletle halletmeyi prensip olarak benimsemiş, misyonerlere karşı ihtiyatla hareket etmeyi tercih etmiştir. Hükümet "tedrisat-ı muzır" da buldukları bilinen ve tamamen usulsüz olarak çalışan mektepleri kapatmak veya faaliyetlerini engellemek isteyen

¹⁰⁵ Aydın, a.g.m.. s. 110

¹⁰⁶ Yılmaz, a.g.m., s. 197

¹⁰⁷ Aydın, a.g.m.. s. 86

yerel yöneticilerine, bunun bazı siyasi zararlarını göz önünde bulundurularak “mülken dahi” zararları bulunduğundan “siyasete dokunur bir mes’ele hudûs ettirmemeyi” tavsiye etmiştir.¹⁰⁸

1.3 Okulları Denetim Altına Alma Çalışmaları

Yabancı Okulları da denetim altına alabilmek amacıyla köklü ve kapsamlı bir girişim olarak 1869’da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti’nin bu gidişe dur diyebilmesi anlamına geliyordu.

1869’a gelinceye kadar bu durum yine gündemde olmuş, denetim için bazı yetersiz yasa tasarıları hazırlanmış, bazı kanun maddeleri yürürlüğe konmuştu. Bunlardan ilki 1845’te Meclis-i Maarif-i Umumiye’nin kurulmasıydı. Böylece İmparatorluk bünyesindeki bütün eğitim öğretim kurumları yeniden yapılandırılıyor, derecelendiriliyor ve bir düzene sokulmaya çalışılıyordu.

Bundan sonra, denetim konusundaki en sağlam adım, 1868 yılına ait Gümrük Nizamnamesi’dir. Gümrük uygulamaları çerçevesinde Yabancı Okullar için söz konusu olan her türlü materyalin incelendikten sonra geçişine izin verileceği kayda bağlanmıştı.

Denetim konusunda en kapsamlı yasa 1869’da çıkarılan Maarif Nizamnamesi’dir. Nizamname çok amaçlı olarak öğretimin zorunlu hale getirilmesini okulların derecelendirilmesini, yeniden düzenlenmesini, öğretim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının artırılarak iyi yaşam şartlarına bağlanmasını, Vilâyet Maarif Meclislerinin oluşturulmasını, öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının ve diploma usulünün konulmasını, ilmî kuruluşların tamamlanıp çoğaltılmasını ve yaygınlaştırılmasını, üç kısma ayrılan okulların nerede ve ne gibi şartlarla açılacağı belirlenmesini hedef almakta, 129 ve 130. maddeleriyle de yabancı okullar konusunda yasal düzenlemeler ve denetimi amaçlamaktadır.

Denetimde kararlı olan Osmanlı Devleti 1876’da çıkardığı Kanun-i Esasi ile devletin kontrolü altında bir “özel eğitim” imkanı sağlamak ve Müslüman olmayan cemaatleri Osmanlı kimliği altında toplamak amacını hedeflemişti. Bütün bu tedbirlere rağmen Osmanlı İmparatorluğu yıkılana kadar yabancı okullar, tam bir denetim altına alınamamış, denetim ancak daha sonra Lozan Barış Anlaşması ile (24 Temmuz 1923) sağlanabilmişti. Anlaşmadan sonra azınlık okulları ve yabancı okullar diye iki ayrı kavram olarak ele alınmış ve nihayet Cumhuriyet hükümetleri

¹⁰⁸ Aydın, a.g.m.. s. 103

tarafından günümüze kalan ve günümüzde de devam etmekte olan denetim, yasalarla gerçekleştirilen bir uygulama olmuştur.¹⁰⁹

1.3.1 Gümrük Nizamnamesi'nin Avrupalı Devletlerce Kabul Edilmemesi ve Uygulanamamasının Sebebi

Yabancı devletlerin konuyla ilgili olmasa da birlikte hareket etmelerine en güzel örnek Gümrük Nizamnamesi'nin uygulanmasında görülür. Osmanlı Devleti denetim amacıyla Gümrük Nizamnamesi'ni yürürlüğe koyduğunda, okullar için Avrupa'dan gelecek her türlü kitabın gümrükte kontrol edildikten sonra sahibine teslim edileceğini bildirmişti. Bu bildiri, yabancı devletler tarafında bir savaş ilânı gibi kabul görmüştü. Yasanın uygulanmasının imkansız olduğunu düşünüyorlardı ve kontrole de karşıydılar. İlk olarak İngilizlerin yaptığı itiraza diğer devletlerde katılmışlar, hatta kendileri ile ilgili bir durum söz konusu olmadığı halde Hollanda, Belçika gibi devletler de aynı protestoya birer nota ile katılmışlardı. Hemen hemen aynı satırların yer aldığı ve birkaç gün arayla arka arkaya verilen ultimatoma niteliğindeki bu notalar, içeriği, veriliş nedeni, veriliş tarihlerinin yakınlığı ve ifade dilinin sertliği nedeniyle gerçekten de birer ultimatomdu. Kaldı ki notalarda çok ciddi bir anlaşmazlığın başlayabileceği belirtiliyordu. 1 Ekim 1895'te başlayıp, 2 Mart 1896'da son bulan nota yağmuru diplomatik Haçlı zihniyetinin bir göstergesi gibiydi. Bütün bu itirazlara rağmen Osmanlı Devleti, gümrük denetimi hakkını kullanacağını belirtmiş, kullanmış, ancak patrikte uygulamanın yapılamayacağını görüp vazgeçmişti. Çünkü gümrüğe gelen kitapları okuyup zararlı mı, zararsız mı olduğuna karar verecek dil bilen, yeterli sayıda elemanı yoktu.¹¹⁰

Osmanlı Devleti 1868'de çıkarmış olduğu Gümrük Nizamnamesi ile misyonerlerin zararlı yayınları ülke içine girdirmesi ve okullarında okutulacak olan ders kitaplarının içeriğini denetim altına almak istemiş, fakat eleman yetersizliğinden dolayı istediği başarıyı elde edememiştir. Hiç şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında Ermenice, Fransızca, İngilizce gibi yabancı dil bilen kişilerin daha çok yabancı okulların veya azınlık okullarının bünyesinde bulunması önemlidir. Bununla birlikte devlet bünyesinde bulunan tercümanların, neredeyse tamamının Ermenilerden oluşması diğer bir sorun olarak algılanabilir. Bu durum en yazık ki posta teşkilatında da görülmektedir. Rumi 1320 (M.1904) tarihli bir arşiv belgesinde

¹⁰⁹ Haydaroğlu, a.g.m., ss. 183-184

¹¹⁰ Haydaroğlu, a.g.m., s. 187

“Fransızca ve özellikle Ermenice’ye hakkıyla vakıf posta memurları olmadığından dolayı muzır evrakın tayin ve tespiti zorluk çekildiğinden” bahsedilmekte ve “İstanbul vilayeti ile Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancaklarına ve mümkün ise Gürün, Tenos ve Haçin kazalarına adı geçen lisanlara aşına Müslüman memurlar tayin edilip oralara gönderilmesi” istenmektedir.¹¹¹

1.3.2 Maârif Nizâmnâmesi’nin 129. Maddesi ve Uygulanamamasının Sebepleri

Osmanlı Devleti’nde yabancı okullarla ilgili ilk ciddi düzenleme 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile getirilmiştir. II. Abdülhamit devrinde ise yine okulların zararlı faaliyetlerini önleme amacıyla 6 Mayıs 1886’da yabancı ve azınlık okullarını teftiş etmek, programları ve ders kitaplarını incelemek maksadıyla “Mekâtib-i Ecnebiye ve gayrîmüslîme Müffettişliği Dairesi” kurulmuştur.¹¹² Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti’nin yabancı okulları denetim altına almaya çalışmasıyla ilgili en dikkat çeken çalışma Maârif Nizâmnâmesi ve bununda özellikle 129. Maddesidir.

Yabancı Okullar için düşünülen düzenleme, denetim ve kontrol, 129. madde de özel okullar ibaresi kullanılarak ele alınmıştır. Maddenin en can alıcı noktası, okul açılması için gerekli olan 3 şartın belirtilmesi ve bunların yerine getirilmedikçe açılan okulların devam etmesine ve yeni okul açılmasına asla izin verilmeyeceğinin açıkça vurgulanmasıdır.

Bu üç şarta gelince;

- 1- Yabancı Okullarda görev yapan ya da yapacak olan öğretmenlerin, Maarif Nezareti’nden onay almış birer diplomaları olmalıdır.
- 2- Yabancı Okullarda (Özel Okullar) okutulacak kitapların listesi, ders programı çizelgesi Maarif Nezareti tarafından onaylanmalıdır.
- 3- Hizmetine devam etmek isteyen ya da yeni açılacak olan okul, Maarif Nezareti’nden gerekli şartları yerine getirerek ruhsat almalıdır.¹¹³

Bu konuyla alakalı Julius Richter tarafından 1910 yılında kaleme alınan “A History Protestant Missions in the Near East” isimli kitabında Maarif Nizamnamesi’ne değinmekte ve “Başlangıçta, bu yazın işi Türk otoriteler tarafından engellenmedi ama 1869’da “İmparatorluk Basın ve Okul yasası” yürürlüğe girdi ve

¹¹¹ BOA, BEO., Dosya No: 2021, Gömlek No: 151543

¹¹² Şişman, a.g.m.. s. 178

¹¹³ Haydaroglu, a.g.m., ss. 183-184

bütün kitap ve gazeteler üzerinde katı bir sansür uyguladı. En Neshra haftalık dergisi diğer bütün yayınlardan daha ciddi eleştiri aldı ve yayını geçici olarak durduruldu. Güncel olaylar hakkında yayım yapmak ve İmparatorlukta cemaatlerin dini inançları ile ilgili eleştiri yapmak yasaklandı. Bu yüzden, faaliyet alanı gerçekten çok kısıtlandı.”¹¹⁴ **sözleriyle faaliyet alanlarının engellenmesinden yakınmaktadır.**

Ne var ki alınan tüm bu kararlara rağmen, çıkarılan kanunlar istenilen ölçüde kullanılamamış ve Osmanlı'nın arzuladığı denetim şu sebeplerden dolayı gerçekleşmemiştir.

Kimi zaman Osmanlı'dan kaynaklanan hoşgörü ve kayıtsızlık, kimi zaman yabancı okulların prosedürü yerine getirememesi, ruhsatın tehlikeye gireceği durumlarda yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı birlik içinde hareket etmeleri, kitap yokluğu, tercüme odasının yetersizliği, devletin tüm kurumlarının bozulmaya başlaması, dini farklılıklar, ekonomik nedenler, oluşturulan denetim zincirinin kopmasına yol açmıştı.¹¹⁵

1.3.3 Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okullarının Tehdit Olarak Algılanmaya Başlanması ve Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti bünyesinde 16. yüzyılın sonlarına doğru Fransız Katoliklerin gelmesi ile başlayan misyonerlik faaliyetleri, misyonerlik kurumlarının ve işleyişlerinin hızla artması ve faaliyet alanlarının genişlemesine rağmen, tehdit olarak algılanmamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti Müslümanlara yönelmedikçe ve cemaatler arası huzur ve barışı bozmadıkça (daha açık bir ifade ile Doğu Kiliseleri tarafından şikâyet edilmedikçe) misyoner faaliyetlerini Hıristiyan dünyasının kendi iç sorunu gibi algılayarak herhangi bir engelleyici girişimde bulunmamıştır. Protestan misyoner okulları ve faaliyetleri aşağı yukarı 19. yüzyılın son çeyreğinde, 2. Abdülhamit dönemiyle birlikte imparatorluk için bir tehdit olarak algılanmaya başlandı.¹¹⁶

Osmanlı Devleti misyonerlerin zararlı faaliyetlerine, özellikle açtıkları okul ve yetimhaneler vasıtasıyla meydana getirdikleri zararlara karşı bir takım önlemler almıştır. İlk olarak 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile yabancı okullar denetlenmek istenmiştir. Bu okullardaki öğretmenlerin

¹¹⁴ Julius Richter. (1910). *A History Protestant Missions in the Near East*. Copyright, by Fleming H. Revell Company, s. 216

¹¹⁵ Haydaroğlu, a.g.m., s. 184

¹¹⁶ Tamur, a.g.m., s. 14

diplomalarının tasdiki aranınca ve matbaa açılması izne bağlanınca Amerikalı misyonerler gürültü koparmışlardır. Bu konuda Amerikan parlamentosunun açılışında bir konuşma yapan Amerikan Cumhurbaşkanı yapılan düzenlemeleri sert bir şekilde eleştirmiş ve bu konuda itiraz ettiklerini belirtmiştir. **Fakat bu baskılara rağmen tehlikenin farkına varmaya başlayan Osmanlı Devleti** Amerikalı Doktor Martin'in Mersin'de yaptırmış olduğu İnas Protestan Mektebi'ne almış olduğu ve Amerika'ya kaçırdığı bildirilen kızların kurtarılması, bu ve bunun gibi gayr-ı müslim ve yabancı mekteplere Müslüman çocukların gidişinin önlenmesi, bunun için gerekli okulların yapılması, gayr-ı müslim ve yabancıların ruhsatsız mabet ve mektep yapımı ile mevcutlara izinsiz ekleme yapılmasının önlenmesi¹¹⁷ **konusunda adımlar atmıştır.**

Osmanlı Devleti, söz konusu nizamname ile misyoner okullarını belirli bir düzene sokmak istemişse de, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bu okullara sahip çıkan devletlerin baskıları sebebiyle okullar üzerinde denetim sağlayamamış ve bu okulların yönetimine ve programlarına müdahale edememiştir.

Yine misyonerlerin zararlı faaliyetlerine karşı 1899 yılı Mayıs ayında bir komisyon teşkil edilmiş ve komisyon tarafından hazırlanan 17 Mayıs 1899 tarihli layihada misyonerlerin olumsuz çalışmalarına engel olabilmek için alınması gereken önlemler belirtilmiştir. Bu önlemlerden biri bütün Osmanlı tebaası çocukları için gerekli görülen yerlerde ilkokullar, kız ve erkekler için orta dereceli okullar, **medreseye göre daha kolay ve pratik bir Arapça öğretmek üzere kurulan ortaokullardan olan** darüttalimler ile bu okullara öğretmen yetiştirmek üzere darümualliminlerin açılması olmuştur. Her vilayette yüksek okul açılması ise gerekli görülmemiş ve belli şehirlerde ve sınırlı sayıda yüksek okul açılmasına karar verilmiştir. Maarif Nezareti bütçesinin büyük kısmı ise ilkokullar ile yetimhaneler açılmasına tahsis edilmiştir. Bu şekilde misyonerlerin okul veya yetimhane açma taleplerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Düzenlemenin yapıldığı tarihe kadar açılmış çoğu ruhsatlı pek çok misyoner okulun ise kapatılması mümkün görülmemiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi bunların olumsuz çalışmalarını azaltabilmek amacıyla devletçe okullar açılmasına ve Osmanlı tebaası çocuklarının buralarda eğitilmesi sağlanarak yabancı okulların olumsuz etkilerinin bir dereceye kadar azaltılmasına çalışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı tebaası çocuklarının eğitimleri Osmanlı Devleti tarafından sağlanacağı için bu tarihten sonra

¹¹⁷ BOA, MF.MKT., Dosya No:203, Gömlek No:30

açılmak istenilen yabancı okullara, açılacakları yerlerde ihtiyaç duyulmadıkça yani yabancı tebaa çocukları bulunmadıkça ve Padişah müsaadesi olmadıkça ruhsat verilmemesine karar verilmiştir. Açılmasına izin verilecek okullar için ise devletçe görevlendirilecek memurlar tarafından gerekli teftişler yapıldıktan ve okutulacak kitaplar incelendikten sonra ruhsat verilmesine karar verilmiştir.

Yine misyonerlerin izin almadan yetimhane açmalarına ve çocuk toplamalarına da izin verilmemiştir. Mesela, bazı Amerikan misyonerlerinin Diyarbakır vilayeti merkezi ile Palu kazasında ruhsat almadan çocuk toplamalarına engel olunmuş ve toplanan çocuklar da yerlerine iade edilmiştir.

Müslüman köy ve kazalarda bulunan ilkokul derecesindeki misyoner okullarında yabancı ve özellikle Rumen, Yunan ve Sırp milletlerine mensup öğretmenlerin bulundurulmasına izin verilmemiştir. Ayrıca misyoner okullarına Osmanlı tebaası çocuklarının kesinlikle devam ettirilmemesi ve yabancıların açtıkları okullara devam eden gayrimüslim çocukların da tedricen devlet okullarına geçmeleri için gereken tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Nitekim o tarihe kadar açılmış olan devlet okullarına devam eden öğrencilerin %15'ini gayrimüslim çocuklar oluşturmuştur. Açılan yeni okullar ile de bu oran giderek artmıştır.¹¹⁸

Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'nın 1898'de Amasya'dan Mabeyn-i Humayun Başkitabetine gönderdiği bir Lâyhada Protestan okulları ile diğer yabancı okulların bütün bu zararlarına karşı ve azınlıkların Anadolu'da ticaret ve sanayi tamamen ellerine geçirmeleri tehlikesine karşı Şakir Paşa, ya bu okulların tamamen kapatılmasını, veya hiç olmazsa hükûmetçe sıkı bir kontrole tabi tutulmalarını, ve bunun yanında Doğu Anadolu'da Türk Sanat Okulları açılmasını tavsiye ediyordu. Yabancı okulları tamamen kapatmanın büyük siyasî problemler doğuracağı şüphesiz olduğu için bu yolun tutulamayacağını, bu nedenle ikinci yolun seçilmesi gerektiğini söylüyordu. Böylece ona göre, önce Erzurum ve Amasya'da Medrese-i Sanayi adıyla iki "mükemmel mektep" tesis edilmesi, bunların faydası görülünce Harput ve Kilis'te, daha sonra da Anadolu'nun diğer merkezlerinde bu okulların açılması son derece iyi bir teşebbüs olacaktır. Erkek ve Kız çocuklar için ayrı ayrı açılacak olan bu okullarda onlara biraz Osmanlıca, biraz Hesap, Coğrafya ve Dinî bilgiler öğretilecek, fakat asıl amaç çocuklara geçerli birtakım hüneler ve

¹¹⁸ Bağçeci, a.g.m., ss. 183-185

küçük sanatlar öğretmek olacaktır. Şakir Paşa'nın, öğretilmesini istediği sanatlardan bazıları şunlardır:

Etfâl-i Zükûra Mahsus Sanayi: Terzilik, doğramacılık, yorgancılık, demircilik, kunduracılık, saraçlık, mücellitlik, dericilik, dökmeçilik, şişe ve cam imalâtı, duvarcılık, boyacılık.

Etfâl-i Ünâsa Mahsus Sanayi: Çocuğa bakmak, yemek pişirmek, dikiş dikmek, kadın elbise biçiciliği, oya, nakış ve kanaviçe, her nevi kumaş ve bez dokumak, halı ve seccade yapmak.

Şakir Paşa, halkın bu tür okullar açılmasını çok istediğini de ilâve etmekte, bu okulların idare ve öğretim şekli ile ilgili çok ayrıntılı bir nizamname taslağını Layihasına eklemektedir.¹¹⁹

Konumuzla ilgili olarak, Kurtuluş Savaşı'nın sonrasında imzalanan Lozan Barış Anlaşması'nda yabancı okullarla ilgili maddeler de yer almaktaydı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde İstanbul Alman Mektebi Müdürlüğü yapmış olan Richard Preuser'in kaleme aldığı "Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı" isimli yazısında, yabancı bir okulun yöneticisi olarak, bu okulların devlet okulları karşısındaki durumunu ve konumunu; "Çocuklarının tahsillerine ehemmiyet verenler, ya hususi muallim tutmağa veya çocuklarını ecnebi mekteplerine göndermeye mecbur oluyorlardı. Çünkü bu mekteplere çocuklarını kayıt ettirmek için o kadar çok müracaat vak'i oluyordu ki mektep idareleri, istenilen tahsil ücretini vermeye amade olan bir çok ebeveyne "yerimiz yok!" mecburiyetinde kalıyordu." sözleriyle dile getirirken, bu okullardaki Türkçe eğitimini ise; "O zaman bu ecnebî mekteplerinde Türkçe tedrisat çok elîm bir vaziyette idi. Bu dersler, birçok ecnebî mekteplerinde ihtiyarî idi. Şâyân-ı hayrettir ki, çocuklarını bu derslere iştirak ettirmeyenler bizzat Türklerdi. Hiç şüphesiz bu, çocuk velilerinin, Türkçe muallimlerinin vazifelerini ifada izhâr-ı acz ettiklerini ve okutulan Türkçe kitapların pek fena olduğunu bildikleri içindir."¹²⁰ sözleriyle belirtmiştir.

¹¹⁹ Akyüz, a.g.m.. s. 128

¹²⁰ Richard Preuser. (Kanunievvel 1926). "Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı". Muallimler Mecmuası, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Sene: 5, S. 46, s. 1920

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. ABD’NİN 19. YÜZYIL DEVLET POLİTİKASI VE MİSYONERLİK

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı James Monroe 2 Aralık 1823’te kongreye bir mesaj yollayarak, Amerika’nın Avrupa’nın sorunlarına karışmaya niyetli olmadığını, Avrupalıların da Amerika sorunlarına karışmaması gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra Monroe Doktrini olarak anılacak bu ilkeler yaklaşık 100 yıl boyunca Amerikan hükümetlerinin kendi yarı kürelerinden çıkmamasını sağlamıştır. Çok daha önemlisi, Avrupa’nın dışarıda tutulduğu bir kıtayı yalnızca ABD tekelinde bir emperyalist yayılmaya açmıştır. 1823 tarihli Monroe Doktrini ile ABD, XX. yüzyılın başına kadar, Avrupa siyasî sistemi dışında kalarak kendisini izole etmiştir. İzolasyon politikasının dünyaya ilan edildiği 1820’li yıllar, aynı zamanda ABD’nin misyonerlik hareketine başladığı yıllara rastlamaktadır.¹²¹

Çok uluslu bir ülke olan ABD, kendi topraklarını diğer devletlere sömürge yapmama amacı ile 1823’te “Monroe Doktrini”ni benimsemiştir. Monroe Doktrini, ABD’nin siyasî yaklaşımına engel oluşturmuştur. Çünkü bu doktrine göre ABD, siyasî ortamlardan kendisini uzak tutacak ve sadece ticarî ilişki kurabilecektir. “Monroe Doktrini,” ABD’nin kendisi gibi diğer devletlerin de ABD topraklarına el koymasına engel teşkil etmiştir.¹²²

Monroe Doktrini, Amerikan bağımsızlığı kazanıldıktan sonra, bu bağımsızlığın korunması için, bir başka deyimle, ülkenin tüm zenginlikleriyle Avrupa'ya yem olmasının önlenmesi için "Amerika Amerikalıdır" ilkesiyle saptanmış olan Amerika'nın kendi içine kapanma uygulamasıdır. Bu doktrin, Amerika'nın eski dünyanın politikasına uzak kalmasını öngörüyordu. Doğal karşılığı ise, Avrupa'nın Amerika'dan uzak kalması olacaktı. İşte bu beklenti içinde Amerika, bir yandan kendisini Avrupa'nın toprakları üzerinde beslediği emellerinden korumak için Avrupa'dan uzak durmaya çalışırken, bir yandan da büyük Avrupa devletlerinin

¹²¹ Güler, a.g.m.. s. 230

¹²² Küçük, a.g.m.. s. 160

giriştikleri hızlı sömürgeciliği görmezlikten gelememişti. Dünyanın sömürgeci devletlerce bölüşülmesine kayıtsız kalmanın getireceği zararın bilinciyle, devlet politikası olarak saptadığı Monroe Doktrini'ni çiğnememek esası çarpışınca, her ikisine de uyumlu yöntemin, misyonerlerden yararlanmak olduğu görüşü belirlemiştir. Bundan sonra misyonerleri dünyanın verimli yörelerinde nüfuz alanları edinmek, politik emellerini gerçekleştirebilmek için kullanmıştır.¹²³

ABD'nin Avrupa siyasi olaylarına uzak kalma politikası belirlendikten sonra büyük çıkar beklentileri ile Osmanlı topraklarına göz dikmesi, kendi ilkesi olan Monroe Doktrini ile çelişmiştir. Bu nedenle ABD, Protestan misyonerliğinin cemaat görünümüyle Orta Doğu'daki beklentilerini sağlama yoluna gitmiştir. Bu düşünce ile hareket eden ABD, ilk olarak tüccarlarla başlattığı Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini Protestan misyonerleri aracılığıyla devam ettirmiştir.¹²⁴

1.1 Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Topraklarındaki Görev Alanları

Yapılan fizibilite çalışmaları ve alan genişliği ve müesseselerin artmasıyla misyonerler daha sistemli çalışabilmek için Osmanlı topraklarını Avrupa, Doğu Türkiye, Batı Türkiye ve Merkezi Türkiye olmak üzere dört çalışma bölgesine ayırdılar.¹²⁵ Bunlardan Avrupa Türkiyesi Misyonu, Filibe, Selanik ve Manastır'ı içine alıyordu ve bölgedeki Bulgarların bilinçlendirilmesi için çalışıyordu. Batı Türkiye Misyonu, İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini; Merkezi (Orta) Türkiye Misyonu, Torosların güneyinden Fırat nehri vadisine kadar olan bölgeyi (özellikle Maraş ve Antep illerine ağırlık veriliyordu), Doğu Türkiye Misyonu ise; Harput, Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis'ten başlıca Rus ve İran sınırına kadar olan bütün Doğu Anadolu topraklarını içine alıyordu. Bu son üç misyon özellikle Ermeniler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmaktaydı. Yirminci yüzyılın başında Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarına ait yaklaşık 20 bin öğrencinin öğrenim gördüğü 337 okul vardı ve bu okulların % 42'si Batı'da, % 30'u Merkezi Türkiye'de, % 20'si ise Doğu Türkiye Misyonu'nda idi.¹²⁶

¹²³ Akgün, "Ermeni Meslesinde", a.g.m.. ss. 2-3

¹²⁴ Bağçeci, a.g.m., s. 172

¹²⁵ Açıkse, a.g.m.. s. 544

¹²⁶ Sezer, a.g.m., s. 174

1.2 Protestan Ermeni Nüfusunun ABD İçin Önemi ve Ermenileri Tanımaya Yönelik Çalışmaları

Misyonerler, faaliyetlerine başlamadan önce ilk olarak Ermenilerin buldukları bölgeleri tespit etmiş, daha sonra hem bölge hem de bölge halkı hakkında analizlerde bulunmuşlardır. Ermenilerin kültür ve yaşantılarını en ince ayrıntısına kadar öğrenmeye ve tanımaya çalışmışlardır. Özellikle Ermenilerin dinî anlayışlarını, eğitim ve öğretim durumlarını tespit etmişler, din adamları hakkında (sayıları, bilgi düzeyleri, eğitim durumları gibi) ve halkın genel yapısı hususunda bilgi edinmişlerdir. Dwight ve Smith başta olmak üzere misyonerler, bu uygulamayı faaliyete geçirmek amacıyla da Anadolu'da geziler düzenlemiş ve Ermeniler ile ilgili araştırmalarla yetinmeyip yaptıkları çalışmalarını kitap olarak ortaya koymuşlardır. Bunun yanında bölgenin ve Ermenilerin dinî, sosyal, etnik, siyasî ve ekonomik durumu ile ilgili olarak yapılan faaliyetler de "bölgesel raporlar" olarak düzenlenmiştir. Misyonerlik faaliyetlerini ihtiva eden bu raporlarda, belirli zamanlarda yapılan toplantılarda nelerin yapıldığı ve nelerin yapılması gerektiği yer almış, yapılan tartışmalar ve değerlendirmeler neticesinde yöntemler de belirlenmiştir.¹²⁷ **Çünkü** dünyanın dört bir yanına gönderilmiş olan misyonerler üç ayda bir Misyon Cemiyeti'ne rapor gönderirler. Bu raporlar, ilgili birimlere havale edilerek, incelenir. Daha sonra, rapor sahiplerine, yapılması gerekenleri içeren cevaplar yazılır. Raporların incelenmesiyle elde edilen sonuçlar, Protestan Dairesi'ne arz edilir. Orada izlenmesi gereken yol tayin edilir. Protestan Dairesi'nin başkanı, aynı zamanda Misyon Cemiyeti'nin de başkanıdır.¹²⁸

Özellikle Çukurova'da ki Protestan Ermeni nüfusunun ABD için ne demek olduğunu Amerikan Protestan misyonerlerinin yazdıkları raporlarda ve mektuplarda görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin Zeytun'da çıkan Ermeni isyanı karşısında Ermenileri Maraş'a nakletmesi üzerine bölgedeki misyonerlerden John E. Merrill Halep'teki Amerikan Konsolosu'na gönderdiği mektupta şu değerlendirmeyi yapmıştır;

"...Maraş bölgesinin okumuş ve kabiliyetli Hıristiyan halkının göç ettirilmesi, Amerikan misyonerlerinin menfaatlerine direkt darbedir. 50 yıldan fazla

¹²⁷ Küçük, a.g.m., s. 163

¹²⁸ Hamdi Bey, a.g.e., s. 46

süren bir çalışmanın ve binlerce dolar masrafın neticesi tehlikeye sokulmaktadır...”¹²⁹

Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermenilere yönelik ABD’nin pek de masum olmayan planları vardır.

Hayalperest olarak değil, son derece sistemli bir şekilde hareket eden, çok iyi eğitilmiş ve mevcut dönemin insanları tarafından gıptaıyla yaşam tarzları takip edilen misyonerler, gerçekleştirdikleri gezileri, tuttıkları günlükleri ve yaptıkları toplantılar ve sonucunda ortaya çıkan bilgi birikimleriyle, kendilerini takip edecek olan kişilere hatları belli bir yol haritası bırakmış oluyordular.

1.3 Protestan Misyonerlerin Çalışma ve Yöntemleri

Önceleri hedefleri oldukça büyük olan Protestan misyonerlerin bu hedeflerini zamanla daraltmış olduklarını görmekteyiz. Diğer bir ifadeyle toplumun her kesimine nüfuz edip inançlarını etkilemeye çalışan misyonerler, aslında o kadar şanslı değildi. Köklü bir inanca sahip ve sınıf çekişmesi yaşamayan Müslüman Türk ve Araplar, halk baskısının az olduğu ve Gregoryenlerin aksine Patrik ve Piskoposların büyük yetkiye sahip olduğu Rumlar, din adamları ile tüccar sınıf arasındaki çatışmayı, millet teşkilatlarının başına halk liderlerini geçirerek çözen ve aynı zamanda Gregoryen ve Rumlar kadar hiyerarşik bir yapıya sahip olmayan Yahudiler arasında başarı sağlayamayan misyonerler, Ermeniler arasındaki huzursuzlukları iyi bir şekilde değerlendirdiler. Çünkü Ermeni cemaati içerisinde Gregoryen ve Katolikler arasında, Protestanların devreye girmesinden önce bir çekişmenin var olması Protestan misyonerlerin işini kolaylaştırmıştı. Önceleri “tüm dinsizleri yola getirmek” için harekete geçen misyonerler daha sonra hedeflerini Müslümanlar ve Museviler olarak belirledi; fakat bu yeni hedef de tam bir fiyasko idi. Müslümanlar arasından bir çivi bile sökmek mümkün olmadı. Musevilerden de beklemedikleri sonucu alamayan misyonerlerin artık nihai hedefi “Doğu’nun Anglosaksonları” dedikleri Ermenilerdi.¹³⁰

Protestan misyonerler, farklı bir toplum ve kültür içinde yabancı gibi görünmeyi ortadan kaldırmak amacı ile Türkler gibi hareket eden ve onlar gibi yaşayan Ermenilere karşı etkili olabilmenin yolunu onlar gibi olmakta ve yaşamakta görmüşlerdir. Bundan dolayı misyonerler, giyim tarzlarını değiştirmiş, sakal bırakmış

¹²⁹ Güler, a.g.m. s. 238

¹³⁰ Yılmaz, a.g.m., ss. 201-202

ve fes giymişlerdir. Smith ile Dwight, gezilerinde, kılık ve kıyafetlerini değiştirip sakal bırakarak bu yöntemi en iyi uygulayanlar olmuştur. White da Anadolu’ya geldiğinde ilk olarak Türkçeyi öğrenmeye başlamış, camileri ziyaret etmiş, İslâmiyet’i öğrenmiş, namaz kılacak kadar Kur’an surelerini ezberlemiş ve Müslüman cemaat ile içli dışlı olmuştur. Ayrıca o, Müslümanlara ezanın kendisini rahatsız etmediğini de vurgulayarak onların sevgisini kazanmayı da ihmal etmemiştir. Çünkü böyle bir yöntemi benimseyip uygulamayan misyonerler, halk nazarında olumsuz bir imaja sahip olmuş ve tepki toplamıştır. Buna en tipik örnek Mary Mills Patrick’in durumudur. Bayan Patrick, İstanbul’da peçesiz ve bisikletli olarak sokağa çıkmış ve Ermeniler de dahil bütün Türk halkının tepkisini çekmiştir. Bu tepkiden dolayı o, diğer misyonerler kadar etkili olamamış ve toplum nazarında olumsuz bir görüntü oluşturmuştur.¹³¹

Bu nedenle Misyonerler toplumdan dışlanmamak için; Sosyal hayatın da içinde olmuşlar, yardım faaliyetlerinde bulunmuşlar, ülke içinde yetimhaneler açmışlar, sağlık alanında yaptıkları çalışmalar ile kendilerini Anadolu halkına kabul ettirmeye çalışmışlardır.¹³²

Belirlenen bu yaklaşım tarzları içinde Misyonerlik faaliyetleri açısından yürütülen sosyal etkinlikler de son derece önemlidir. Misyonerler, aralarında faaliyette bulunulacak kimselerle olumlu ilişkilerin kurulmasında sosyal etkinliklerin önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. “Arkadaş evangelizmi” olarak adlandırılan arkadaşlık ilişkilerinin kurulması yanında çocuk kulüpleri oluşturmak ve kreşler, anaokulları kurmak gibi çocuklara yönelik aktivitelerle düşkünlerin barındığı evlere ziyaretler düzenlemek, sağlık sorunlarıyla ilgilenmek, yalnızlık problemlerine çözüm getirmek gibi yaşlılara yönelik faaliyetler önem verilen sosyal etkinlikler arasındadır. Misyonerlerce işletilen kültür evleri, yetenek geliştirme ve dil kursları, dostluk evleri, bazı turizm ve danışmanlık büroları gibi kuruluşlar, onların hedef seçtikleri çevreyi tanımaları ve mahallî halkla arkadaşlık ilişkileri geliştirmeleri açısından ideal ortamlar olarak görülür.¹³³

Amaçlarını gerçekleştirebilmek için gittikleri toplumları kendi dinlerinden, dillerinden ve kültürlerinden koparmanın yollarını deneyen misyonerler takip ettikleri metotlarla költürsüzleştirdikleri toplum üzerinde etkili olmaya çalıştılar.

¹³¹ Küçük, a.g.m.. ss. 165-166

¹³² Yıldız, a.g.e.. ss. 11-12

¹³³ Gündüz, a.g.m.. s. 199

Böylece kültür emperyalizminin öncülüğünü yapan misyonerler ortaya çıkan boşluktan yararlanarak kendi din, dil ve kültürlerini yerleştirmek için çaba **gösterirken**, en fazla eğitim ve öğretim kurumları ile sağlık kuruluşlarını kullanmışlardır.¹³⁴

Ayrıca John Takle, öğretmen, doktor, hemşire, bilim adamı **gibi** kamuflaj ile Osmanlı İmparatorluğu'na sızan misyonerlere şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Onların kitabını (yani Kur’ân-ı Kerim’i) dinlerine karşı kullanmanız gerekiyor. Zira o Kur’ân İslâm’da en keskin silahtır. Kur’ân’ın yeni bir şey getirmediği ve muhtevasında yeni hükümler gibi görülen şeylerin doğru olmadığını insanlara göstermeliyiz.”¹³⁵

Yukarıdaki bilgiler ışığında misyonerler faaliyetlerinde yaşam tarzı, tüketim alışkanlıkları ve hatta toplumsal örgütlenişi ile insan topluluklarını dönüştürmeyi hedeflediler. Modern eğitim kurumları, sağiltmevleri, hatta seküler eğitim veren kolejler kurmayı Hıristiyan uygarlığına giriş için uygun kapılar oluşturma olarak seçtiler ve içlerine sindirdiler. Birebir iletişim kanallarını kullanmayı, kitap ve dergiler yayınlamayı, ya da ev eşyaları, giysileri, gündelik hayat halleriyle Amerikan yaşam tarzını teşhir etmeyi Protestanlığa davet’in uygun araçları olarak değerlendirdiler. Fakat sistematik ve kurumsal olarak Protestan misyonerliği üç sacayağının, üç eylem alanının üzerinde yükselmekteydi. Bunlar, Kilise, Okul ve Hastanedir, başka sözcüklerle ifade edersek, Dini Misyon, Sağlık ve Eğitim Misyonları.¹³⁶

1.3.1 Misyonerlikte Sağlık Misyonu

Misyonerlere göre Hz. İsa, Havarilerine tüm cinleri kovma ve hastalıkları iyileştirme amacıyla onlara güç ve yetki vermiş, sonra onları Tanrı’nın egemenliğini duyurmaları ve hastalara şifa vermeleri için göndermiştir. Onlar da İsa’nın emrini yerine getirmek amacıyla gittikleri her yerde hem Müjde’yi yaymaya çalışmış hem de hastaları iyileştirerek köy köy dolaşmışlardır. Hz. İsa’nın bu tutumunu kendilerine bir emir kabul eden misyonerler, sağlık hizmetleri sunmakla Hıristiyanlığı yaymayı bir arada değerlendirmiş ve bu alanı misyonerlik faaliyeti için bir araç haline getirmişlerdir. İsa ile başlayan bu iyileştirme faaliyeti, Hıristiyanlıkta bir gelenek haline gelmiş ve bu amaçla da Anadolu’nun her tarafında ruhsatlı veya ruhsatsız

¹³⁴ Sezer, a.g.m., s. 182

¹³⁵ Sevinç, a.g.e., ss. 22-23

¹³⁶ Tamur, a.g.m., s. 6

hastane ve özel sağlık kuruluşları açılmıştır. Bu sağlık kuruluşları misyonerlere yirmi dört saat hizmet sunma imkânı sağlamıştır.¹³⁷

Başlangıçta Anadolu'ya kendi ülkelerinden doktor ve hemşire yollayan misyonerler, belli bir süre sonra asıl hedefleri olan, etki altına almaya çalıştıkları azınlıklardan özenle seçtikleri kişileri, kendi ülkelerinde tıp eğitimi almalarını sağlamışlar ve geri dönmelerini sağlayarak, en iyi şekilde amaçları yönünde kullanmışlardır. Ayrıca bu kişiler, asıl amaçlarının ortaya çıkması üzerine, eğitimini aldıkları devletin tebaası gibi davranmak istemiş ve bunu dile getirmekten de çekinmemişlerdir. Bu duruma Amerika'dan gelip Mersin'de nezaret altına alınan Haçinli Recepyan, Doktor Agop ve yakınlarının zararlı fikirler taşıyan kişiler olduğunun anlaşılması üzerine Haçin'den başka bir yerde gözlem altında ikamete tabi tutulmaları söz konusu olunca Amerikan vatandaşı oldukları iddiasında buldukları¹³⁸ gösterilebilir.

Konuyla ilgili olarak Misyonerlerin önemli isimlerinden Julius Richter 1910'da yayımladığı "A History of The Protestant Missions in The Near East (English Translation adopted by the Author)" adlı eserinin 252. sayfasında: "Bu tedavi münasebetiyle doktor Müslümanlara çok şey söyleme imkanına sahip olur. Şayet bu sözleri hastane dışında doktor veya doktor olmayan birinden duysalardı onların içi hiddet ve gadapla dolardı." sözleriyle sağlık sektörünün misyonerlik faaliyetlerindeki önemine dikkat çekmiş ve yine aynı eserde: "Misyonerlik görevine giden doktora Ira Haris şöyle nasihat ediyor: Müslümanların kulaklarına fısıldamadan ve onların kalbine İncil'den vaaz vermek için fırsatlar beklemen gerekir. Sakın hastane ve kliniklerde doktorluğu bırakma, her yönden bu fırsatların en uygunudur. Olabilir ki, şeytan bu yoldan seni çevirmek ister. Ve sana şöyle der: Sana gerekli olan yalnız doktorluktur, misyonerlik değil. Onu asla dinleme."¹³⁹ şeklindeki nasihatlere yer vermiştir.

Julius Richter Protestan misyonerliğinin çalışma ve yayılma alanlarını sıralarken, sağlık alanıyla ilgili olarak;

"Her yerde olduğu gibi Tıp alanında da Presbiteryen Misyonu tarafından yürütülen misyonerlik işleri vardı burada. Başta, kabiliyetli doktorlar çalışıyordu, Dr. Yan Dyck de bunlardan biriydi, aynı zamanda İncil'i tercüme eden kişiydi. Daha

¹³⁷ Küçük, a.g.m., s. 166

¹³⁸ BOA, A.}MKT. MHM., Dosya No: 617, Gömlek No:38

¹³⁹ Halidî, Ferruh, a.g.e, s. 19

sonra ise gerekli personelle sıradan tıbbi vazife istasyonları kuruldu. Bu işin en büyüğü Beyrut'ta Suriye Protestan Kolejinin kontrolünde olan Aziz John hastanesinin kurulduğu yerde bulunan 3 merkezi vardı. Bu işbirliğinin avantajını gösterme adına önemli bir örnektir. Aziz John hastaneyi sağlayıp devam ettirirken, Kaiserswerth eğitilmiş hemşireler buluyor ve Presbiterianlar da doktorları. Alman İmparatorun yakın doğuya olan ziyareti esnasında Ped Eagle'ın emrini müzakere etmesi düşünceli bir davranıştı. Bu hayır işinde, Alman halkının Amerikalılara işbirliklerinden ötürü olan minnettarlıklarını ifade etmişti. Presbiteryenler'in sadece Trablusgarp'ta tam teçhizatlı hastane ve dispanser olarak tıbbi istasyonları vardı. İki dispanser vardı Hama ve Humus'ta. Dr. Mary Eddy Osmanlı İmparatorluğundaki Tıp uygulamaları için diploma alan ilk bayandı. Kendini kadınların hizmetine adanmıştı. Sonra, Beyrut yakınındaki Funieh'e yerleşti ve Kaneesh Dağında Suriye'de cüzamlı gibi muamele gören akciğer hastaları için küçük bir sağlık evi açtı.¹⁴⁰ **Bilgilerini de aktararak, misyonerlikte sağlık sektörünün önemi, yayılma alanı ve amacından bahseder.**

Sağlık misyonunun insanlara yaklaşımda ki önemi nedeniyle bu durumdan faydalanmak için Amerika'dan **Saimbeyli'ye** gelen Matmazel Mihadis ile Matmazel Elizabet'in kadın olduklarından Mahrusa-i Şahane'de **doktorluk** yapmalarının memnu olduğu¹⁴¹ **bildirilmiştir.**

1.3.2 Misyonerlikte Eğitim Misyonu

Amaçlarına ulaşmak için ellerinden gelen her türlü fedakarlığı ülkeleri ve dinleri adına yapan misyonerler, ülkeleri ve dinleri için geçerli olmasını istedikleri büyük devlet ve din politikasını gerçekleştirmek için gayret göstermişlerdir. Amerikalı misyonerlerin bu gayretleri Ermeniler'e yönelik olarak, her alanda destek anlayışı olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim bu destek okul açılmasında da kendini gösterir. Zira Amerikalılar ile iş birliği içinde olan Ermenilerin ilk resmi okulları 1790'da Amira Miricanyan tarafından açılan Kumkapı'daki okuldur.¹⁴² Bu nedenle Ermeniler arasındaki çalışmalar ilk yıllardan itibaren asıl olarak eğitim misyonuna yani okullara dayalı olarak gelişti.¹⁴³

¹⁴⁰ Richter, a.g.e., s. 217

¹⁴¹ BOA, DH. MKT., Dosya No: 914, Gömlek No: 46

¹⁴² Haydaroglu, a.g.m., s. 186

¹⁴³ Tamur, a.g.m., s. 7

Protestan misyonerlerin icra ettikleri en mükemmel hizmet, eğitim sistemlerinin yönetsel olarak gelişmesidir. Okullarının vasıtasıyla, etki sahalarını faaliyetinde buldukları alanların çok ötesine kadar genişletmişlerdir. Protestan eğitim sistemini tam olarak anlamak için Türk sistemini gelişimine bir göz atmak gereklidir. Yaklaşık olarak 19. yüzyıl ortalarında, reform yanlısı olan Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yönetimi sırasında, devlet içinde önemli yerlerde etkili olan vezir Reşid Paşa sistematik olarak Türkiye'yi eğitim alanında batıların seviyesine çıkarmak için çabalamıştır. Bu doğrultuda, Rashdiye isminde büyük yerleşim ve ticaret merkezlerinde okullar, başka bir deyişle batı'ya özgü eğitim verilen Fransızca temelli tamamen laik kurumlar kurdu. Bu okullara, Hıristiyanlar bile, akın ettiler ve sanki Türkiye'de eğitimde yeni bir dönemin başladığından bahseden Julius Richter, kitabının devamında, 1872'de, çarkın geriye doğru dönmeye başladığından ve batıya ait dil ve derslerin yasaklandığını belirtir. Bunun sonucunda ise neredeyse tüm Hıristiyanlar bu okullardan ayrıldı ve bu durum misyonerlere, gayri müslimlere sahip çıkma yönünde bir fırsat daha vermiş oldu. Bununla birlikte bu okullar Kashdiye (laik) ismini korudu ve bundan dolayı kısmen Hıristiyanlardan alınan vergilerle desteklendi. Richter'e göre bu eğitim politikası ile Türkiye iki şeyi başardı. Birincisi, Hıristiyan topluluğunun eğitim harcamalarındaki açığın bir bölümü için bahane bulunmuş oldu ve ikincisi, misyoner okullarını bezdirmek için etkili bir araç bulunmuş olduğundan¹⁴⁴ bahsederken, misyoner ve yabancı okulların ülke bütünlüğüne verdiği zararı ve bu eğitim kurumlarının, eğitimle birlikte, ülke bütünlüğünü bozmaya yönelik faaliyetlerinin, Osmanlı Devleti'ni bu tür tedbirler almaya ihtiyaç duymasına hiç değinmemiştir. Adeta kendi coğrafyasında mağdurmuş gibi bir anlayışla olayları aktarmaktadır.

Ermenileri veya herhangi bir azınlığı millet yapmanın yolu dilden geçtiği için misyoner okullarında Ermeni dili ile ilgili çalışmalara da yer verilmekte, bu okullarda İngilizce, Fransızca gibi batı dilleri yanında Eski Yunan, Yahudi dilleri ile Ermeni Dili ve Edebiyatı, Ermeni Tarihi ve Coğrafyası gibi dersler, Ermeni öğretmenlerce okutulmakta idi.¹⁴⁵ Ayrıca eğitim misyonu kapsamında kutsal kitaplar, çeşitli yabancı cemiyetler vasıtası ile Klasik Ermenice'ye, Modern Ermenice'ye, Ermeni karakterli harfler ile Türkçe'ye veya Türkçe karakterli harflerle Ermenice'ye

¹⁴⁴ Richter, a.g.e., ss. 217-218

¹⁴⁵ Gürsoy Şahin. (Haziran 2005). "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 7, S. 1 (Ermeni Özel Sayısı), s. 190

ve Türkçe'ye çevrilmiş, çoğaltılarak Ermenilere dağıtılmıştır. Kutsal Kitap ile birlikte Yunanca, Ermenice ve Arapça gibi değişik dillerde dinî kitapların da basılması amacı ile 1822 yılında Malta'da ve 1831 yılında da Gaziantep'te matbaa kurulmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin kendisine ait bir matbaasının olmaması, misyonerlerin çalışmalarını daha da kolaylaştırmıştır.¹⁴⁶

Anadolu'ya gelişlerinden itibaren misyonerlerin ilk yaptıkları iş, basın yayın faaliyetlerine ağırlık vermek, bazı kitap ve broşürler basarak dağıtımına başlamak olmuştur.

Misyonerlerce basın yayın çalışmaları için ihtiyaç duyulan ve 1822 yılında Malta'da kurulan ve halen orada faaliyet gösteren misyonerlere ait matbaa 1836 tarihinde İzmir'e nakledilmiştir. Misyonerlerin basın yayın faaliyetlerine ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi olarak Malta'da 1822 Temmuzunda faaliyete geçen söz konusu matbaada 1826'ya kadar sadece 4,5 yılda Rusça, İtalyanca ve Türkçe (Ermeni harfleriyle) 7.852.200 sayfa tutan 211 850 adet küçük kitapçık, broşür ve risale basılmıştır.¹⁴⁷ Bunların 5.590.200 sayfası Rumca, 5000 sayfası ise Ermeni harfli Türkçedir. Bu matbaa 1853 yılında İstanbul'a taşınmış Rumeli ve Anadolu'da etkinliğini artıran misyonerlerin yayın kaynağı olmuştur. Yine bu anlamda 1870 yıllarda misyonerlerin toplam giderleri içinde matbaanın payı %15 ile 25 arasında değişmektedir.¹⁴⁸

Misyonerlerin Ermeniler üzerindeki bu uzun soluklu çalışmaları ve yetiştirdikleri kişileri kendi kurumlarında amaçları doğrultusunda kullanmaları, belki de ulaşılmak istenen asıl hedefti. Çünkü ne kadar gayret gösterecekler de misyonerler yabancı, onlar ise kendilerindendi. Bu konuda kendilerinin en yakın yardımcıları konumuna gelen Ermeniler'e çifte vatandaşlık sağlanıyor ve bir anlamda onlara dokunulmazlık sağlanıyordu. Bu sayede daha geniş hareket alanına sahip olarak, isyan teşviklerini çekinmeden dahil oluyordular. Bu duruma en güzel örnek Maraş'ta bulunan Amerikan mekteplerinde öğretmenlik yapan bazı Ermeniler, isyanı teşvik ettikleri gerekçesiyle suçlu bulunarak Eylül 1894'te gözaltına alınmalarıdır. Ancak eğitim ve öğretimin devamını sağlamak amacıyla mahkemeleri sonuçlanıncaya ve durumları açıklık kazanıncaya kadar tutuklu öğretmenler kefaletle serbest bırakıldılar. Amerikan vatandaşı olmaları sebebiyle suçlu bulunan bu öğretmenlerin

¹⁴⁶ Küçük, a.g.m., s. 168

¹⁴⁷ Aydın, a.g.m., s. 82

¹⁴⁸ Şahin, a.g.m., s. 189

bir kısmını hemen yargılamak mümkün olamadı. Ermeni öğretmenlerden Amerikan vatandaşı olanların konsolosluk vasıtasıyla sorgulamalarının yapılması, suçlarının derecelerine göre kefaletle serbest bırakılmaları prensibi kabul edildi.¹⁴⁹

1895 yıllarında Anadolu’da bulunan Rus miralaylarından Potiyat, bizzat gözlemlerine dayanarak hazırladığı bir raporda **Ermeni eğitimiyle ilgili** konuda oldukça önemli bilgi vermektedir. Potiyat, Ermenilerin okul programında yer alan başta tarih ve coğrafya dersleri olmak üzere sosyal bilimlere dair derslerin onların “ezhanına Devlet-i Aliyye’nin usûl-ı idaresinden adem-i memnuniyet efkârını ve ahvâl-ı siyasiyenin serbestiyet fikirleriyle münâsib olacak surette tebdil ettiğini” tespit etmiştir. Açıkça siyasi bağımsızlık düşüncesinin derslerde işlendiğini belirten Potiyat, Ermenice’nin öğretimi ve Ermeni yazarlarının kitaplarının okutulduğunu, tarihteki bağımsız Ermeni Krallığı’na dikkat çekildiğini, bunun ise okuldaki Ermeni asıllı öğretmen ve öğrencileri bu krallığın yeniden kurulabileceği düşüncesine sevk ettiğini söylemektedir. Hatta Amerikan kolejlerinin öğretim kadrolarının büyük kısmını elinde tutan Ermeni öğretmenlerin, Ermeni Krallığı kurulduğunda önemli memuriyetlere getirilecekleri düşüncesinde oldukları söylentilerine bile **şahit olduğunu belirtir**. Ermeni öğretmenler bu sıralarda kurulacak Ermeni Krallığı’na İngiltere prenslerinden Prens Teq’i namzet göstermekteydiler ki, bu düşünce dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Potiyat bunu ayrıca bir Ermeni’den bizzat dinlemiştir. Potiyat’a göre, bu yeni yaşam tarzı Ermeni öğrencilerini mezuniyet sonrası dönemde gerçek hayatla yüz yüze kaldıklarında ciddi bir sosyal çatışmaya ve “husumet” psikolojisine sevk etmiştir ki erkek ve kız talebeler ‘Hınçakist’ olmaya hazır ve mühiyya bulunmuşlardır.¹⁵⁰

Osmanlı Devlet’i yıkılıp yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde bile yabancı eğitim kurumlarında, anlayış olarak pek fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Çünkü İstanbul Alman Mektebi Müdürü Richard Preuser kendisinin de yöneticiliğini yaptığı bu okullardaki eğitimden maksadı, yaklaşımı ve amaca ulaşmak için derslerin içeriğinde uygulanan yöntemleri şu şekilde dile getirmektedir.

“Memleketin lisanı bile bile ihmal ediliyor, çocuğun gözü, mektebin mensup olduğu memlekete çevrilerek oranın körü körüne pürseteşkarı olmasına çalışılıyordu. Türkiye’nin o felaketli zamanlarında beni pek ziyade hayrette bırakan bir cihette, bazı ecnebi mekteplerinin hudkam hedeflerine vasıl olmak için pedagojik esasların

¹⁴⁹ Ahmet Eyicil. “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”. OTAM, S. 11, s. 160

¹⁵⁰ Aydın, a.g.m., ss. 88-89

en ibtidai eycabenini bile ihmal etmeleri idi. Buna bir misal olmak üzere coğrafya dersini zikir edebiliriz. Bu derste yakından uzağa, mağlumdan meçhule doğru kitabın gaidesi pek nadir olarak tatbik ediliyordu. Mesel coğrafya dersinde ilk başlayan çocuklara verilmesi lazım olan yurt bilgisi derslerinde, dershaneden mektep binasına, mektep binasından daire-i belediyeye buradan da bütün şehre geçmek ve bu arada köy, şehir, köprü, dere, ırmak, nehir, deniz, ova, tepe, dağ, sahra, dağ, ilh. Gibi esas coğrafi mefhumları müşahedeye istinad ederek göstermek icab ederken birçok ecnebi mektepleri bu derslere tabî oldukları devletin coğrafyasından başlıyorlardı. Bunun neticesi olarakda çocuklar, ecnebi bir memleketin coğrafyasını okudukları halde kendi vatanlarına dair hiçbir şey bilmiyorlardı.

Buna inzimam eden ikinci bir fenalıkta da bu mekteplerde Türk çocuklarına yapılan dinî tesirât ve telkinât idi. Bu tesirât, ehemmiyeti küçültülemeyecek derecede muzır ve tehlikeli idi. Bu mekteplerin bazılarında Türk çocukları, Hıristiyan ibâdet ve duâlarına dinî merasimlerine iştirak ettiriliyordu. Hattâ bazen, kabahatlerini affettirmek maksadıyla salibi (Haçı) bile öptürüyorlardı. Fakat garibi şu ki, çocuk ebeveynleri bu hallere vâkıf oldukları halde hiçbir itirazda bulunmuyorlardı.¹⁵¹

Saimbeyli’de ki misyoner yapılanmasında da eğitime büyük önem verilmiştir. Açtıkları okul, yetimhane, kilise ve ev kiliselerinde Ermenilere milliyetçilik duygularını dersle birlikte sindirmelerini sağlama ve bu yönde Ermeni tarihi üzerinden yoğun bir şekilde Türk-Ermeni çatışmasını ortaya çıkaracak bilgilerin verilmesine yönelik bilgiler verilmiştir. Bu amaçla da Saimbeyli’ye giden iki Amerikalı misyonerin eşyaları arasında bazı kitaplar ve ruhsatsız matbaa makinesi çıkması,¹⁵² amaçlanan hedefler için yapılan çalışmaların bir göstergesidir.

2. MİSYONERLERLİKTE KADIN

1800’lü yılların başında bir grup Amerikalı kadın, Matta İncili 28:18-20’de yer verilen ve “büyük görevlendirme” olarak isimlendirilen İsa’nın havarilerini görevlendirmesi emrinden hareketle kadınların vaaz etmek için değil belki ama öğretmek için görevlendirildiklerini ileri sürerek kendi misyonerlik çalışmalarını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu tür çabaların bir sonucu olarak “Kadınlar için Kadınların Çalışması” sloganı altında erkek misyonerlerin ulaşamadığı kadın ve kızları Hıristiyanlaştırmak için bağımsız kadın misyon toplulukları tesis edilmeye ve

¹⁵¹ Richard Preuser. (Kanunievvel 1926). “*Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı*”. Muallimler Mecmuası, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Sene: 5, S. 46, s. 1920-1921

¹⁵² BOA, DH. ŞFR., Dosya No:156, Gömlek No:46

ayrıca bu süreçte artık bekar kadınlar da misyoner olarak görevlendirilmeye başlanmıştır. Hıristiyan misyon tarihinde görevlendirilen ilk bekar kadın misyoner, American Board tarafından misyonerlik faaliyeti yürütmek üzere 1827’de Hindistan’a gönderilen Cynthia Farrar’dır.¹⁵³

Eğitim ve dolayısıyla Protestanlaştırma faaliyetleri için Amerika’dan 1830’lu yıllarda yalnız misyoner aileler gönderilirken, bir süre sonra bekar erkeklerin yanı sıra bekar kadınlar da gönderilmeye başlandı. Aslında misyoner olarak gelen kadınlar, Amerika’da yüksek tahsil görmüş, ancak, kendilerine açık iş alanı pek olmayan kadınlardı. Unutulmamalıdır ki o dönemde Amerika’da yüksek tahsilli kadın sayısı bir hayli azdı ve onlara açık iş alanı da pek yoktu. Dolayısıyla, Amerika’dan gelen misyoner kadınlar, liberal fikirli, özgürlük ve bağımsızlık anlayışı ile dolu ve yararlı olmak isteyen kimselerdi. Ayrıca Ermenilerle Türkler arasında o dönemde büyük farklar içermeyen yaşam biçimi yönünden Türk ailelerine egemen kaç-göç, birçok Ermeni çevresinde de geçerliydi. Dolayısıyla kadın misyonerlerin gelmesiyle, misyonerlerin etki alanı çok daha genişledi. Kadın misyonerler, erkeklerle olduğu kadar kadınlarla da görüşüp konuşabiliyor, bir arada oluyor, fikirlerini onlara da sıralayabiliyorlardı. Kadın misyonerlerin de görevi hem okullarda öğretmenlik yapmak, hem de kapı kapı dolaşarak din propogandası yaparak Protestanlığı yaymaktı. Erkek misyonerlerin yaygın biçimde kahvelerde yürüttükleri konuşma-görüşmeleri, onlar ev çevrelerinde sürdürdüler.¹⁵⁴ Ayrıca misyoner kadınlar eşleriyle birlikte hareket ederek Anadolu turu yapmışlar ve bölgeyi tanımaya çalışmışlardır. Bu tanıma çalışmalarında misyonerler genelde eşleriyle birlikte çalışmıştır. Gelen tüm misyonerler eşleriyle birlikte bölgede etkili olmuşlardır.¹⁵⁵

19. yüzyılın ikinci yarısında denizaşırı ülkelerde faaliyet yürüten eğitimli kadın misyoner sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Dahası bu süreçte kadınlar sadece misyoner olarak görevlendirilmekle yetinmeyerek kendi misyon teşkilatlarını da kurmaya başlamışlardır. Öyle ki Dana L. Robert, 19. yüzyılın başlarında neredeyse her Protestan mezhebinin en azından bir kadın misyon topluluğuna sahip

¹⁵³ Süleyman Turan. (2009/1). “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 8, S. 15, s. 169

¹⁵⁴ Akgün, “Ermeni Meselesinde”, a.g.m.. s. 7

¹⁵⁵ Yıldız, a.g.e., s. 24

olduğunu ve pek çok bölgede Protestan misyoner kadınların sayısının erkek misyoner sayısından daha fazla olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁶

Misyoner kadınlar, modern dönemde geleneksel rollerinin yanı sıra yeni bir takım alanlarda da faaliyet yürütmeye başlamışlardır. Bu alanların bir kısmında erkek misyonerlerle işbirliği içerisinde faaliyet yürüten kadın misyonerler, ev kiliseleri merkezli yürütülen faaliyetler ile sosyal evanjelizm gibi bazı alanlarda ise erkek misyonerlerden daha aktif sorumluluklar üstlenmektedirler. Genellemeci bir yaklaşımla bütün kiliselerde ya da misyon teşkilatlarında kadınların aynı oranda aktif olduklarını ve zikredilen faaliyetlere katıldıklarını söylemek mümkün değildir. Ancak bu tür veriler en azından belli ölçülerde dahi olsa kadınların da misyonerlik faaliyetlerinde önemli bir yer işgal ettiklerini göstermeleri açısından değerlendirmeye alınabilir.¹⁵⁷

2.1 Evlilikle Hedeflenen Misyoner Amaç

Misyonerlik yapabilmek için evlenen kadınlar şu temel amaçlara hizmet etmişlerdir: İlk olarak bir eşin varlığı, genel olarak misyonerin huzurlu bir hayat istediğine delalet ediyor olarak yorumlanmıştır. İkinci olarak ise bu misyoner kadınlar, eşlerinin cinsel yönden hataya düşüp Hıristiyan misyonerliğine zarar vermelerinin önüne geçmişlerdir. Son olarak da onlar, gidilen bölgelerdeki kadınlar için rol model olmuş (evanjelik boyuttaki rol modellik de dâhil) ve ayrıca onlara ev ile ilgili çeşitli beceriler öğretmişlerdir.¹⁵⁸

American Board misyon teşkilatının 1836 yılındaki sekreteri Rufus Anderson, bir misyoner eşi olan Mary Ellis'in biyografisine yazdığı "Misyonerlerin Evliliği Üzerine" başlıklı giriş makalesinde misyoner ailenin misyon stratejisindeki önemi üzerinde durmuş ve bir Hıristiyan evinde Hıristiyan yaşantısı sürdürmenin misyoner görevin gerekli bir parçası olduğunu savunmuştur.¹⁵⁹

2.2 Kadınları Misyonerliğe Sevk Eden Sebepler

Kadın misyonerlerin sayılarının artmasında bir etkende, misyonerlerin sosyal dönüşümü sağlamak için dinsel faaliyetlerin yanında eğitim ve sağlık gibi farklı alanlarda da hizmet ederek faaliyetlerini sürdürmeleridir. Özellikle Almanya,

¹⁵⁶ Süleyman Turan. (2010). "Çağdaş Hıristiyan Misyonerliğinde Kadın". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume: 3, Issue: 13, s. 248

¹⁵⁷ Turan, "Çağdaş", a.g.m., s. 252

¹⁵⁸ Turan, a.g.m., ss. 167-168

¹⁵⁹ Turan, a.g.m., s. 168

İskoçya ve Amerika'dan gelen iyi eğitimli, büyük oranda kolej ya da rahip okullarından mezun öğretmen, doktor, mühendis gibi farklı mesleklere sahip misyonerler, gittikleri bölgelerde kurdukları başta okullar olmaz üzere hastane ve diğer kurumlarla yerel halkın sempatisini kazanarak Hıristiyanlığın yayılışına katkı sağlamışlardır. Bu noktada zikredilmesi gereken en önemli husus, kadınların artan bir şekilde misyonerlik faaliyetlerine dâhil olmaya başlamalarıdır. 1860'lardan itibaren denizaşırı ülkelere gönderilmeye başlayan eğitimli kadın misyonerler, Hıristiyanlığın yayılışına en büyük katkıyı sağlayan unsurlardan biri olmuştur.¹⁶⁰

Ayrıca kadınları misyon alanına sevk eden bir takım sebepler ya da faktörlerden söz edilebilir. Bu faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Misyoner bir eşle evlenmek: Yukarıda işaret ettiğimiz üzere tarihin bazı dönemlerinde kadınlar sırf misyoner olabilmek için misyoner bir erkekle evlenme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca aradıkları eşi misyon alanında bulan ve daha sonra eşinin yanında misyonerlik faaliyeti yürütmeye başlayan kadınlar da mevcuttur.

2. Ailede misyonerlik geleneğinin olması: Bazı misyonerlerin çocukları ve diğer aile fertleri, ailelerinin başlattığı işi devam ettirme gibi bir zorunluluk hissettikleri ya da misyoner aile üyelerinden etkilendikleri için bizzat isteyerek misyoner olma yolunu seçmişlerdir.

3. Grup psikolojisi: Bazen bir fert ya da çift, misyoner olmaya karar verince arkadaşları da aynı şekilde misyoner olma yoluna gitmişlerdir. Bu yolla misyoner olan kadınlar da olmuştur.

4. Macera ruhu: Tıpkı erkek misyonerler gibi macera arayışı nedeniyle misyoner olma yolunu seçen kadınlar da olmuştur. Çünkü misyoner olmak, öğrenilecek yeni kültürler anlamına gelmekteydi. Ayrıca yeni insanlarla tanışmak ve çok az Hıristiyan'ın gittiği ya da hiç birinin gitmediği bölgelere gitmek de bazı kadınların kulağına hoş gelmiştir.

5. Seyahat isteği: Kadınları **misyonerliğe sevk eden** bir diğer unsur, macera ruhuyla da bağlantılı olarak seyahat etme arzusu **ydı**. Yeni ve uzak bölgelere seyahat etmek bazı kadınlar tarafından heyecan verici olarak **kabul ediliyordu**.

6. İtaat duygusu: Matta İncili 28:18-20'de zikredilen İsa Mesih'in tüm Hıristiyanlardan bütün dünyayı Hıristiyan yapmalarını isteyen ve "büyük

¹⁶⁰ Turan, a.g.m., s. 171

görevlendirme” olarak nitelenen emrinden hareketle çoğu kadın bu amaç doğrultusunda çalışmak için, yani itaat duygusundan hareketle misyoner olmuştur.

7. Otoriteye direnme ve kendi başına hareket etme isteği: Bu, ev kiliselerinde yapılabilecek işlerden daha fazlasını yapmak ve kilise önderlerinin izin verdiğinden daha fazla liderlik rolü üstlenmek isteyen kadınlar için düşünülebilecek bir faktördür.

8. Suçluluk hissi: Geçmiş günahlar için Tanrı’dan bağışlanma elde edemediğini düşünen bazı Hıristiyan kadınlar, kendilerini misyonerliğe adanmak, evlerini ve arkadaşlarını terk etmek suretiyle günahlarının bağışlanacağını ümit etmişlerdir.¹⁶¹

2.2.1 Kadınların En Etkili Alanı “Ev Kiliseleri” ve “Çadır Yapım Misyonerliği”

Hıristiyanlar, baskı ve şiddet gördükleri ilk üç yüzyıl esnasında, bilindiği üzere, evlerde toplanmakta ve ev kiliseleri merkezli olarak faaliyet yürütmekteydi. Ev kiliseleri bağlamında ise Priskila, Nimfa ve Klovi gibi bazı kadınların isimleri ön plana çıkmaktaydı. İmparator Konstantin döneminde baskıların sona ermesi ve yaşanan rahatlama neticesinde kilise, kurumsallaşma sürecine girmiş ve ev kiliselerinin yerini büyük görkemli kilise binaları almaya başlamıştı.¹⁶²

Kurumsal kiliseye oranla yapı ve yönetim itibarıyla daha sade olması, resmi bir liderlik anlayışının ve herhangi bir mezhebin veya grubun tahakkümünün olmaması, katılımcıların tümünün ortak kazanımının söz konusu edilmesi, geleneksel kiliseye oranla daha samimi bir havanın olması ve her üyenin misyonerlik görevine iştirak etmesi gibi bir takım avantaj ve imkanlar sağlayan ev kiliselerinin özellikle kadın misyonerler için cazip bir ortam sunduğu söylenebilir. Kaldı ki ev islerinden büyük oranda kadınların sorumlu olması, kilise toplantılarının genellikle yemekli toplantılar şeklinde geçmesi ve ayrıca etkili faaliyet yürütülebilmesi için iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilme zorunluluğu ve bunun da ancak günün büyük bölümünde evde bulunan kadınlar tarafından sağlanabilecek olması, kadınların bu yapılar için önemini artırmaktadır.¹⁶³

Kadınlar, ilk dönem kilisenin teşekkülünden günümüze, özellikle de 19. ve 20. yüzyıllarda Hıristiyan misyonerliğine önemli katkılar yapmışlardır. Bu durum,

¹⁶¹ Turan, a.g.m., ss. 174-175

¹⁶² Turan, “Çağdaş”, a.g.m., s. 250

¹⁶³ Turan, “Çağdaş”, a.g.m., s. 251

bazı araştırmacıları kadınları Hıristiyan misyonerliğinin omurga kemiği olarak nitelemeye kadar götürmüştür.¹⁶⁴

Tarihsel süreci özetlerken işaret edildiği üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitimli kadın misyonerler doktor, öğretmen, mühendis gibi farklı meslekler altında denizaşırı ülkelerde faaliyet yürütmeye başlamışlardır. Misyon kaynaklarında teknik terim olarak “çadır yapım misyonerliği” (tentmaking) olarak isimlendirilen bu yaklaşım, belli dönemlerde geçimini çadır yapım işiyle sağlayan Pavlus’tan benimsenen bir anlayış olup, “çadır yapımcısı” (tent-maker) ifadesi, genellikle seküler bir takım meslekler altında faaliyet yürüten misyonerlere işaret etmektedir. Başta Müslüman ülkeler olmak üzere misyonerlerin giremediği ya da faaliyetlerine izin verilmediği bölgelerde rahat faaliyet imkanı tanınması ve ayrıca misyonerlerin kilise ve misyon teşkilatlarına ekonomik külfet getirmeden kendi geçimlerini sağlaması, bu yaklaşımın en temel iki avantajlı yönü olarak görülmektedir.¹⁶⁵

Yukarıdaki bilgiler ışığında ev kiliselerine bir örnekte Saimbeyli’deki yapılanmadır. Hadjin (Saimbeyli) Adana’dan 162 km içerde Toros dağlarında konumlanmış bir yerleşim yeridir. Hıristiyanlık misyonerliği burada 1850 yılında Amerikan Board tarafından başlatıldı. Önemli ölçüde Menonite Brethen in Christ tarafından desteklenen Birleşik Kimsesizler Yurdu ve Kurulu (**United Orphanage and Mission**) olarak bilinen - daha küçük ama öne çıkan bir misyonerlik çalışması - 1898’de başlamıştır. Rose Lambert (daha sonra Mrs. David Musselman) ve Mary A. Gerber bölgeye varınca, bir yıl içerisinde 175 tane kimsesizi bir araya getirdiler ve iki tane ev açtılar. Birisi kızlar birisi de erkekler için. Geniş çapta mesleki eğitim ve Hıristiyanlığı yayma çalışmaları sayesinde bu sayı 1905’te 305 tane kimsesize ulaştı. **Ev kiliseleri şeklinde gerçekleşen bu misyonerlik çalışmaları için Saimbeyli’ye** toplamda 20 misyoner gönderildi ama bazıları bozulan sağlık durumları veya vefat ettikleri için çok kısa süre hizmet edebildiler. 1914’te 1. Dünya Savaşı’nın çıkması ile bu iş sonlandı. 1919’da misyonerler geri gönderildi ve görev yeniden başladı, ta ki Türk Ulusalçılarının şehri kuşatması ile sonlanana kadar. Bazı misyonerde görevlerine diğer merkezlerde, özellikle Şam’da Ermeni mülteciler arasında görevlerine devam ettiler ama asla Hadjin’de tekrar başlayamadılar.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Turan, “Çağdaş”, a.g.m., s. 246

¹⁶⁵ Turan, “Çağdaş”, a.g.m., s. 250

¹⁶⁶ http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/hadjin_adana_turkey (29.07.2012)

Misyonerlerin Saimbeyli’de gerçekleştirdiği bu ev kilise yapılanması sayesinde, okul dışında ulaşamadıkları kişilerle daha kolay ilgileniyor ve kendilerini ifade edebiliyorlardı. Bu sayede Haçin Kaymakamlığı vekaletinde bulunan muavin Hüseyin Faik Efendi’nin eşinin Latin cemaatine bağlı olduğu, kendisinin de gizli olarak bu mezhebi kabul ettiği, iki oğlunun da anneleriyle birlikte kiliseye gittiği,¹⁶⁷ yine Adana’ya bağlı İncirpınarı ahalisinden Mustafa’nın askerde olduğu sırada, Havva isimli eşinin Ermeni milletinden bir kadın tarafından kandırılarak Haçin kasabasından Kirkor’la evlenmesi¹⁶⁸ gibi durumların gerçekleşmesinde ev kiliseleri önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca Şiir Ocağı ya da Muhabbet Şirketi adıyla bilinen cemiyetler kurarak, Ermeni milletinden Sara adlı kadın ile dört erkek rüfekası tarafından¹⁶⁹ idare edilen bu yerler Ermeni gençlere ulaşmada önemli bir yer teşkil etmiştir. Ancak bu cemiyetin zararlı faaliyetlerinin tespit edilmesi üzerine, Muhabbet Şirketi isimli fesat cemiyet derdest edildiği gibi bir cemiyet daha ortaya çıkarılmıştır.¹⁷⁰

2.2.2 Kadın Misyonerlerin Öğrenciler Üzerindeki Etkisi

Misyoner okullarına gerek köylü çocukları ve gerekse kasaba ve şehir sakinlerinin çocukları kabul edilmişlerdir. Okullara fakir veya zengin ailelerin çocukları ayırım yapılmadan kaydedilmiştir. Evlerinde rahata ve refaha alışan zengin çocukları, Avrupa okulları usulünde yapılan Protestan okullarında okurlarken yaşam tarzında çok fark görmemişlerdir. Ancak söz konusu okullar, köylerden gelen erkek ve kız çocukları üzerinde ciddi etkiler meydana getirmişlerdir. Mesela, Protestan okullarında ve özellikle yatılı kısımlarında öğrencilerin temiz giyinmeleri ve her türlü temizlik kuralına dikkat etmeleri sağlanmıştır. Köylerinde zor yaşam koşullarında haftalarca yıkanmayan köylü çocuklar bu yeni yaşam tarzından oldukça etkilenmişlerdir. Bu konuda en büyük etki de kız çocuklarında görülmüştür. Misyoner okullarında verilen pek çok derste halkın yaşam tarzıyla uyuşmayan Avrupa yaşam tarzı kız çocuklarına anlatılmış ve öğretilmiştir. Sonuçta söz konusu okullardan çıkan ve yeni yaşam tarzını benimseyen Protestan çocuklar, hukuki, mülkî, idarî ve siyasî alanlarda köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunmaya başlamışlardır.

¹⁶⁷ BOA, DH. MKT., Dosya No:1069, Gömlek No:20

¹⁶⁸ BOA, BEO., Dosya No: 40, Gömlek No: 2954

¹⁶⁹ BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 146, Gömlek No: 12

¹⁷⁰ BOA, DH. MKT., Dosya No: 1809, Gömlek No:57

Misyonerler, öğrencilere ve özellikle kızlara evlerinde Avrupalı gibi giyinmeyi, Avrupa modalarını takip etmeyi, kendi aralarındaki ilişkilerde Avrupa yaşam tarzına uygun olarak hareket etmeyi öğretmişlerdir. Özellikle Amerikalı öğretmenler, öğrencileri iyi giyinip kuşanmaya ve fakir öğrencilerin eski yaşam tarzına döndüklerinde tatbik etmelerinin mümkün olmadığı şekilde yaşamaya alıştırmaya her şeyden çok önem vermişlerdir. Her ne kadar bu konudaki telkinler maddi durumları iyi olan ailelerin çocuklarında ciddi etkiler meydana getirmemiş ise de kolejlerden mezun olduktan sonra tekrar köylerine dönmeye mecbur olan ve çoğunluğu teşkil eden fakir ailelerin çocuklarında büyük etki yapmıştır. Eskisi gibi zor şartlarda yaşamaya ve haftalarca yıkanmaya vakit bulamadan geçinmeye mecbur kalan öğrenciler akranları hakkında husumet beslemeye başlamışlardır. Sonuçta eski yaşam tarzlarına dönmek zorunda kalan erkek ve kız öğrenciler, Ermenilerin kurdukları örgütlere katılmaya hazır bir hale gelmişlerdir.¹⁷¹

Mrs. Josephine Coffing tarafından Saimbeyli’de açılan kolej türü okulda da yukarıda belirtilen eğitim ve yaklaşım tarzının kullanılmasıyla, çocuklar ve özellikle de gençler üzerinde, belirtilen ve amaçlanan etkiyi ortaya çıkarmıştır. Çünkü o dönemde Saimbeyli, halkın sefalet ve fakirliğin had safhada olduğu bir yerdi. Üç bin beş yüz haneden oluşan bu yerde, geçim genellikle çiftçilikti. Hâlbuki bu toprak, binlerce kişinin tarımla uğraşmasına uygun değildi. Çünkü dere içinde, her evin, bir oda içi kadar bahçesi vardı.¹⁷² Durum böyle iken, misyoner okullarında barındırılan çocuklar ve gençler, son derece düzenli ve bir o kadarda temiz bir ortamda eğitim görmekteydiler. Öğretmenlerin yaşamlarındaki inceliklerine ve düzenlerine şahit olan öğrencilerin, tekrar evlerine döndüklerinde, içinden çıktıkları bu eski ortama alışmaları neredeyse imkansız hale geliyordu.

Yukarıda belirtilen tüm bu sebeplerden dolayı Anadolu’ya gelen misyonerler arasında, kadın misyonerlerde önemli bir yer tutmaktadır. Yaradılışları gereği nazik bir beden ve ruha sahip olan kadın misyonerler, zamanın şartlarına göre son derece iyi eğitilmelerine rağmen, gerek bekar gerekse evli olarak inandıkları dava ve dinlerine olan hizmet anlayışlarından dolayı, vatanlarını, ailelerini ve sevdiklerini beklide hiç görememe olasılığına rağmen terk etmişlerdir. Bu duygu ve düşünce içinde aylarca süren yolculuktan sonra Anadolu’ya gelerek, toplum

¹⁷¹ Bağçeci, a.g.m., ss. 179-180

¹⁷² Ahmet Şerif. (1999). *Anadolu’da Tanîn*. Yay. Haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, c. 1, Ankara, s. 187

mühendisliğine yönelik öğrendikleri tüm incelikleri uygulamaya başlamışlardır. Anadolu'ya gelen bu kadın misyonerlerden Haçin (Saimbeyli) ve Everek bölgesine gelen Rose Lambert, Maria Anna Gerber, Norah Lambert, Anna R. Bowman, Dorinda Bowman, Katie Bredemus, Ida Tschumi, Rose L. Musselman, T. Ford Barker ve eşi Mrs. T. Ford Barker, D. C. Eby ve eşi Mrs. D. C. Eby, Lena Penner, D. J. Storms ve eşi Mrs. D. J. Storms,¹⁷³ Edith Cold, Josephine Lemert Coffing, Jackson G. Coffing, Minnie C. Brown, Virginia A. Billings,¹⁷⁴ bunlardan bazılarıdır. (Bkz. Resim-1)

¹⁷³ www.bfchistory.org/gencon1912.htm (22.08.2012)

¹⁷⁴ www.dlir.org/archive/items/browse/tag/Hadjin (24.03.2013)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. ÇUKUROVA'DA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE HAÇİN

Hıristiyanlık açısından kutsal kabul edilen Efes, Ayasofya, İstanbul, Hatay, İzmir ve İznik gibi mekânların, Hıristiyanlığın şekillenmesinde büyük payı olan Pavlus'un doğduğu Tarsus" un, İlk Konsillerin yapıldığı İznik, Efes, İstanbul ve Kadıköy" ün Anadolu topraklarında bulunması ile kendilerini "İlk Hıristiyan Topluluğu" kabul eden Süryaniler" in merkezleri de Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında olması Hıristiyan misyonerlerin bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Aslında bu ilgi ve istek, Türklerin Anadolu'yu fethetmeye başladığı 1071 Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra başlamış ve Haçlı Seferlerinin de temel gerekçesi olmuştur. Haçlı Seferleri (1096-1274) ile alınamayan bu topraklar, Osmanlı Devleti'nin **19. yüzyılda** güç kaybetmesiyle bir "hammadde ve pazar alanı" olarak düşünülmüştür. Anadolu'nun coğrafi, stratejik ve jeopolitik konumu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan boğazları da elinde bulundurması, Anadolu'ya olan ilginin diğer bir yönünü oluşturmaktadır.¹⁷⁵

Hıristiyan misyonerlerin Anadolu'ya olan bu ilgilerinden dolayı 1820 yılında İzmir Limanı'ndan Anadolu topraklarına ayak basan Protestan misyonerler, ilk olarak Yahudilere yönelik faaliyetlerde bulunmuş, ancak Yahudilerin Osmanlı Devlet düzeninde ibadet ve geleneklerini uygulama yönünden dinî bir bütünlük arz etmesi **ve herhangi bir sorun yaşamamaları**, misyonerlerin Yahudiler üzerindeki faaliyetlerini başarısızlık ile sonuçlandırmıştır. Yahudi toplumu üzerinde bir netice elde edemeyen misyonerler daha sonra Rumlar ile Müslümanlara yönelmişlerdir. Rumlara, Yunan ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin destek vermesi, Müslümanlarda da din değiştirmenin günah sayılması ve toplum tarafından yadırganması, Misyonerlerin bu iki kesim üzerinde de umutlarını boşa çıkarmıştır. Bu durum, Anadolu topraklarında umduklarını bulamayan misyonerleri, yeni kitleler bulma ve yeni politikalar oluşturma çabası içerisine itmiştir. Öyle ki azim ve inançlarını yitirmeyen

¹⁷⁵ Küçük, a.g.m.. ss. 155-156

Protestan misyonerler, 17. yüzyıldan itibaren Gregoryen Ermeniler, üzerinde yürütülen Katolik misyoner faaliyetleri neticesinde mezhep değiştirerek Katolikleşen bir kısım Ermeni'den cesaret alarak kendilerine yeni hedef kitle olarak Gregoryen Ermeni toplumunu seçmiştir.¹⁷⁶

Misyonerler, bu ilgileri sonucu Anadolu'nun dört bir yanına dağılmışlar ve öncelikle de yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, Ermeni nüfusunun daha çok yoğun olduğu yerleşim yerlerini hedef seçmişlerdir. Seçilen bu yerleşim yerlerinden birisi de Saimbeyli'dir.

1.1 Çukurova'da Yerleşim Yerlerinin Salnâmelere Göre Nüfusu

Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri **beş sınıfa ayırmak mümkündür**. Birinci grubu, 19. yüzyılda oldukça etkili olan, yönetimde ve sivil hizmetlerde yer alan zengin ve etkili bir zümre; ikinci grubu, İstanbul ve Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında ticaret ve finans işleri ile uğraşan kesim; üçüncü grubu sayıları en çok olan köylüler oluşturmaktaydı. Dördüncü grup ise daha çok yüksek dağlarda Sasun, Zeytun ve Saimbeyli gibi korunaklı yerlerde kuralsız ve yarı bağımsız bir şekilde yaşayanlardı ki, bu grupların çıkarmış oldukları isyan hareketleri yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Beşinci grup da din adamlarıydı ki, bunlar imparatorluğun en müreffeh topluluklarından biriydi. Bu grup askeri muafiyetleri sayesinde ekonomik olarak önemli bir gelişme göstererek ayrıcalıklı bir mevki de kazanmışlardı.¹⁷⁷

Belirtilen bu sınıflama içerisinde Saimbeyli; merkezi yerleşim yerlerine olan uzaklığı, arazisinin son derece dağlık olması, geçim şartlarının zorluğu ve nüfusunun yarıya yakınının Ermeniler'den oluşması ile misyonerlerin dikkatini çekmişti. Bu yerin konumu ve şartları, çalışmaları için uygundu. Ayrıca denetimden mümkün olduğunca uzak kalmalarını, yapacakları yardım ve eğitim gibi çalışmalar ile daha kısa sürede sonuç almalarını sağlayacak bir ortam da sunmaktaydı. Hedef kitle olarak seçilen, Çukurova'yı çevreleyen Toroslar'ın zirvesinde bulunan bu ve çevre yerleşim yerlerinin durumu, Osmanlı salnamelerinde şu şekilde geçmekteydi.

SAİMBEYLİ: Akdeniz Bölgesi'nde Adana ilinin 156 km kuzeyinde, yüksekliği 1250 m. ve Seyhan ırmağının Göksu koluna karışan Çatak deresinin vadi

¹⁷⁶ Küçük, a.g.m.. ss. 154-155

¹⁷⁷ Yılmaz, a.g.m., s. 193

tabanında bulunan Saimbeyli'nin Kozan'dan sonraki ulaşımı keskin virajlıdır.¹⁷⁸ Arazisi kısmen dağlık ve taşlık olup, yapılan tarım **ancak kendi ihtiyaçlarını gidermektedir.** (Bkz. Resim-2) Üzüm bağları ise gayet iyi derecede **ürün vermekteydi** ve bundan **elde edilen** pekmez ve şarabı **çok** meşhurdu. **Burası** üç dağ arasında **yermakta** ve **evleri** gayet sık olup, bir **evin** havlusu, ön tarafındaki **evin** damı olarak **kullanılıyordu.**¹⁷⁹ Saimbeyli'de 3.500 **ev bulunmasına rağmen, bu evler sayı olarak mevcut değildi. Çünkü** bütün evler birbirinin içine girmiş **veya** üstüne çıkmış **durumdaydı.** Bir çatı altında beş-altı aile yaşamaktaydı. Basık, sıkıntılı olan ve hava ile ışığın, yani, hayatın ziyaretini kabul etmeyen binalar arasında, yapılaş biçimleri ve yerlerinin iyi seçilmişliği ile bir hayat eseri gösteren, diğerlerinden ayrı, bazı binalar vardı ki bunlar Amerikan, Alman ve İtalyan dinî kuruluşları, okulları, yetimhâneleri olduğu **anlaşılmaktaydı.**¹⁸⁰

Bu kazada **1893'de** dokuz cami' ve mescit, iki medrese, bir rüşdiye mektebi, iki sıbyan mektebi, bir manastır, yedi kilise, on Hıristiyan mektebi, iki yüz dükkan, dört fırın, üç han, altı desti fırını, bir hamam, bir debbağhane (**hayvan derilerinin terbiyelendiği yer**), altmış beş bahçe, iki bin beş yüz bağ, iki mezra mevcut iken, 13.026 Müslüman ve 10.937 Hıristiyan nüfus bulunmaktaydı.¹⁸¹

1896 yılına gelindiğinde ise kazada sekiz cami, yirmi medrese (**Medrese sayısının üç yıl içinde 2'den 20'ye çıkması pek mümkün olmamakla birlikte, yazım hatası da yapılmış olabilir.**) ve bir rüşdiye ve iki sıbyan mektepleri ile bir manastır dört kilisa (kilise) ve altı melil-i muhtelif mektebi (**farklı milletlere ait okullar**), iki yüz dükkan, dört fırın, üç han, altı desti fırını, bir hamam, bir debbağhane, altmış beş bahçe, iki bin beş yüz bağ, iki mezra mevcuttu. Nüfusu ise toplamda 24.713 kişiydi. Bunların 13.217'si Müslüman, 9.518 Ermeni, 1.179'u Katolik ve 825'i Protestan milletindendi.¹⁸² (**13.217 + 9.518 + 1.179 + 825 = 24.739 salnamede 26 eksik verilmiş.**)

KOZAN: Bu kazada iki cami, üç mescit, iki medrese, bir rüşdiye, bir sıbyan mektebi, yüz seksen dükkan, üç mağaza, üç han ve beşi harap biri mamur altı hamam, altı mezra, üç pamuk fabrikası, dokuz değirmen, iki manastır, iki kilise, bin

¹⁷⁸ Meydan-Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, "Saimbeyli" Maddesi, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981, c. 10, s. 845

¹⁷⁹ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1312, ss. 72-73

¹⁸⁰ Şerif, a.g.e., s. 185

¹⁸¹ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1309, s. 149

¹⁸² Salnâme-i Vilayet-i Adana 1312, s. 74

sekiz yüz bağ bulunmaktaydı. 1893'de ki nüfusu 18.225'i Müslüman, 2.085'i Hıristiyan'dı.¹⁸³

1896'da Sis kasabasında iki cami'i şerif, üç mescit, iki medrese, bir rüştiye, bir sıbyan mektebiyle iki yüz doksan yedi dükkan ve on mağaza ve üç han ile ve beşi harap biri mamur altı hamam, altı mezra, üç pamuk fabrikası, dokuz değirmen, iki manastır, iki kilise, iki bin kıta bağ, yüz yirmi bahçe mevcuttu.

Kozan sancağının merkezi olan Sis kazası 19.241 nüfusa sahip olup, 16.946 Müslüman, 2.126 Ermeni ve 54'ü Katolik ve 116 Protestan milletinden oluşmaktaydı.¹⁸⁴ (16.946 + 2.126 + 116 + 54 = 19.242 salnamede 19.241 olarak 1 eksik.)

		1308	1309	1312
HAÇİN ¹⁸⁵	Müslim	13.026	13.026	13.217
(SAİMBEYLİ)	Gayrimüslim	11.031	10.937	11.522
KOZAN ¹⁸⁶	Müslim	18.338	18.225	16.946
(SİS)	Gayrimüslim	2.185	2.085	2.296
KARS ¹⁸⁷	Müslim	14.109	14.109	13.842
(KADİRLİ)	Gayrimüslim	720	720	759
FEKE ¹⁸⁸	Müslim	9.796	9.796	10.000
	Gayrimüslim	4.124	3.123	3.218

FEKE: Feke'de bir cami, yirmi dükkan, bir hamam, girişinde çeşme ve havuzu bulunan bir asker hastanesi olduğu gibi vaktiyle merkez kaza olduğu için Beylanköy karyesinde de bir cami, bir mektep, üç dükkan, bir medrese, üç çeşme vardır. 1893'de nüfusu 9.796'ı Müslüman, 3.123'ü Hıristiyan'dı.¹⁸⁹

Kazanın nüfusu 1896'da 13.235 kişi olup, bundan 10.000'i Müslüman, 1.188'i Rum, 1.900'ü Ermeni ve 130'u Protestan milletlerinden ibaretti.¹⁹⁰ (10.000 + 1.188 + 1.900 + 130 = 13.218 salnamede 17 fazla verilmiş.)

¹⁸³ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1309, s. 146

¹⁸⁴ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1312, s. 71

¹⁸⁵ Salnâme-i Vilayet-i Adana, 1308, s. 136-1309, s. 149-1312, s. 74

¹⁸⁶ Salnâme-i Vilayet-i Adana, 1308, s. 134-1309, s. 146-1312, s. 71

¹⁸⁷ Salnâme-i Vilayet-i Adana, 1308, s. 138-1309, s. 152-1312, s. 77

¹⁸⁸ Salnâme-i Vilayet-i Adana, 1308, s. 137-1309, s. 151-1312, s. 76

¹⁸⁹ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1309, ss. 150-151

¹⁹⁰ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1312, s. 76

KADİRLİ: Bozdoğan nahiyesiyle elli karye (köy) ve dokuz mahalleden ibaret olup, merkezi Pazar adıyla bilinen yerdir. Ziraat ve zanâatçe diğer yerleşim yerlerinden oldukça ileridedir. Hatta pirinç, arpa gibi ürünleri Adana ve civarındaki pazarlarda satılır. Ormanlarında Çam, Ardıç, Katran ağaçları mevcuttur.

Kars'da iki cami, bir medrese, bir rüşdiye mektebi, iki sıbyan mektebi, iki yüz dükkan, bir kilise, iki fabrika, on bir değirmen mevcuttur. 1893'deki nüfusu 14.109 Müslüman ve 720 Hıristiyan'dan oluşur.¹⁹¹

1896'da Bozdoğan nahiyesiyle otuz altı karye ve dokuz mahalleden ibarettir. Arazisi oldukça verimli olup, ziraat ve bir kısmi kilim, çuval gibi mensucat işleriyle meşguldür. Kasaba 3.383 hane 200 dükkanın, 2 mağaza mevcuttur. Kars kazasının toplamda 14.601 nüfusu bulunur. Bunların 13.842'si Müslüman, 759'u Hıristiyan'dır.¹⁹²

2. MRS. JOSEPHINE COFFING

Mrs. Josephine Coffing, 1832 yılında Amerika'da doğdu. 1857'de Osmanlı Devleti'ne¹⁹³ eşli Jackson Coffing ile birlikte geldi. (Bkz. Belge-1) Protestan inancına bağlı Amerikalı bir Hıristiyan olan Jackson Coffing, kendisine göre yüce ve kutsal bir amaç için Saimbeyli'ye gelmişti. Burada sürdürdüğü araştırmalarından sonra Sis (Kozan) şehrine geldi. Ancak dönüş sırasında İskenderun-Payas yakınlarında 1862'de saldırıya uğrayarak hayatını kaybetti. Olay kısa sürede Avrupa'da ve ABD'de duyuldu. Fransa savaş gemilerini Payas sahillerine göndererek askeri müdahalede bulunma isteğinde bulundu.

Bu olaydan sonra bayan Coffing, Maraş'a gelerek buradaki Amerikan misyoner okulunda görev yapmasına rağmen, kocasının hatırası ve amacını yaşatmak amacıyla Saimbeyli'de Protestan okulu açmayı kendisine ideal olarak seçmişti.¹⁹⁴ Ancak onun bu düşüncesi, o zamanda Kozan bölgesine hâkim durumdaki, Kozanoğlu'nun engellemesine takılınca ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Ancak bir süre sonra tekrar bölgeye dönen bayan Coffing 1880'de Maraş yatılı kız okulunu Saimbeyli'ye kolej olarak nakletti ve uzun yıllar burada, müdür olarak çalıştıktan sonra, 1900 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrıldı.¹⁹⁵

¹⁹¹ Salnâme-i Vilayet-i Adana 1309, ss. 151-152

¹⁹² Salnâme-i Vilayet-i Adana 1312, s. 76-77

¹⁹³ Şerif, a.g.e., s. 186

¹⁹⁴ Cezmi Yurtsever. (2010). *Haçin*. Çukurovalı Yayınları, Adana, ss. 54-55

¹⁹⁵ Şerif, a.g.e., s. 186

Amerikalıların 1888 tarihinde **burada** yaptıkları binalar, şehirden ayrı ve daha yüksek bir noktada olup, yanlarında başka binalar yoktu. Birçok kısımlara bölünmüş olan bu **okul**, Amerika'nın bir parçası **olarak görüldüğü için bütün eşya Amerika'dan getirilmişti** ve resmî dil İngilizceydi. **1910 yılında bu okulun müdürlüğünü yapan Amerikalı kadın müdür, son derece iyi Türkçe ve İngilizce bilen Ermeni asıllı bir öğretmenin aracılığı ile okulun kuruluşuyla alakalı şu bilgileri aktarmaktadır:**

“Kozanoğlu buradan kalktıktan sonra Misis Coffing adında bir kadın, kırk sene evvel, kocasıyla berâber, bu bölgeye geliyor ve İskenderun'dan hareketten sonra, yolda, kocası öldürülüyor. Fakat, cesûr ve müteşebbis misis, boyun eğmiyor, yüce gayesini ta'kîpten vazgeçmeyerek, Haçin'e varıyorsa da, o vakit buraların beyi olan Kozanoğlu ile anlaşamadığından, memleketine geri dönmeye mecbûr kalıyor.

Daha sonra, beş-altı sene sonra, Kozanoğlu kalktıktan sonra, tekrâr geliyor. Haçinlilerin alaylı ve küçümseyici gülümsemeleri arasında, bu yeri seçiyor ve birçok para sarf ederek, inşâata başlanıyor, 1888 yılında, Amerika-Protestan kuruluşu kesin olarak kuruluyor. Misis Coffing, daha birçok yıl çalıştıktan ve halkı kendine çektikten sonra, yaşlılığı dolayısıyla, idâreyi kendinden sonrakilere bırakarak memleketine çekiliyor ve hâlâ, burada olmadığı hâlde, yardım ve uyarılarına devâm ederek, yaşıyor.”

Beş-altı kadın öğretmenin **yönetiminde bulunan okulda**, Ermeni çocuklar değişime uğratılıyordu. Çünkü okul, küçük ve büyük kızlarla, küçük çocuklara mahsustu. Bunlardan öksüzler ve fakirler ve özellikle köylüler, yatılı olup, diğerleri gündüz **eğitim almaktaydı**. Ayrıca bunlar, ufak bir ücrette **vermekteydiler**. Okulun bütün kısımlarında, dershânelerde ve yemekhânelerinde temizlik ve düzene son derece dikkat ediliyordu.¹⁹⁶

3. MARIA ANNA GERBER

Anadolu'daki misyoner **faaliyetlerinin en önemlilerinden** birisi Hıristiyan çocuklar için yetimhane kurulmasıydı. Birçok **misyoner kuruluş ise** umut dağıtan yetimhane kurma işine girişmişti. **Zion**, İsviçreli ve İsveç misyonerler tarafından yetimhane kurmak için hedef seçilmişti. Onun kurucusu **da** kararlı bir İsveçli olan Maria Anna Gerber'di. On iki çocuktan biri olarak 1858'de Bern kantonunda doğmuştu. Babasının çiftliğindeki işleri bıraktı ve hemşirelik/ebelik okudu. İsviçre'deki eğitiminden sonra Amerika'daki Moody İncil Enstitüsüne katıldı. Mezun olduktan sonra, D. L. Moody'nin evanjelist grubuna solist olarak katıldı. Bir süre sonra, Anadolu'nun **pek çok yerinde** yetimhane olduğunu öğrendi. **Anadolu'ya**

¹⁹⁶ Şerif, a.g.e., ss. 185-186

gitmeyi kararlaştırmıştı. Bu kararından sonra, diğer bir öğrenci Rose Lambert'ı da kendisine eşlik etmeye ikna etti. Herhangi bir misyoner kuruluşu ile bağlantılı değillerdi, Mennonite mezhebine bağlıydılar ve inançlarına hizmet amacıyla yola çıktılar.

1898'de Mersin limanında indiklerinde, asıl amaçları olan Kilikya'daki Hadjin'e gideceklerdi ve burası 30.000 kişilik bir Ermeni şehriydi. Ermeni milliyetçiliğinin merkezi olduğundan, burası onlar için son derece uygun bir çalışma amacı sunmaktaydı. Maria ve Rose binlerce kişi için Tanrı'nın melekleri oldular. Maria onlara gıda temin etmek için çok çalıştı ve aynı zamanda İsa'nın mesajını iletmek için büyük gayret sarf etmekteydi. Ancak bu yoğun çalışma ortamına sağlığı çok fazla dayanamadı. Buradaki zor durumlardan ötürü, 1902'de sağlığı bozuldu. İşi Rose Lambert'ın ellerine bıraktı ve iyileşmek için Amerika'ya döndü.

Bir yıl sonra, daha büyük bir şehir olan Konya'ya yetimhane kurmak için Maria Anna Gerber buraya taşındı. Terk edilmiş olan çocukları topladı ve barınma için odaları olan, Hıristiyan ailelere teslim etti. Bu gayretlerinden sonra Konya'yı terk etti ve Zincidere'ye taşındı. Yetimhane kurmak için iki dekarlık bir arazi satın aldı. Dört katlı bir bina planı çizdikten sonra, şimdi sıra bina için malzeme bulmaya gelmişti. Oradaki insanlar, o bölgedeki taşın bina yapımı için uygun olmadığını söyledi. Bir gün o bölgede gezerken bir parça granit gördü ve oranın kazılmasını istedi. 1,5 metre derinlikte granit yatağı bulundu. Bunun Tanrı'nın bir lütfu olduğunu düşünen Maria, ayrıca binanın temelini kazılmaya başladığında da, orada doğal bir temel olduğu görüldü. Bu da Tanrı'nın kendisine bir hediyesi idi. Yetimhanenin inşası için diğer ülkelerden de yardım gelmeye başladı. Zincidere'de ki geniş Hıristiyan topluluğu, uygun iklimi ve yeterli suyu ile yetimhane kurmak için mükemmel bir yerdi.

Kendisine dua ve hediyelerle yardım eden pek çok arkadaşı vardı. Alman Mennoitler'in çiftlik arazileri vardı, bu yüzden çok kazanç elde ediyorlardı ve Gerber'e yardımda bulunuyorlardı. Ayrıca gönüllülük hizmetinde bulunmak için teklifte bulunan kişilerden biri Haralambos'un Tarsus'tan eski bir arkadaşı olan Hampartsum Pambukian idi. Bu kişi tüm tesisat işlerini yaptı. Diğerleri de katların bir bir yükselmesine yardım etti. Yetimhane 1908'de tamamlandı ve bürokratik işlemler bittikten bir yıl sonra hizmete açıldı.

Maria misyonunu yerine getirmek için tüm gücüyle çalışarak maddi ve manevi vazifeleri yürütüyordu. Neredeyse tüm işleri kendisi hallediyordu. Ama

sıkıntılardan dolayı yetimhane için bir müdür bulmak zorunda kaldı ve Haralambos'a bir teklifte bulundu. **Ayrıca açmış olduğu yetimhane** 250 yetimin barınma ihtiyacını karşılamaya yanı sıra, Zincidere'nin iyi bilinen dini faaliyetlerin de merkezi oldu. **Bu amaçla da** birçok kişi geliyordu çocuklara vaaz vermek için. Hadjin'de çalışmaya devam den Lambert'da aynı şekilde etkiliydi.

Yetimhanedekiler Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen Ermeni ve **Rum** erkek çocuklarıydı. 12 erkek ve Aneta isminde bir kadın öğretmen bulunuyordu. Aneta, iyi davranışın bile ne olduğunu bilmeyen çocuklardan oluşan bir sınıfla ilgileniyordu. **Bu çocuklardan biri olan** Cosma 12 yaşındaydı, Lazarus ise 10 ve her ikisi de çobandı. Bu çocukların konuştuğu dil farklıydı, bu da Aneta için durumu çok zor bir hale getiriyordu. Ve onlar Aneta'dan kendi dillerini öğrenmelerini istiyorlardı.

Cosma ve Lazarus, Aneta için zorluk çıkarıyordu. Aneta ise bu problemlerden bahsetmiyordu ve onların okuldan atılmalarını engelliyordu. Sonunda, hem Cosma hem de Lazarus iyi gelişme gösterdiler ve dağlara cahil çobanlar olarak dönmekten kurtuldular.

Bu süreç esnasında Aneta ve yetimhane müdürü Haralambos arasında bir mesafe vardı. Yetimhane müdürü kasabadaki birçok kızın dikkatini çekiyordu. Aneta ve Haralambos birkaç mektup göndermişlerdi birbirlerine ve bir kez özel görüşme yapmışlardı. Yıllar sonra Aneta istifasını verdi. Amerikan okulunda öğretmenlik yapacaktı. Gerber onun bu kararından memnun değildi.

Maria Anna Gerber tarafından kurulan yetimhane çok uzun süre hizmet veremeyecekti. **Çünkü Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle,** hükümet onu devraldı **ve ihtiyaç nedeniyle** askeri hangara dönüştürdü. **Yetimler ise** Near East Relief **isimli yardım kuruluşu tarafından** Yunanistan'a gönderilerek koruma altına alındı. **Bu sırada** Aneta'nın hemşire olan kız kardeşi Elizabeth'de **bu süreçte** onlara eşlik etti.¹⁹⁷

4. ROSE LAMBERT

Menonite Brethren in Christ Başkanı George Lambert (1853-1928), **Northampton, Pensilvanya'da 11 Mayıs 1853'te David ve Catherine Lambert'in oğlu**

¹⁹⁷ <http://www.armenianbiblechurch.org/food%20corner/anatolia/chapter5.htm> (28.03.2013)

olarak dünyaya gelmiştir. 1872’de Pensilvanya’da William Gehman’ın kızı Amanda Gehman ile evlenmiştir. Sekiz çocukları olduğunda, bunlardan birisi de Rose’du.¹⁹⁸

Adana vilayetinin Kozan livasına bağlı Haçin kazasında Amerika’ya bağlı Protestan mezhebi tarafından açılmış olan 4 okul bulunduğu (Bkz. Resim-3), **Maarif Nazırı Zühdü Paşa’nın raporunun sonunda bulunan** tabloda görülmektedir. Ayrıca bu okullar R. 1295 (M.1879) – R. 1296 (M.1880) – R. 1296 (M.1880) – R. 1298 (M.1882) tarihlerinde açılmıştı ve tahsil şhadetnâmelerinin Madam Kuk tarafından verildiği belirtilmekteydi.¹⁹⁹

Burada bulunan okullarda görev almak üzere ülkesinden ayrıлып aylar süren gemi yolculuğu sonucu Anadolu’nun güney sahillerindeki Mersin’den karaya adım attığında kendisini Tarsus’taki Amerika misyoner heyetine bağlı görevliler karşıladı.

Adana’ya gelerek Çukurova’nın kuzey doğusuna doğru uzayıp giden kervan yolunu izleyerek öncelikle Sis’e (Kozan), daha sonra vadileri izleyerek Saimbeyli Kasabası’na yeni görev yerine ulaştı.²⁰⁰

Amerika’nın öncülüğünde Mennonite Brethen in Christ tarafından desteklenen Rose Lambert 1898’de Haçin’de ilk iş olarak kilise evleri açıp faaliyetlerine başladı ve bu konuda da yalnız değildi. Çünkü kendisiyle beraber gelen misyonerlerin sayısı yirmiye bulmuştu.²⁰¹ O’nun

faaliyetlerini engelleyen sağlık sorunlarının çıkış tarihi olan 1910 yılına kadar da çalışmalarına devam etti ve bu tarihten sonra Amerika’ya döndü. Ancak sağlığının düzelmemesi nedeniyle, kendisine verilmiş olan vazifesinden bir yıl sonra, bağlı bulunduğu misyoner teşkilatına istifasını sundu. Vazifesine Amerika’nın çeşitli bölgelerinde ve Kanada’da konferanslar vererek devam etti.

Amerikalı misyoner olarak Saimbeyli’ye gelen Rose Lambert, burada bulunan Kızlar Yetimhanesi’nin Başhemşireliği görevinde bulunmaktaydı. Ermenilere olan yardım ve desteğinden dolayı, H. Poghosyan 1942’de yazdığı “Haçin’in Genel Tarihi” (The General History of Hadjin) isimli kitabında “Kurtarıcı

¹⁹⁸ http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/lambert_george_1853_1928 (03.08.2012)

¹⁹⁹ Atillâ Çetin. (1981-1982). “Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 10-11, s. 207

²⁰⁰ Yurtsever, a.g.e., s. 111

²⁰¹ http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/hadjin_adana_turkey (29.07.2012)

Melek”²⁰² olarak anılmaktadır. Lambert Ermeniler’e olan bu desteğini biraz daha ileri götürmek içinde “Haçın ve Ermeni Katliamı” (Hadjin, and the Armenian Massacres) isimli kitabını kaleme almıştır. Kitabın önsöz bölümünde İstanbul Başpapazı Elisha B. Tourian tarafından Rose Lambert’e yazılan mektup yer alır. Başpapaz, görevine bağlılığını takdir ettiği Lambert’e övgülerini kalemiyle şu şekilde ifade etmiştir.

“Sayın Rose Lambert Asilzadeleri, selam ve şükranlarımı sunarım.

Piskopos Prelate vasıtasıyla o vahşi katliam günlerinde sizin yardım ve feraha ihtiyaç duyanları rahatlatmak ve yardım etmek için ne kadar telaşlandığınızı öğrendim ve bu beni çok rahatlattı. Kendi canınızı bile tehlikeye atarak bana öyle yardım ettiniz ki, böyle yaparak binlerce makûs talihli insanları o zor ve acı günlerde rahatlatmış oldunuz. Cesur çalışmalarınız ve yardımseverliğiniz için size olan gönülden minnettarlığımı ifade etmeyi bir borç biliyorum. Adınız ve asilliğiniz yıllıklarımızda asla unutulmayacaktır. Dualarım Tanrı’nın size ve evinize sonsuz lütuflarını bahşetmesidir ki fakir ve mazlumlara yardım etmeye devam edin.

Dualarım sizin için.

(İmza) Elisha B. Tourian,
İstanbul Başpapazı.”²⁰³

Görüldüğü gibi misyonerler arasındaki yardımlaşma ve iletişime çok önem verilmekte, her zaman için birbirlerinin manevi destekçisi olduklarını belirtmektedirler. Ne var ki Ermeni olayları yine tek taraflı olarak aktarılmakta, bu şekilde de Avrupa kamuoyuna duyurulmaktaydı. Halbuki yüzyıllarca sorunsuz bir şekilde aynı coğrafyada yaşayan bu insanların neden ve hangi olaylar sonucunda birbirlerine düşman edildiklerine değinilmemektedir. Bu tür olumsuz gelişmelerin, misyonerlerin bölgeye gelişleriyle birlikte aynı döneme denk gelmesinin bir tesadüf olmadığı tarihsel bir gerçektir. 1911 yılında basılan bu kitabın devamında Rose Lambert, Saimbeyli’ye gelişindeki ilk izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir.

“Hadjin 20 bin nüfusu olan bir Ermeni kasabasıdır. Türk nüfusu sadece 60 aile, resmi görevliler ve askerlerden oluşmaktadır. Bu, Ermeni nüfusunun çok oluşu, birkaç kasaba dışında istisnai bir durumdur. İki ulus genellikle şehir, kasaba ve köylerde karışık halde yaşamaktadırlar.

²⁰² <http://armenianhouse.org/lambert/index.html> (12.08.2012)

²⁰³ Miss Rose Lambert. (1911). *Hadjin, and the Armenian Massacres*. New York Chicago Toronto Fleming H. Revell Company London and Edinburgh, Fleming H. Revell Company, s. 7

Hadjin bir dağ yamacında denizden yaklaşık 1050 metre yükseklikte kurulmuştur. Hadjin dağın zirvesinde ve etrafında kurulduğunda, bir bakış noktasından tamamen görülemiyordu.

Vadi boyunca iki yoldan, biri güneybatıdan diğeri kuzeybatıdan kasabaya gidilebiliyordu. Ve üçüncü yol dağların üzerinden doğuya doğru geliyordu.

Küçük dar vadi ekili idi, küçük bostanlar vardı. En yakın ekili platolar bir veya iki saat uzaklıktaydı. Ve bazı çiftlikler bir günlük yolculuk uzaklığındaydı.

Şehre girilince dikkati çeken ilk şey sokakta görülen pek çok kız ve erkek çocuğu olması idi.

Neredeyse tüm evler küçüktü ve avlu olarak kullanılan terasları vardı. Evler birbiriyle bitişik olarak inşa ediliyordu ve sadece pencereler için açıklık vardı duvarlarda. Bu evler ardı ardına dağa doğru yükseliyordu. Aşağıda olan ev, bir üstteki evin avlusunu ve giriş bölümünü oluşturuyordu. Çatılarda erkek, kadın ve çocuklar, beşiklerde bebekler, tavuklar, kediler, köpekler, inekler, eşekler görmek sıra dışı bir durum değildi. Dik sokaklardan bazıları tamir edilmişti ve merdiven yapılarak düzenlenmişti. Dağın zirvesinde ve orta bölümünde kızlar yetimhanesini görebilirsin ve bir blok ötede de erkek yetimhanesi. Amerikan heyetinin binaları kasabanın sınırlarının ötesindeydi.

Karavan şehre girince kadınlar, çocuklar ve erkekler çatılardan ve sokaktaki insanlar en son gelenin kim olduğuna bakıyorlardı. Bu aşırı derecedeki yoksulluğu görünce, sorulacak ilk soru “Neden insanlar böyle bir yerde yaşarlar” oluyordu. Ve cevabı güvende kalmak için aranan bir yer oluyordu. Tanrı, doğa ile koruyordu sadece üç giriş yolu bırakarak. Fakirlik, hastalık ve kirliliğe rağmen, köylülerin kasabalarına olan bağlılıklarını görmek çok şaşırtıcı oluyordu ve yaşamak için ideal bir nokta olduğunu söylüyorlardı. Sadece fakirlik ve açlık onları başka yerler aramaya yönlendirebilirdi. Sıcak yaz aylarından sonra, insan sel, Adana’daki ovalara doğru akıyordu kışı geçirmek için. Dokumacılar, ayakkabıcılar, çilingirler her türlü ticaret yapan kişiler ovadaki Türk köylerine dağılıyorlardı, bazılarının ise meslekleri yoktu ve zenginlerin kölesi olarak tarlalarda çalışıyorlardı. Bazen tüm aileler kış için ovaya göç ediyorlardı bazıları da eş ve çocuklarını Hadjin’de bırakıyorlardı bir dahaki yaza kadar.

Doğudaki bir aileyi, Amerikan veya Avrupalı bir aile gibi düşünmemeliyiz, çünkü orada (Doğuda) erkekler eşlerini babalarının evlerine getirirler, kızlar ise eşlerinin ailelerinin yanına giderler. Sonuç olarak bir aile 3 ya da 4 nesilden oluşur,

büyük büyük anne ya da babaanne ev halkından kadınlar arasında en yüksek otoriteye sahiptir.

Bu yazının yazıldığı yıldaki ürün sıkıntısından dolayı çok sayıda Hadjinli iş bulmak için ovaya inmişti.²⁰⁴

Rose Lambert'in kaleme aldığı bu ilk izlenimlere ait yazıda, Türk tarihinde hiç rastlanmayan, ancak Avrupa tarihinin özellikle Coğrafi Keşifler sonucu bir geçim kolu haline gelen kölelikten söz etmesi, gerçekte Türk toplumuna, yaşam tarzına ve kültürüne ne kadar yabancı kaldığını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Zira Lambert'de tıpkı diğer misyonerler gibi özenle eğitilmiş ve görev alacakları yerlerle alakalı mükemmel denilecek düzeyde yetiştirilmişti. Gerçekte böyle iken, Osmanlı yönetiminin Ermeniler'e vermiş olduğu "Millet-i Sadıka" ünvanını ve beraberinde gelen ayrıcalıkları görmezlikten gelerek, normal bir şekilde her toplumda karşılaşılabilecek olan, para kazanma amaçlı geçici göçü, mevsimlik işçiliği "kölelik" olarak nitelendirmektedir. Kaldı ki bu iddiasına, hiçbir getiri elde edilemeyen kölelik için Ermeniler'in niçin her sene yeniden gönüllü olarak gerçekleştirdiğine yönelik herhangi açıklamada da bulunamamıştır. Çünkü kitabını yazmaktaki amacı yine misyonunun gereklerini yerine getirmekle ancak açıklana bilir.

Dava şuuruyla Rose Lambert'in yetişmesinde babası büyük rol oynadı. Çünkü George Lambert Mennonite Brethren in Christ başkanıydı, 1878'de MBC Kilise başkanlığına girdi. (1881'de atandı) Kent County, Michigan, Elkhart County, Indiana, Southwest, Wakarusa, Bethel, ve Jamestown'da papazlık yaptı. 1896'da üyeliğini Indiana eyaleti Elkhart'taki Prairie Street Mennonite Kilisesi'ne taşıdı. 1898'de Elkhart'a taşındı ve 30 Haziran 1928'de ölene kadarda orada yaşadı. Home and Foreign Relief Commission'da temsilciydi. 1898'deki büyük kıtlık zamanında arpa yüklü bir gemiyi Hindistan'a götürdü bu sayede Mennonite misyonu Hindistan'da kurulmuş oldu. Around the Globe and Through Bible Lands (Elkhart, 1896) ve India, the Horror-Stricken Empire, Containing a Full Account of the Famine, Plague, ve Earthquake of 1896-97 ve a Complete Narration of the Relief Work Through the Home and Foreign Relief Commission (Berne, 1898) kitaplarını yazdı.²⁰⁵ Kendisinin inandığı dava yönünde kızını da yetiştiren George Lambert, bir bilinmezlik olarak kabul edilebilecek, ülkesinden çok uzak ve de yaşam şartları kendi

²⁰⁴ Lambert, a.g.e., ss. 24-27

²⁰⁵ http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/lambert_george_1853_1928 (03.08.2012)

ülkelerine göre çok zor olan Haçin'e gelerek kızını da ziyaret etmeyi ihmal etmeyecektir. (Bkz. Resim-4)

4.1 Birleşik Kimsesizler Yurdu ve Kurulu

Misyonerlerin görev teşkilatının dış devletler ve oluşumlar tarafından desteklendiğine bir örnek olarak Birleşik Kimsesizler Yurdu ve Kurulu (United Orphanage and Mission) gösterilebilir. Çünkü bu dernek Saimbeyli misyoner kurumlarında görev yapan misyonerlerce kurulmuştur. Birleşik Kimsesizler Yurdu ve Kurulu Ohio'dan Anna Gerber (Bkz. Resim-5) ve Indiana'dan Rose Lambert tarafından 1898'de Türkiye'de Ermeniler arasında başlatılan kimsesizler çalışmasını desteklemek ve daha ileri bir seviyeye taşımak amacıyla 1901'de organize edildi. 1901'de pek çok Ermeni kimsesiz Amerika ve Avrupa'daki arkadaşlar (misyonerler) tarafından destekleniyorlardı. 1911'de iki kimsesizler kurumu vardı. Biri erkekler için Everek'te, diğeri de kızlar için Saimbeyli'deydi ve bu kurumlarda 306 tane kimsesiz vardı.

1. Dünya Savaşı'nda, kimsesizler binaları zarar görmesine rağmen sonradan gelen misyonerler 1938'e kadar görevlerine devam etti ve geriye kalan Ermeniler'den Suriye'ye göç edenlere yardım etmişlerdir. Güney Amerika, Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs ve Afrika'yı da içine alan çeşitli ülkelere dağılan gruplar, Beyrut, Lübnan ve Halep, Suriye'deki merkezleri ile başkanlığını Abraham Seferian'ın yaptığı yerli Ermeni kuruluşu bu yapılan iyi şeylerden geriye kalandı. Bu hareket gerçekten de mezhepler arası bir hareket idi ama kurul üyeleri ve misyonerler genel olarak Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki United Missionary Kilisesindendi. 1932'de United Orphanage dağıldı ve çalışmalar United Missionary topluluğuna aktarıldı.²⁰⁶

4.2 İncil Kardeşliği Kilisesi

İncil Kardeşliği Kilisesi'nin (The Bible Fellowship Church) 12 Ekim 1905'de Pensilvanya Allentown'da Cedar Crest İncil kardeşliği toplantısında gerçekleşen yıllık toplantısında, Dış Görevler Kurulu'na CF Snyder tarafından sunulan raporda Rose Lambert'da bulunmaktaydı. Çünkü buradaki bu toplantıya Berne, Hindistan'daki Işık ve Umut Misyonerlik topluluğundan Rahibe Marianne Gerber ve Rose Lambert beraberindeki Garabed ve Hagobian -yerli bir Ermeni-

²⁰⁶ <http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/U5677.html> (28.07.2012)

Ermenistan görevi için bu kampta **bulunmuşlar**, birkaç gün geçirmişlerdi. **Ayrıca kendilerine toplantıya katılanlar tarafından** tam bir gece ayrılmıştı. Mesajları ve konuşmaları önemli ölçüde takdirle karşılanmış ve toplantının sonunda topluluk tarafından kendilerine 70\$'lık yardım verilmişti. Bir sonraki gün misyonerlik kurulu Rahibe Rose Lambert'ı Ermenistan'daki temsilcisi olarak kabul **etmiş** ve ilk yıl için kendisine 200\$'ın avans olarak 3 ayda bir verilmesi kararlaştırıldı.

Bu toplantıya katılımından sonra Rose Lambert yetimler için Avrupa'ya bir seyahatte bulundu. **Bu sayede** Avrupalıların **Anadolu'da ki misyonerlik çalışmalarına** meraklarının uyanmasını ve bu işin daha ileriye doğru devam edebilmesi için destek arayışlarını artırdı. **Buradaki toplantı ve görüşmeler sayesinde**, bu doktrinlere 5 yıl önce karşı çıkan genç Ermeni erkek ve kadınlar başkalarına yol gösterme ruhu ile, diğer bir ifadeyle de kendi misyonları yönünde, yapılanlara sahip çıkmaya başlamışlardı. **Çünkü Lambert'e göre** "üzerimizdeki en ağır şey yaptığımız iş değil, bu işin hiçbir şey yapılmamış gibi kalmasıdır."

Türkiye'de tek **misyonerleri olarak Saimbeyli'deki** Yetimhane Müdiresi Rahibe Rose Lambert **görülmekteydi**. Lambert bölgesini Mayıs'ta terk etti ve izinli olarak Haziran'da New York'a geldi. Ermeniler'in ve Hadjin'deki yetimhanenin ihtiyaçlarının sunulduğu kamp toplantısını ziyaret etti. Daha sonra ise batı'da seyahatte bulunarak, evlerinde 300'den fazla yetimin **varlığından**, sağlıklarının iyi durumda **olduğundan**, yetimhanedeki işlerinin yanı sıra hemşirelik vazifesi de yaptığından ve işçi eksikliğinden ötürü, işlerin **çoğunun** yapılamadığından **bahsediyordu**.

Yaklaşık iki yıl önce Hadjin'den bozuk bir sağlık durumu ile dönen Rahibe Lambert, Misyonerlik Kurulundan istifa etti ve bu görevi daha fazla devam ettiremeyeceğini düşünüyordu. Döndüğünden beri sağlık durumu izin verdiği müddetçe, Amerika ve Kanada'da birçok yerde Türkiye'deki misyonerlik faaliyetleri konusunda seminer vermek ve bu konuda yazı yazmak ile meşguldü. Talebi üzerine bu yılın 1 Kasımında, **isteği üzerine görevine** ara verildi.

İncil Kardeşliği Kilisesi ve Hıristiyan ve Misyonerlik ittifakı neredeyse aynı yaştıydı. İncil Kardeşliği Kilisesi ve Hıristiyan&Misyonerlik İttifakı Gospel'i (4 İncil'den biri) bütün dünyaya yaymak için kurulmuştu. Dr. A. B. Simpson, A. E. Funk, Paul Rader, William T. Christie, vb. gibi İncil Kardeşliği Kilisesi ve

Hıristiyan&Misyonerlik İttifakı'nın öncüleri kamp toplantılarında, **insanları bilgilendirici ve teşvik edici** konuşmalar yapıyorlardı.²⁰⁷

5. DIŞ BASINDA TÜRK ALGISI VE HAÇİN

19. yüzyılın son çeyreğinde Ermeni sorununu Amerikan ve Avrupa kamuoyuna aktarmakta büyük başarı kazanan Amerika'daki Ermeni lobisi, Türk aleyhtarlığını işleyen akla gelebilecek bütün yöntemleri uygulamaya koyuldu. **Tüm bu gayretler misyonerlerce, Ermeni milletine empoze edilen “Bağımsız Ermenistan” içindi ve bunun için** her yol mubah görülüyordu. Amerikan misyonerlerinin desteğiyle mitingler yapılıyor, yardım organizasyonları düzenleniyor, Amerikan hükümetine ve yabancı devlet adamlarına mektuplar yazılıyor, devrimci komiteler teşkil ediliyor, Amerika'daki Müslümanlara ve Türk yanlısı olanlara karşı suikastlar düzenleniyor, kiliselerde vaazlar veriliyor, basında Anadolu'da Ermenileri ayaklanmaya teşvik eden ve Osmanlı devletini ağır bir şekilde suçlayan yazılar yazılıyordu. Hatta devrimci komiteler askeri taburlar oluşturarak talimler yaptırıyor, eylem için hazırladıkları üyelerini Türkiye'ye gönderiyorlardı. Buna dair Hınçak komitesinin yayın organı olan Haik gazetesinin editörü Chitzian, Boston'da yaptığı bir konuşmada devrimci eğitim alan genç Ermenileri Türkiye'de ayaklanma çıkarmak için hazırladıklarını açıkça ifade **etmekten dahi çekinmiyordu.**²⁰⁸

Beş yüz yıl birlikte yaşayan Türklerle Ermeniler arasında ilk kez ciddi bir kriz yaşanıyordu. Türk-Ermeni iç sorunu 2. Abdülhamit döneminde 1894 ve 1895'te yaşandı ki bu, Batı literatürüne Ermeni katliamı olarak geçti. ABD senatosu 3.12.1894'de Ermeni katliamı ile ilgili bir kararı kabul etti. Amerikalı misyonerlerin etkili çabaları sonucunda zaten Balkanlardaki gelişmeler sonucunda zedelenmeye başlayan Türk imajı son derece olumsuz motiflerle bezendi. “Konuşulmaz Türk (unspeakable Türk)”, “korkunç Türk (Terrible Türk)”, “Türk barbarlıkları (The Turkish Barbarities)”, “Bulgaristandaki mezalim (The Atrocities in Bulgaria)”, binlerce insan vahşice katledildi (Thousands of People Brutally Murdered)” gibi gazete başlıkları ve terimler bu çabalar sonucunda ortaya çıktı ve sadece icat edildiği ABD'de değil, tüm Batı'da yoğun olarak kullanıldı.²⁰⁹

Oluşturulmaya çalışılan bu olumsuz Türk algısına, Anadolu'da bulunan misyonerler gerek yazdıkları kitaplar, gönderdikleri mektuplar ve ülkelerine

²⁰⁷ <http://www.bfchistory.org/misscass.htm> (22.07.2012)

²⁰⁸ Aydın, a.g.m., s. 93

²⁰⁹ Fendoğlu, a.g.m., s. 193

döndüklerinde gerçekleştirdikleri konferanslarla destek veriyorlardı. Çünkü bölgedeki Amerikan nüfusunu pekiştirmek ve Amerikan idealini yaymak için misyonerler ve Ermeniler ve onların koruyuculuğunu yapan konsolosluklar Amerika'nın Ortadoğu politikasında kullandığı önemli unsurlardı. Birçok Amerikan Konsolosluğunda misyonerler görev almış, konsolos vekili veya yardımcılığını genellikle misyonerler üstlenmiştir. Yardımcı eleman olarak da genellikle Ermeni veya Rumlar tercih edilmiştir.²¹⁰

Misyoner mektupları Amerika'daki Congregationalist, New York Times, Tribune, Sun, Mail and Express, Evangelist, World, Boston Herald,²¹¹ Missionary Herald, Evelining, Star, Times, Boston Journal, Christian Herald gibi gazetelerde çoğu zaman isimsiz olarak yayınlanmaktaydı. Mektupların isimsiz olarak yayınlanmasının nedeni ise Osmanlı hükümetinin takibatından ve diplomatik girişimlerinden kurtulmaktı.²¹²

Misyonerler ve onların yetiştirdiği Ermeniler'in meydana getirdiği bilgi kirliliği ve olumsuz Türk imajına yönelik haberleri Haçın konusunda da kendini gösterir. Nitekim bu amaçla burada bulunan Amerikalı misyoner Edith Colt (Bkz. Resim-6 ve Belge-2), şayet Hadjin'e Fransızlar yardım etmez ise, Adanalı Ermeniler'in silahlı olarak harekete geçeceklerinden bahsetmektedir.²¹³ Yine aynı şekilde, Ermeniler'in Türkler tarafından kuşatıldığını ve katliamla karşı karşıya kaldıklarını bildiren bir haberde The New York Times'da yayınlanmıştır.²¹⁴ Fakat yüzyıllardır bir arada yaşayan bu iki milletin nasıl birbirlerine düşman edildiklerini ve bu durumun ortaya çıkmasında ne ülke, ne mezhep, nede kültür bağları bile bulunmayan misyonerlerin etkisinden hiç bahsedilmemektedir.

Misyonerlerin özellikle kendi gazete ve dergileri ile İngiltere'deki liberal gazetelerde yaptıkları yayınlar, sorunu Hıristiyan-Müslüman çatışması şeklinde ele almış, Ermenileri "mağdur" ve "mazlum", Osmanlı hükümeti ve Müslümanları "cani" ve "barbar" ilan etmiştir. Misyonerlerin bu tür yayınları, imparatorluğun sonuna kadar "Doğu Sorunu"nun önemli bir konusu olarak sözü edilen gazete ve dergilerde yer almış, çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin ilgili devletlerle diplomatik

²¹⁰ Açıkse, a.g.m., s. 547

²¹¹ Aydın, a.g.e., s. 225

²¹² Aydın, a.g.m., s. 113

²¹³ The New York Times, March 17, 1920

²¹⁴ The New York Times Published: April 16, 1920

ilişkilerini belirleyen bir unsur haline gelmiştir.²¹⁵ **Bunu destekleyen bir haberde Rusya'da** Ermeni Kilisesi başkanının Hükümete olan talebi, Rus elçi vasıtasıyla iletildiğini, bu talep ile bildirilen Ermeni soykırımlarıyla ilgili alınan ilk resmi ilan olduğundan ve bu hareketlerinin, insanlık konusu olarak ele alındığından **bahsedilmektedir**. Bu konuyu Türk Hükümeti'ne sunmak için Bay Morgenthau'nun kabul edildiği **belirtilmektedir**.²¹⁶ **Buna benzer bir haber Pittsburgh Gazetesi'nde yayınlanmıştı. Yayınlanan haberde Amerika'nın** İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'nun, Türkiye Dış İşleri Bakanını Amerika'da kamuoyunun Ermeni zulmü hakkındaki gelen haberlerle karıştığı ve katliamlar durmadıkça, Amerika ile Türkiye halkları arasındaki ilişkiler tehdit altında kalacağı konusunda bilgilendirmek için talimat aldığından **bahsedilmekteydi**.²¹⁷

Misyonerlerin yazmış olduğu mektuplar arasında beklide en ilginç, Haçin'de görevli Amerikalı misyonerlerden birisi olan J.T Barker'in, sağlıkların sessizliğini ortadan kaldırmaya çalışırken yaptığı çalışmalar sonucu telefonu icat eden Alexander Graham Bell'e, Haçin'den 27 Aralık 1909'da yazdığı mektuptur. Bell, işitme engelliler için uğraşırken, ayrıca öğrencilere kullanılması için burs vaadinde de bulunmuş ve vermek istediği bu burs, J.T Barker'in işitme engelli kızı Elizabeth Barker'a, Miss Reindhart tarafından uygun görülmüştü. Barker mektubunun içeriğinde; buldukları sıkışık ve zor durumun kızlarına teklif edilen burs sayesinde hafiflediğinden ve bunun Tanrı'nın bir lufu olduğundan, Haçin'de ki görevlerinin kutsallığından, içinde buldukları zorluklardan ve tehlikelerden, Miss Rose Lambert'dan ve tabii ki her misyonerin görev addettiği, Türkleri ve Müslümanları karalayıcı cümlelerle kendi misyonunu haklı gösterecek cümlelere özenle yer vererek, mektubunu şu sözlerle kaleme almıştır. (Bkz. Belge-3)

“Sayın Efendim

İşitme engelli kızımız Elizabeth Barker'ı, Kensington'da Miss Reindhart'ın evine bıraktığımızdan beri size derin teşekkürlerimizi iletmek istiyorduk.

Türkiye'deki pozisyonumuza geri gitmenin bizim görevimiz olduğunu düşününce, özürlü kızımızı bırakacak yer problemi ile karşılaştık. Onu bir süreliğine her hangi bir avantajının olmayacağı Hadjin'deki yaşamına geri götürmek pek doğru görünmüyordu. Bellevielle Enstitüsüne gönderilemeyecek kadar küçüktü ve

²¹⁵ Aydın, a.g.e., s. 210

²¹⁶ Boston Evening, April 28, 1915, page 4

²¹⁷ The Pittsburgh Press, October 5, 1915, page 5

akrabalarımızdan da hiç biri onun bakımını üstlenmeye uygun değildi. Bizim misyonerler olarak aldığımız ödenek kızımızı çok ideal bir yere yerleştirmeye yetecek durumda değildi ve biz zaman zaman keşke Amerika'da kalabilseydik ve onun bakımı ile ilgilenseydik dedik.

Öte yandan görev sahamızdaki ihtiyaç bizi çağırırdı. Görev yerimiz olan Adana'daki katliam, burada çok az sayıda çalışanımızı bırakmıştı ve sadece çok yorgun birkaç misyoner kalmıştı. Onlar da burayı tutuyorlardı ama bizim varışımızı zar zor bekleyebilirlerdi. Ve geçen bu zor günlerden sonra, sadece biz mi burada kaldık diye hissettiler.

Tek erkek misyoner olan Mr. Maurer öldürülen iki Amerikalı'dan biriydi. En iyi yerli beş işçimizden ikisi öldürüldü. Hadjin'de katliam yapılmadan önce, iki hafta boyunca kuşatma altındaydı. Burada yaşayanlar ne zaman teslim olmaları gerektiğini bilmiyorlardı ve hatta ilk grup asker bile onları korumak için gönderilmişti. Üç farklı kuruma dağılmış olan, yalnız bayanlardan oluşan beş Amerikalı, oranın yerlileri ile birlikte baskılara rağmen, baskıların aksine buldukları pozisyonda kalmaya karar verdiler. Onlar yabancıları öldürmekten korkuyorlardı, bu da zavallı Ermenileri kana susamışların ellerine bırakmak anlamına geliyordu. Şehirlerden biri yangına verildi. Ama yangın yayılmadı. Söndükten sonra kimse söndürmek için yangına yaklaşmaya cesaret edemedi. Tam da teslim olmaktan başka çare kalmadığı anda yardım geldi.

Yaptıklarından ötürü tüm şehir kendilerini misyonerlere borçlu bildi. Ve farkındaydılar ki eğer misyonerler onların güvenliğini sağlamasalar, tüm şehir küller altında kalacak, onlar doğranacak, eş ve kızları Türk haremlerine götürülecekti. Adana'da 200 kişiye yapılmıştı bu. Daha az yorucu olmayan haftalar bunu takip etti, misyonerler durmaksızın yardım için veya yaralarının sarılması için gelenlerin anlattığı acı hikâyeleri dinlemek zorunda kalıyorlardı. Biz Hadjin'e vardığımızda, yetimhanenin amiri Miss Lambert ruhen yıkılmış durumdaydı ve yakalandığı tifo hastalığında durumu iyiye gidiyordu. Şu anda Mısır'da ve iyileşmeye çalışıyor.

Bütün bunlardan sonra, sadece kendimizi düşünmenin çok büyük bencillik demek olduğunu anlayabilirsiniz. Bu yüzden, üç çocuğumuzla birlikte dönmek için hazırlıklara başladık. Ondan sonra, Miss Reindhart'ın sizin okula bağışladığımız bursu bizim kızımız için önerdiğine dair mektubunu aldık. Biz ne planlar yaparken,

Tanrı aslında bizim için her şeyi ayarlamış meğerse ve kızımız sağır biri için dünyada sahip olunabilecek en iyi imkanlara kavuşuyordu.

Kensington'dan gelen mektuplar çok rahatlatıcı idi. Eylül'de gelişimizden beri, Toronto'da doğan bizim 16 aylık oğlumuz kızamığa yakalanmıştı ve bizi, 6 yaşındaki kız kardeşini, çok yalnız bırakmıştı.

Kızamık salgını haftalardır sürüyordu ve çok ciddi bir boyut almıştı. Yüzlerce çocuk ölmüştü.

Hepimiz çok meşguldük. Normal işimin yanı sıra gönüllü olarak da yardıma muhtaçlarla ilgileniyordum.

Burada çok az haber alabiliyoruz ve son başarımız ile yakından ilgileniyoruz. 1909'da en büyük umutlarımızın gerçekleşeceğine inanıyoruz.”²¹⁸

²¹⁸ Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C. 20540, Series: Subject File, MSS51268: box 169, folder: The Deaf, Correspondence, A-C, 1883-1917

BEŞİNCİ BÖLÜM

1. ÇUKUROVA'DA ERMENİ OLAYLARI

Türklerle Ermenilerin 2. Yüzyılın sonlarına doğru Hazarlarla başlayan geçici münasebetler, Türkler Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir. Selçuklulardan sonra Osmanlılar zamanında da Ermenilerin çoğu Türk hakimiyeti altında yaşamayı tercih etmişlerdir. Osmanlılar da Ermenilere aynı dinî ve siyasî müsamahayı göstermiştir. Orhan Gazi zamanında Ermenilerin Kütahya'da bulunan dinî merkezleri **1324 yılında** Bursa'ya nakledilmiş, Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle de 1461 yılında patriklik İstanbul'a taşınarak, Ermeni Patriği Hovakim bütün Türkiye Ermenilerinin patriği olmuştur. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Adana ve çevresi 1516'da Osmanlı idaresine alındığı sırada, Doğu Anadolu'da 470 yıl, Kilikya'da ise 150 yıldır hüküm süren bir Ermeni Krallığı veya prensliği bulunmuyordu. Millet olarak Ermeni Milleti'nden de söz edilmiyordu. 16. yüzyılın ilk yarısına ait hiçbir yazılı kaynakta da bir Ermeni devleti veya milletin adı geçmemekteydi.²¹⁹

19. yüzyıla **gelindiğinde ise** önce Avrupa basınında dile getirilip bir sosyal mesele olarak ortaya atılan Ermeni Meselesi, 93 Harbi sonrasında oldukça ağır şartlarla imzalanan **1878 tarihli** Berlin Anlaşması ile siyasî bir platforma taşındı. Paris Barış Konferansı ile Avrupalı devletler hukukundan faydalanacağı ifade edilerek bir Avrupalı devlet kabul edilen Osmanlı Devleti'nin iç meselesi bu sayede diğer Avrupalı devletlerin de meselesi haline geldi.²²⁰

Osmanlı Devleti'nde Ermeniler askerlik vazifesinden de muaf oldukları için ticari hayatta önemli mevkilere gelerek, toplum içinde ön plana geçmişler ve zengin olmuşlardı. Ayrıca devlet bünyesinde çeşitli resmi veya özel devlet işlerine

²¹⁹ Kemal Çelik. "Adana ve Çevresinde Ermeni ve Fransız Cinayetleri". 29-30 Mayıs 2004'te Ankara'da Ermeni Araştırmaları II. Uluslararası Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur. http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/pdf/celik_02.pdf, s. 1

²²⁰ Galip Çağ. (2006). "Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Meselesi'ne Yaklaşımı". *Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Editör Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, s. 223

atanmışlardı. Osmanlı idaresi altında buldukları dönemde dinî ve sosyal işlerine karışılmayan Ermeniler, 19. yüzyıla kadar müreffeh ve huzurlu bir toplum olarak yaşamışlar ve devlet tarafından “Millet-i Sadıka” olarak adlandırılmışlardır. Çünkü Osmanlı Devleti Hıristiyan tebaasına karşı eşit muamele etmiş, bunlardan birini diğerine tercih etmemiş ve birbirlerinin işlerine karıştırmamıştır. Ancak tüm bu yaklaşıma rağmen 1. Dünya Savaşından sonra Fransa ile Adana ve çevresinde hülyalara giren ve kendisine verilen tüm hakları ve Osmanlı Devleti’nin yaklaşımını hiçe sayan Ermeniler, insanlığı utandıracak mezalim ve işkencelere baş vurmak suretiyle de aslında kendi makus talihini de, kendinden sonraki nesillerine devretmişti.

1.1 Avrupalı Devletlerin Ermeniler Üzerinden İki Amacı ve Ermeniler’in Beklentileri

Avrupalı ülkeler, din faktörünü, Hıristiyanlığı gündeme getirerek, Müslümanları, yani Müslümanların hamisi ve temsilcisi Türkleri saf dışı bırakmak gerektiği kanaatine iyice inanmışlardı. Bunun yolunun da Türklerin hakimiyeti altında yaşayan Hıristiyan azınlıklardan geçtiğini çok iyi kavramışlardı. Bunun için Hıristiyan grupları, özellikle Ermenileri çalışma alanı yapmışlardı. Çalışmalarında iki amaç gütmüşlerdir. Bunlardan biri, Ermenileri kendi mezheplerine kazandırmak, diğeri de Türklere karşı ayaklandırmaktı. Misyonerler bu amaçlarının birincisinde başarılı olamamışlar, fakat ikincisinde başarılı olmuşlardı. Ermenilerden bir kısmı, Türkler sayesinde elde ettikleri mevki, makam, servet ve imkanları seferber ederek Türklere isyan bayrağını açmıştır.²²¹ Bununla birlikte Avrupalı devletler Akdeniz ve Bağdat Demiryolu nedeniyle stratejik önemi olan Çukurova’da bir Ermeni devleti kurulması konusunda Ermenileri tahrik etmişlerdi. Öte yandan Bulgar, Sırp ve Girit hareketleri ve iç isyanlar Ermeni komiteleri tarafından bir fırsat olarak kabul edildi. Onların yaptıkları plana göre; Ermeniler ayaklanıp olaylar çıkaracaklar ve hükümete karşı direneceklerdi. Bunun üzerine Avrupa devletleri olaylara müdahale ederek zırhlılarını Mersin’e gönderecekler ve Kilikya’yı Ermenilere vereceklerdi. Hatta böylece “Büyük Ermenistan”ın kurulması Avrupa Devletleri tarafından onaylanacaktı.²²²

²²¹ Recep Karacakaya. (2007). *Ermeni Meselesi*. Gökkuşbu Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s. 16

²²² Nejla Günay. (Yaz 2009). “1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları”. Gazi Akademik Bakış, c. 2, S. 4, s. 114

Yukarıda verilen bilgiye göre Ermeni meselesini ortaya çıkaran sebepler şu şekilde sıralana bilir;

a) Misyoner faaliyetleri; Fransa, İngiltere, Rusya gibi büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'ndeki "Hıristiyanların Hamiliği" rolüne soyunmalarından istifade eden misyonerler, 18 ve 19. yüzyıldan itibaren Anadolu'da teşkilatlanmaya başlamışlardır. Başta Ermeniler olmak üzere Anadolu'daki gayr-ı müslimleri, İngilizler ve Amerikalılar Protestan, Ruslar Ortodoks, Fransızlar da Katolik mezhebine çekmeye çalışmışlar, bunu yaparken de onların dinî, millî, siyasî hisleriyle oynamışlardır.

b) Ermeni Kilisesi'nin kışkırtıcı tavır ve tutumları.

c) Ermeniler'i Türkler'den uzaklaştırmak için yapılan olumsuz propaganda.²²³

2. FRANSIZLAR'IN ERMENİLER'E YAKINLAŞMA SEBEBİ VE İŞBİRLİĞİ

19. yüzyılda Fransa, sömürge ve çıkar elde etmek peşindeydi. Bu amacını gerçekleştirebilmek gayesiyle Ermeniler'i piyon olarak seçmişti. Ermeni toplumuna bağımsızlık vaat etmiş, bu vaadiyle, onları kendi amaçları doğrultusunda kullanmak konusunda da başarılı olmuştur. Bu amaçla Fransa, 1630'dan itibaren Ermeniler arasında Katolikliği yaymaya başladı ve 1740'ta ise Osmanlı topraklarının tamamında Katolikleri himaye hakkını resmen kabul ettirdi. Siyasî ve ticarî amaçlarla yapılan bu propaganda, Osmanlı topraklarında yeni fesat yuvaları oluşturdu.²²⁴

Fransa, 1878 Berlin Antlaşması sonrası uluslararası bir problem olarak ortaya çıkan Ermeni meselesi konusunda, Ermenileri destekleyen devletlerin başında gelmiştir. Fransa, özellikle komiteci Ermenilerin Anadolu'da çıkardıkları olaylar üzerine, Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformların geciktirilmeden yapılmasını öngören Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin yerine getirilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde görev yapan bazı Fransız görevlileri ise, isyancı Ermenileri destekleyici ve kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak Fransız devlet adamları, bu dönemde bağımsız

²²³ Karacakaya, a.g.e., ss. 15-19

²²⁴ Çelik, a.g.m., s. 1

bir Ermenistan projesine sıcak bakmamışlar, yalnızca Ermenileri Fransız çıkarları doğrultusunda kullanmayı planlamışlardır.²²⁵

Kasım 1919'da, İngilizlerin **Çukurova bölgesinden** çekilmesinden sonra, bölgede mülkî idare yanında, askerî yetkilere de sahip olan Fransızlar, Kilikya'da "Ermeni Politikası" takip etmişlerdi. Fransa'nın Ermeni politikasına alet olan Kilikya politikası başlıca iki doğrultuda kendini gösteriyordu.

a) Ermenilere askerî harekatta yer verilmesi.

b) Suriye ve Kilikya'nın idarî yönden Ermenileştirilmesi.²²⁶

Nitekim 17 Aralık 1918 de Yarbay Romyö (Romieu) nın komutasındaki birlikler Mersin'den karaya çıktılar. Aynı gün general Hamlen (Hamlin) teftiş için maiyeti ile beraber Adana'ya geldi. Öğle yemeğini Vali Nazım beyde yedi. İkinci üzeri Hükümet erkânı ile tanıştı. Gece şerefine verilen ziyafete başkanlık etti. Lüzumlu tertipleri aldıktan sonra da Romyö'nün kuvvetleri 19 Aralık'ta Tarsus'u ve 20 Aralık Cuma günü ise Adana'yı işgal ettiler. Bunların çoğu Ermeni lejyonları idi. Bu komitecilerin **ardından** Çukurova'ya akın eden siviller de bütün kasabalara yayıldılar. Sayıları arttıkça kötüleşen bu şımarıklara karşı vali Nazım bey İslâm halka nasihat vermekten başka bir şey yapamıyordu.²²⁷

Adana ve havalisinde, mütarekeyi takiben ve işgalin başlaması ile birlikte, Ermeni fedailer ve Ermeni göçmenleri büyük topluluklar halinde yöreye gelmişlerdi. Çünkü o sıralarda bölgede yeni bir Ermeni devletinin kurulması için, kendilerine çok uygun şartlar mevcuttu. Ayrıca Ermeniler, işgal kuvvetlerinden de destek alıyor, hatta çoğu kez eylemlerine onları da ortak ediyor, oldukça pervasız ve katı davranıyorlardı.

Yöreyi işgal eden ve General Gouraud'nun emrinde bulunan altı Fransız taburundan üçü Ermenilerden meydana gelmişti. **Ayrıca** bir "Ermeni Alayı" kurulmuştu **ki** dünyanın her tarafından toplanan ve 5-6 bin Ermeni gönüllüden oluşan bir tabura, Türkler "Ermeni İntikam Alayı" adını vermişlerdi. Fransızlar, yörenin

²²⁵ Yahya Bağçeci. (2010). "Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Anlaşması'ndan 1.Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Politikası". Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall, s. 835

²²⁶ Karacakaya, a.g.e., s. 73

²²⁷ Kasım Ener. (1963). *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*. Berksoy Matbaası, 1. Baskı, İstanbul, s. 15

işgalini bu üç Ermeni taburundan oluşan kuvvetle gerçekleştirmişlerdi. Legion Armenian bin Ermeniden oluşmuştu.²²⁸

2.1 Albay Bremond ve Çukurova'ya İskan Edilen Ermeniler

Başkumandan Allenbi Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırdı. Mülkî idareyi Fransızlara ve askeri kontrolü İngilizlere bıraktı. Kuzey mıntıkası genel valiliğine merkezi Adana olarak, albay Bremond 'u 19 Ocak 1919'da tayin etti. Bremon mareşal Allenbi'den direktif aldıktan sonra 7 kişilik maiyeti ile beraber 1 Şubat 1919'da Adana'ya geldi. 2 Şubat'ta vali Nazım bey ile görüşerek vilâyette bürosunu kurdu. Mezkûr büroda teğmen Eskand (Escand) e genel sekreterlik ve yüzbaşı Kule (Coulet) ye askeri şeflik vazifesini verdi. Adana'da bu göreve yarbay Norman (Normand) atandı. Bu suretle Osmanlı valisi ve kaymakamları birer kukla haline getirildi.²²⁹

General Guro 12 Kasım 1920'de Adana'dan ayrıldı ve Bremon'u, Çukurova'da yerleştirdiği 100.000 Ermeni göçmeni ile baş başa bıraktı. Du Véou'nun "La Passion de La Cilicie" eserinden verilen bilgiye göre; bu Ermenilerden takriben 70.000'i Adana ile köylerine, 12.000'i Dört Yol'a, 8.000'i Saimbeyli ve geriye kalanları da diğer ilçelere iskan edilmişti. Ayrıca Ayıntap, Maraş ve Zeytun'a da İstanbul ve Anadolu'dan 50.000 Ermeni getirilmişti.²³⁰

Berlin anlaşmasından sonra geçen süre zarfında umduklarını bulamayan Ermeniler artık karışıklık ve isyanlar çıkararak Avrupa'nın dikkatini çekmek istiyorlar ve bunun içinde isyanlar çıkararak hedefe varmayı düşünüyorlardı. Bu arada 1880'li yılların başlarından itibaren kurulmaya başlanan İhtilalci Ermeni komiteleri içinde en önemlileri Hınçak ve Taşnak komiteleridir.²³¹

3. ERMENİ SİYASÎ CEMİYETLERİ VE GENÇLİK DERNEKLERİ

Ermeni komitecileri boş durmuyorlar, her ilçede siyasî cemiyetler ve gençlik kolları kuruyorlardı. Siyasî cemiyetler büyük Ermenistan krallığını tesis için uğraşmakta idiler. Bu amaçlarına erişebilmek üzere raporlar, tarihsel vesikalarla tezlerini savunmayı ve kamavorlarla (Ermeni fedailer) da zora başvurmaları düşünüyorlardı. Gençlik dernekleri ise Çukurova'ya dönen Ermenileri üretici ve yetiştirici duruma getirmek, Türkleri Fransız makamlarına jurnalde bulunmak ve

²²⁸ Karacakaya, a.g.e., ss. 73-74

²²⁹ Ener, a.g.e., s. 16

²³⁰ Ener, a.g.e., s. 25

²³¹ Karacakaya, a.g.e., s. 25

gençlerini, siyasî cemiyetlere eleman olarak yetiştirmek yönünde gayretler sarf ediyorlardı.²³²

Ermeniler'in kurduğu siyasî cemiyetlerden birisi olan Hınçak, çan sesi, çan, çingirak manasında olup Portakalyan ve gazetesi Armenia desteğinde 1887 yılında İsviçre'de Armenia Gazetesi yazarlarından Avedis Nazarbekyan ve eşiyle birlikte Kafkasyalı bir grup öğrenci tarafından kurulmuştu. Kurucularından hiçbirinin Osmanlı Devleti'ne ayak basmadıkları bu komite, Karl Marx'ın prensipleri doğrultusunda faaliyet göstermiş ve idarecileriyle üyelerinin büyük bir kısmını Rusyalı Ermeniler teşkil etmekteydi.²³³

Bir başka ihtilalci parti de Taşnaksutyun idi. Krisdapor Mikaelyan ve arkadaşları, Kafkasya'da 1890'da Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği'ni (Taşnaksutyun) meydana getirdiler. 1890'da ortaya çıkan bu partinin programı, isyan yoluyla hedefe ulaşmak için ihtilalci gruplar yetiştirmeyi esas almaktadır.²³⁴

Ermeni komiteleri, 1905 yılında Paris'te yaptıkları bir kongrede, ne suretle olursa olsun, Kilikya yani Adana ve Maraş civarındaki bölgelerin bağımsızlığının kazanılmasına karar verdi. Bu kararda, Adana, Maraş ve İskenderun'daki Ermeniler arasında Ortodoksluğu yayıp kendine bir nüfuz alanı oluşturduktan sonra Akdeniz'e ulaşmaya çalışan Rusların da parmağı vardı. Komiteler, bu kararın alınmasından sonra hazırlıklara başlayıp isyan çıkarılması planlanan Adana'da Ermeni nüfusun artırılması ve Ermenilerin silahlandırılması çalışmalarını hızlandırdılar.²³⁵

Komiteler, bu amaçlarına ulaşabilmek için Doğu illerinden Adana'ya nüfusa kaydettirmeksizin birçok Ermeni göç ettirdiler. Adana'ya yurt dışından gelen Ermeniler de köylere dağıtılarak yerleştirilmekteydi. Öte yandan mevsimlik işçi oldukları bahanesiyle Maraş, Harput ve Diyarbakır'dan çok sayıda Ermeni bölgeye getirilerek işgal edilen boş arsalarda ya da kasabalardaki Ermeni evlerinde barındırıldılar.²³⁶ Bu Ermeni evleri yeraltından tünellerle birbirine bağlandı. Çeşitli silâhlar yapıldı, toplar döküldü. Bu silâhlar açılan mahzen ve kuyularda gizlendi. **Bu sayede** Ermeni evleri ve kiliseleri birer silâh ve cephane deposu haline getirildi.²³⁷

O sıralarda Dört Yol'da eli silah tutan ve silahlandırılmış 50.000 Ermeni vardı ki bir hanede 20-30 silahlı fedai oturuyor, diğerleri bunların cümlesini sözde

²³² Ener, a.g.e., s. 19

²³³ Karacakaya, a.g.e., s. 25

²³⁴ Karacakaya, a.g.e., s. 26

²³⁵ Günay, a.g.m., s. 113

²³⁶ Günay, a.g.m., ss. 114-115

²³⁷ Çelik, a.g.m., s. 3

pamuk rekoltesini toplamak için **göstermelik olarak**, işçi olacak vaziyette besliyorlardı. Taşnakların teşvikiyle Kilikya Ermenistan'ını yaratmak için toplanmış silahlı ve talimli Zeytunlu, Vanlı, Rusyalı, Muşlu ve Bitlis'li Ermenilerdi ki Muşeg, bunları boş araziye kendi kendine yerleştirmek için getirmişti.²³⁸

4. 1909'DA MEHMET ASAF'IN ERZİN ANILARI

Mehmet Asaf Erzın Sancağına geldiğinde, şahit oldukları devrin durumunu göstermesi açısından önem taşır. Çünkü birkaç gün sonra bütün sancağın en küçük köylerine kadar anarşi içinde olduğunu ve hemen her köyün iki ayrı partiye ayrılarak kendilerine İttihat ve Terakki Cemiyeti süsü verdiklerini ve hatta birer de mühür kazdırdıklarını hayretle görmüştür. **Bu ortamda**, aklına gelen bir İttihat ve Terakki şubesi açmış ve başına 5-10 kişi toplayarak hasımlarını ezmeye çalışıyordu. Yani Cemiyetin adı edepsizlikleri için bir kalkan olmuştu. Kimse vergi vermiyor, hükümete baş eğmiyor, çoğunlukla jandarmaların her hangi bir mesele için hükümet dairesine götürmeye çalıştığı kimseleri ahali hücumla jandarmanın ellerinden kurtardığına **şahit olmuştur**. Arkasından da İttihat ve Terakki mühürlü bir belge ile bunun kutsal cemiyete bağlı ve her türlü saldırıdan korunmuş olduğu yazıyordu. **Bu ortamdan** Ermeniler **çok iyi faydalanıyorlar ve herkese** öncülük ederek, bir Ermeni'yi hükümet konağına getirmek imkânı kalmadığını yerli hükümete gösteriyorlardı.²³⁹

4.1 Mehmet Asaf'ın Muşeg'le (Mouchegh) Karşılılaşması

Mehmet Asaf Bey Erzın'de, o vakitler Adana Ermeni murahhasası metropoliti olan, meşhur Taşnak komitesinin en azılı fedai genç papazlarından Muşeg Efendi ismindeki papazla karşılaşmıştı. Bu papazla Cevat Bey merhumun İstanbul'daki evinde iki defa görüşen **Asaf Bey** Muşeg'in ne kanlı bir zekaya malik, bir memleket düşmanı olduğunu ve ne kadar cüretkar bir komiteci bulunduğunu, vali ile birlikte daha İstanbul'da iken anlamıştı. **Çünkü Muşeg** ünlü sürgün Patrik İzmirliyan'ın yetiştirdiği fesatçılardan **biriydi**.²⁴⁰ **Ayrıca** Ermeni gençler Muşeg'in Meşrutiyet devriminin taşıyıcısı ve Hınçak üyesi olmasından dolayı da sosyal bir misyonun temsilcisi olduğuna inanmaktaydı.²⁴¹

Muşeg, Kafkas Ermenilerine benzer üç köşeli belirgin işareti taşıyan kalpaklı, ayakları dizlikli tek tip elbise giyinmiş, postallı adıyla tanınan 300'ü aşkın

²³⁸ Asaf, a.g.e., s. 14

²³⁹ Asaf, a.g.e., s. 6

²⁴⁰ Asaf, a.g.e., s. 5

²⁴¹ Günay, a.g.m., s. 115

milis askeri ve bunlara Amerika ya da, Rusya'da askerlik öğrenen Ermeni fedailerinden subayların **yardımlıyla** ve her gün bunları dağlarda talimle yetiştirmişti.

Ermeni **elçisi** Muşeg, maiyetinde 15-20 kadar Ermeni **komitecileriyle birlikte dolaşarak**, en kalabalık ve zararlı Ermenilerin yaşadığı Dört Yol'da bir müddet kalıp dinlenmiş, halkı türlü nutuklar söylemekle ayaklanmaya ve hükümete karşı kıskırtmıştır. Tam Kıbrıs'ın karşısında bulunan Dört Yol'un ıssız iskelesine binlerce silah ve cephane çıkartarak buralarda pazarlarda satılan asker sergileri gibi silah sergileri kurdu ve halkı mutlaka silah satın almaya zorlamış, onları **Müslümanlar'ın** kendilerini keseceklerine inandırmıştı. Bu heyet ellerinde Ermenistan bayrağı olduğu halde bu geziyi toplu olarak atlarla **yapıyorlardı**.

Bütün köylerde ve bilhassa Dört Yol'da bulunan beylik araziye halk arasında Ermeni ahaliye taksim ve güya her bahçeye hudut işaretleri konuyormuş gibi kademe kademe piyade istihkâmları kazdırarak ve bazı yerlere de Kilise'nin ortasından tüneller açtırarak Kilikya'da bir isyan hazırlamıştır. **Ayrıca** Dört Yol'un yerleşme alanı dışında ve ıssız iskelesinde güya portakal depoları yapıyoruz diye izinsiz 4 m. **genişliğinde ve** 500 m. uzunlukta olan kışlalar inşa ve bunların da etraflarını istihkâmlarla çevirmiştir.²⁴²

Dört Yol'da da, katledilen Türkler'in tam sayısı kaydedilebilmiş değildir. Ancak, kayda giren bazılarının sayısı köylere göre şöyledir:

Ocaklı Köyü'nden: 14

Çağlalık: 10

Çaylı: 17

İcadiye: 2

Özerli: 12

Rabat: 1

Kuzuculu Kasabası'ndan: 8

Yeşilkent (Erzin) Kasabası'ndan: 7

Dört Yol İlçesi'ne bağlı diğer yerlerden 10 kişi olmak üzere, toplam 81 Türk öldürülmüştür. Bunların çoğu önemli şahıslardır. Buraya alınmamakla birlikte adları da bellidir. Adı ve sayısı bilinmeyen katledilmiş Türk sayısının daha fazla olduğu kesindir.²⁴³

²⁴² Asaf, a.g.e., s. 7

²⁴³ Çelik, a.g.m., s. 8

5. 1909 ADANA ERMENİ OLAYLARI

Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenen en önemli Ermeni isyanlarından biri de, 1909 Adana Ermeni Olayları'dır.²⁴⁴ 1909 yılında İstanbul'daki "31 Mart Olayı"nın akabinde, devletin geçici olarak hükümsüz kalması Ermeniler'e aradıkları fırsatı vermişti. İşte Adana'da Ermeni Piskoposu Muşeg'in teşvikleri ile 14 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen Ermeni isyanı, Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek müdahalelerini sağlamak ve Adana, Maraş, Mersin ve İskenderun'da Hınçaklar'ın da yardımı ile bir Ermeni Devleti kurmak amacı ile yapıyordu.²⁴⁵

Bundan sonra Muşeg Efendi Adana'ya gitmiş ve artık bütün hazırlıklar tamamlandığından işi yalnız körüklemek için Adana'da ve civarında isyan çıkarmak için olaylar yaratmaya çalışmıştır. Önce işe vilayet parti merkezi üyeleri arasında ayrılıklar meydana getirerek ve çoğunu parayla satın alarak çıkar sağlayıp mutasarrıflık merkezini Dört Yol'a yani, sancağın en ücra tarafına kaldırmak ve ayrıca her türlü menfaat ve yardımları Ermeni azınlığına kayırarak Müslümanların gönüllerini kırmak ve her gün Adana ve İstanbul'un uygun yerlerinde işe yarar birer olay çıkarmakla ve propagandayla kışkırtmak, Ermenilerle Türkler arasında uçurumlar açmak suretiyle tükenmek bilmez bir sistemle tahrik etmeye ve körüklemeye başlamıştı. O sıralarda Adana'da meşhur amansız Taşnak önderlerinden Gökdereliyan ve Çallıyan Karabetler vardı. Bu iki şahıs da Abdülhamit devrinde en acımasız Ermeni ihtilallerinde rol almış vatan hainleriydi.²⁴⁶

O sıralarda, Adana'da iki Türk, karısını kaçırdıkları iddiası ile bir Ermeni tarafından katledildiler. Ve Gökdereliyan Karabet adamlarıyla birlikte alenen Adana'dan kaçıp, güpegündüz hükümetin elinden kurtuldular. Bu öldürülenlerden İslâmlarca pek sayılan bir hocanın tenasül uzvu kesilip ağzına verilmiş ve bu uzva kendi kanıyla bir haç yapılmıştı. Bu yaşanan olay bardağı taşıran son damla oldu, artık Türkler'in Ermeniler'in yaptığı bu insanlık dışı kışkırtmalara tahammülü kalmamıştı. Bu dehşet verici davranış ve kışkırtmalar beklenen olayları başlattı.²⁴⁷ Vilayetin gönderdiği el altındaki kuvvetlere karşı Ermeni mahalleleri bir elden ve bir dakikada ateş açtılar ve bir sürü jandarma ve polisi şehit ettiler. Artık Muşeg'in beklediği uğursuz saat gelmişti. Çaresiz kalan vali ve kumandan Mustafa Remzi Paşa

²⁴⁴ Çelik, a.g.m., s. 3

²⁴⁵ Erdal İter. (1996). *Ermeni Kilisesi ve Terör*. Ankara Üniversitesi, OTAM Yayınları, S. 3, Ankara, s. 58

²⁴⁶ Asaf, a.g.e., s. 9

²⁴⁷ Çelik, a.g.m., s. 4

redifleri toplamağa teşebbüs etti. Silahlarını kapan Türkler Ermeni mahallesine yürüdü ve İki taraf birbirine girdiler.²⁴⁸

13 gün süren Adana olaylarında 20.000'e yakın Türk ve Ermeni ölmüş, Piskopos Muşeg ise ihtilalin daha ikinci günü İskenderiye'ye kaçmıştır.²⁴⁹

5.1 Muşeg'in Mısır'a Kaçması ve Yayınladığı Kitaplar

Osmaniye Mutasarrıfı Mehmed Asaf Bey, Muşeg'in verdiği bilgiler sonucu İstanbul gazetelerinde yayınlanan haberlerin gerçeklere uymadığını ortaya koyunca, Muşeg Kıbrıs'a, oradan da Mısır'a kaçtı. O günlerde, bu kez Taşnak liderlerinden Gökdereliyan Karabet ile Çallıyan Karabet, Adana'nın ilçe ve köylerini dolaşarak Ermeniler'i kışkırttılar. Bu kışkırtmalara Dört Yol Papazı Dersak, Hınçak üyesi Karabet İskender ve Bedros Paşa da katıldılar.²⁵⁰

Muşeg bu yangını tutuşturup Mısır'a kaçtıktan sonra, olayları Ermenilik açısından 1909'da İskenderiye'de Les Vépres Ciliciennes adıyla yayınlamıştır. Aynı yıl içinde ise Kahire'de "Adana Katliamı" adıyla ikinci bir eser daha çıkarmıştır. Muşeg, bu iki eseriyle kışkırttığı ve kopardığı kargaşayı ve bunun sorumluluğunu yerel Türk yönetimine yüklemek ve Dünya kamuoyunda Ermeni milletinin, zalim ve gaddar Türk hükümetince ve Türklerce ne acı bir yaşama sürüklendiği kanısını yaymak istemiştir. Fransızca olarak çok edebî bir dille kaleme aldığı Les Vépres Ciliciennes ise, Hıristiyanların dinsel duygularına yönelmiş bir yayındır.²⁵¹ Muşeg'in kitabının adında kullandığı Vépres kelimesi, aslında kiliselerde ikinci vakti okunan bir duanın adıdır. Ancak 1282 tarihinde bu ayinin yapıldığı sırada Fransızların Sicilya Hıristiyanlarına yaptıkları saldırı üzerine Les Vépres Cisilliennes, "Sicilyalıların ikinci duası" Hıristiyanlar arasında masumların duası anlamıyla yerleşmiştir.²⁵²

Muşeg, Les Vépres Ciliciennes isimli kitabında Ermenilerin Türkler'e karşı gerçekleştirdiği katliamı haklı göstermek ve Türk kelimesiyle birlikte Müslümanlık anlayışını karalamak amacıyla Kadirli ilçesi ve Mehmetli köyünden örneklerde vermekte, ancak bu olaylar öncesi Ermeniler'in Müslümanlar'a yönelik

²⁴⁸ Asaf, a.g.e., ss. 10-12

²⁴⁹ İter, a.g.e., s. 58

²⁵⁰ Çelik, a.g.m., s. 3

²⁵¹ Asaf, a.g.e., s. 1

²⁵² Asaf, a.g.e., s. 1

cinayetlerine hiç değinmeyerek bilgileri aktarmaktadır.²⁵³ Ayrıca eserinde Amerikalı misyonerlerden gördükleri destekten ve onlara olan şükranlarından,²⁵⁴ Hz. İsa'nın topluluğundan (Jésuites) olan misyonerler ile Sen Josef (Saint-Joseph) rahibelerinin duruşu, bunların Ermeniler'e yönelik bütün gayretlerinin Hıristiyanlığın şefkatini gösterdiğinden, oradaki binlerce insanı çok kötü bir ölümden, zulümden kurtardıkları için onlara teşekkür etmek istediğinden bahseder.²⁵⁵ Bu cümleleriyle de Ermeni milliyetçiliğinin olgunlaşmasında, Türkler'e karşı kışkırtılmalarında misyonerlerin ne derece etkili olduğunu itiraf etmektedir.

Adana olaylarının kışkırtıcıları, Adana Ermeni kilisesi piskoposları idi. Ermeni çeteciler, Türkler'i yok edeceklerine ant içmişlerdi. Saldırıları karşısında Türkler de kendilerini korumaya çalıştılar. Fakat Avrupa basını her zaman olduğu gibi, bu olayı da, "Türkler, Ermeniler'i imha ediyor", şeklinde duyurunca, telaşa kapılan İttihatçılar tarafından, Adana Valisi olarak atanan Cemal Paşa, isyanı çıkaran Ermeni çetecilere dokunamadı. Kurduğu Divan-ı Harb'de 47 Türk ve sadece bir Ermeni idama mahkûm edildi.²⁵⁶

Piskopos Muşeg'in 1909'da hazırladığı Adana İsyanı'ndan 1913 yılına kadar geçen dört yıllık devre, başta Ermeni kilisesi olmak üzere, komiteciler tarafından çok iyi değerlendirilmiştir. Çünkü onların yapmış olduğu siyasi görüşmeler, meclislere seçilmeler, yabancı elçiler ve hükümet ileri gelenleri ile yaptıkları temaslar ve komite toplantılarının tamamı belli bir amaç çerçevesinde yapılmıştı. Bütün bu gayretler, Avrupalı devletler ve misyonerlerin akıl öncülüğünde, isyan bayrağı altına daha çok komiteci toplamak, zaman kazanmak ve yıpranmış Ermeni ihtilâlciliğini bütün ruhu ile yeniden canlandırmak amacını taşıyordu.²⁵⁷

5.2 Babıali'nin Yardımları

Babıali, 13 Mayıs'ta Maraş, Saimbeyli ve Cebel-i Bereket'in (Osmaniye) acil ihtiyaçlarının karşılanması için 800 Lira gönderildi. Antakya, Kesb, İskenderun, Beylan ve Maraş'ın Göksun Kazası'nın Andırın Nahiyesi'ne bağlı Anacık Köyü'nde muhtaç aileler olduğunun ilgili birimlerce hükümete bildirilmesi üzerine konu Meclis-i Vükela'da ele alındı. Bunun için Adana ve Halep vilayetlerine toplam

²⁵³ Mouchehgh. (22 March 2012). *Les Vêpres Ciliciennes*. Universty of Michigan Library, Made in the USA, Lexington, KY, s. 30

²⁵⁴ Mouchehgh, a.g.e., ss. 56-57

²⁵⁵ Mouchehgh, a.g.e., ss. 45-46

²⁵⁶ Çelik, a.g.m., s. 4

²⁵⁷ İlter, a.g.e., s. 59

120.000 Lira ödenek ayrılması ve bu iki vilayetteki yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması hususu Meclis-i Vükela'da kabul edildi. Osmanlı hükümeti, daha sonra Adana ve Halep'te oturan tüccarların olaylarda zarar gördükleri gerekçesiyle borçlarının ertelenmesi yönündeki kararını Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a ilettiler. Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerde Halep'teki olayların tüccarın durumunu etkileyecek boyutlarda olmadığı gerekçesiyle sadece Adanalı tüccarların borçlarının ertelenmesine karar verildi.²⁵⁸

5.3 İlk Fransız Karakolunun – Kadir Han – Alınması

İngiliz'ler henüz gitmemişlerdi ki, 1919'un Ekim ayı başlarında Amanoslar'dan Yusuf ve Papanoğlu Mustafa Çetesi Ceyhan ovasına indiler. Oradan Yüreğir ve Tarsus cihetine geçerek zulüm yapan Ermeni'lerden Türk'lerin intikamını aldılar. General Lezley'in tedbirleri olmasaydı Fransızlar bu çeteler ile başa çıkamayacaklardı. Yusuf ve Papanoğlu'nun Gavur dağlarına uzaklaşmasından sonra Bremon, çete mensubudur diye suçsuz birçok Müslüman'ı kurşuna dizdirterek **bir anlamda intikam alıyordu.**²⁵⁹

Başlarında istihkâm teğmeni Cemal Efe olduğu halde Gülek Boğazı'nın stratejik bakımdan en önemli yerindeki Fransız karakolu 1 Nisan 1920 de küçük bir mücahit kafilesi tarafından sarıldı. Çoğu Ermenilerden **oluşan** düşman, kum torbalarını yığıldığı pencerelerden sürekli ateş açarak mukavemet ediyordu. Bol cephaneleri vardı. Teslim olmaları hakkında yapılan tekliflere kurşunla cevap veriyorlardı. Pozantı'dan yardım görmelerini önlemek için burasını süratle almak lâzımdı. Bu işi Gülek'in Şıhlı Köyünden genç Abdurrahman başardı. Karakolun arkasındaki sırttan sürünerek binanın alçak kısmına geldi. Elindeki gazyağlı paçavra ile dama sıçradı ve saçağı tutuşturdu. Bina içindekilerle beraber yanmıştı ama daha önce 18 yaşındaki Abdurrahman şehit düşmüştü. İlk Fransız karakolu böyle hazin bir şekilde, aklın alamayacağı kahramanlıkla ortadan kalkmış oldu.²⁶⁰

6. FRANSIZLAR'IN ERMENİLER'İ ALDATMASI

Avrupalı devletler amaçlarına ulaşmak için, ilgi alanlarındaki devletlerin toplumunda yer alan azınlıkları - dil, toprak, kültür, tarih birliği bulunmamasına rağmen - kullanmakta ve çıkarları doğrultusunda hareket ettirmekte çok başarılı

²⁵⁸ Günay, a.g.m., s. 116

²⁵⁹ Ener, a.g.e., s. 23

²⁶⁰ Ener, a.g.e., s. 44

olmuşlardır. Buna örnek teşkil edecek olan durumlardan biriside, Fransa'nın Ermeniler'e yönelik yaklaşımıdır. Çünkü bağımsızlık fikrini telkin etmesine rağmen Fransa'nın bağımsız bir Ermenistan'a sıcak bakmadığını, yine Fransız Elçisi M. P. Cambon'un, 20 Şubat 1894'te Fransa Dışişleri Bakanı Casimir Pirier'ye gönderdiği mektupta açıkça görülmektedir. Söz konusu mektupta; “Bağımsız bir Ermenistan mı? Kesinlikle bu düşünülemez. Ermenistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi tabii hudutlarla çevrili, birleşik bir halk kütleleriyle sınırlanmış bir yer değildir. Ermeniler Türkiye'nin her köşesine dağılmış bulunuyorlar. Buna, Ermenistan'ın Türkiye, İran ve Rusya arasında parçalanmış olduğunu da ilave ediniz. Beklenmeyen bir savaş sonucunda, eğer Avrupa, bir Ermenistan kurulmasını teklif etmiş olsa, yeni hükümetin yerini tayin ve tespit hemen hemen imkânsızdır. Aynı zorluk, yarı bağımsız bir il kurulmasında da söz konusudur. Ermenistan nereden başlayıp nerede bitiyor? Kala kala ıslahat vaadi kalıyor. Fakat Türkiye'de bu gibi vaatlerin ne demek olduğu bilinmektedir. Bir ıslahat yapılması için önce her şeyi ıslah etmek gerekir. 15 yıl önce Ermenileri memnun edecek ıslahat ve değişikliklerin bugün kendilerine yetmeyeceğinden de korkular. O halde Ermeni sorunu için bir hal çaresi, bir sonuç mümkün değildir.”²⁶¹

Yine Fransa'nın bağımsız Ermenistan'a yönelik bakışını, Kurtuluş Savaşımız sırasındaki tavrı da göstermektedir ki, Fransa için Ermenistan bir figürandan başka bir şey değildir. Çünkü 5 Ağustos 1920 günü öğle vakti, Adana'da Ermeni Komitesi Karargâhı'nda toplanan Ermeniler, Dr. Mihran Damatyan önderliğinde Hükümet Konağı'na gelip Vali vekili Bağdadizâde Abdurrahman (Paksoy)'ı kapı dışarı ederek: “Vilâyet idaresinin Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti'nin eline geçtiğini, kendisinin artık Vilâyet'te bir işi kalmadığını”, söylemişlerdi. ‘Guilliguia’ adlı Ermeni gazetesinin müdürü Veradzin, yanına aldığı birkaç partizanla, Abdioğlu Bölgesi'ne yerleşmiş ve burada Fransız mandası altında ‘Kilikya Mezopotamyası’ adında bir Ermeni Cumhuriyeti kurduğunu resmen ilân etmişti. Kuzeyde tren hattı, güneyde deniz, doğuda Ceyhan ve Batıda Seyhan Nehri yeni Ermeni Cumhuriyeti'nin hudutlarını teşkil ediyordu. Kısa zamanda Veradzin'in kurduğu cumhuriyet yıkıldı. Fakat bunun yerine bir başkası doğmuştu. Damatyan, derhal yeni bir kabine oluşturmuş ve kendisini de Fransız mandası altında geçici ‘Kilikya Hükümeti’nin şefi ilân etmişti. Damatyan, ‘Cumhurreisi’ sıfatıyla Vali

²⁶¹ Bağçeci, “Osmanlı”, a.g.m., ss. 854-855

koltuğuna kurulmuş, Rumlar'dan, Dr. Yusufaki Sıhhiye, Avukat Yuvaki Adliye, Ermeni Nalbantyan Karabet'in Tarım Bakanlığı'na atandıkları bildirilmişti. Fransız memurlarla birlikte öğle yemeğinde olan Fransız İşgal Komutanı Albay Brémond, Vali vekili Abdurrahman'dan olayı öğrenince, derhal Vilâyet'in telefon hatlarını kestirmiş, Fransız askerlerine Hükümet Binası'nı sarmaları emrini vermiş ve 'sözde' bakanları dışarı attırarak, bir-iki saatlik bu Ermeni Cumhuriyeti'ne son vermişti. Ermeni hak ve hukukunu savunacağı sözünü veren Fransa'nın bu tavrı, Ermeniler'e yönelik **niyetini** ve yaklaşımını özetler niteliktedir.²⁶²

Ermeniler ve taraftarları, şimdi Türk Milleti'ne yaptıkları haksız suçlamaları bırakıp, artık gerçekleri görmelidirler. Geçmişte hunharca işledikleri sayısız cinayetler ve acımasızlıkları nedeniyle, Ermeniler'in Adana ve çevresinde bıraktıkları derin izler yakın tarihe kadar unutulmamıştır. Ermeniler'in, Kozan'da çok sayıda Türk'ü içine doldurarak yaktıkları fırın, Adana'da Kanlı Kilise cinayetleri ve Hasanađa Camii'ne toplayıp yakmak istedikleri Türkler'le, kadın ve çocuklara yönelik acımasız cinayetleri hafızalarda yeniden canlanmaktadır.²⁶³

²⁶² Çelik, a.g.m., s. 28

²⁶³ Çelik, a.g.m., s. 29

SONUÇ

Hıristiyanlık inancına göre, Hıristiyanlığın dünya üzerine yayılması için bütün insanların misyon içinde olması gerekir. Hz. İsa'nın Havarilerinden olan Pavlus'la başlayan bu düşünce, 19. yüzyıldan itibaren planlı bir şekilde, farklı mezhepten Hıristiyanları ve Hıristiyan olmayan unsurları hedef kitlesi olarak seçmiştir. Artık misyonerlik için faaliyet alanları, misyon örgütlerince belirlenmeye başlanmıştır. Yapılan bu hedef seçiminde Osmanlı Devleti toprakları da vardır. Çünkü 19. yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik durum, bünyesinde yüzyıllardır barındırdığı çok farklı etnik gruplar, sahip olduğu geniş coğrafya, misyonerler için bulunmaz bir ortam ve geniş bir ilgilenme ve hareket sahası sağlamaktadır.

Anadolu'ya gelen ilk misyonerler, gerçekleştirdikleri geziler sonucu, ilk misyon raporlarını oluşturdular. Yaptıkları tespitler sonucunda Müslümanları dinlerinden döndüremeyeceklerini, kapalı bir yapıya sahip olan Yahudileri ise Hıristiyan yapamayacaklarını kısa zamanda anladılar. Bunun üzerine Anadolu coğrafyasında dağınık halde yaşayan, toplumsal bir birliktelik sergilemeyen ve Millet-i Sadıka ayrıcalığıyla Osmanlı yönetiminde önemli yerler edinen Ermenileri hedef kitle olarak belirlediler.

Misyonerlerin bu tespit ve yaklaşımları sonrasında, Anadolu'nun en ücra köşelerinden biri olan Saimbeyli (Haçin), öncelikli ilgi alanlarından bir yer olmuştur. Çünkü buranın uzaklığı nedeniyle denetiminin zor olması, yeryüzü şekillerinin doğal koruma sağlaması, ekonomik zayıflık ve eğitim yetersizliği nedeniyle halka ulaşmanın kolay olması, idari ve demografik yapısı misyonerler için adeta bir laboratuvar olmuş, bir örnek teşkil etmiştir. Bu nedenle çoğu yerleşim yerlerinde rastlanamayacak yoğunlukta misyoner okulları, kolej ve yurtlar, ev kiliseleri tesis edilmiştir. Hayata geçirilen bu kurumlarda çalışanların kendi ülkeleri ile bağlantıları ise hiçbir zaman kesilmemiştir. Hastalandıklarında ülkelerine gönderilmiş ve sonrasında tekrar görev yerlerine dönmüşlerdir. Ayrıca faaliyet gösterdikleri yerdeki yerli halktan seçtiklerini de beraberlerinde götürerek, misyon toplantılarına katılmalarını sağlamışlardır. Ayrıca Hıristiyanlığın farklı mezheplerinden oldukları için rakipmiş gibi görünseler de, özelde amaçlarına ulaşmak için birbirlerini desteklemişler ve bunu Osmanlı Devleti karşısındaki tutumlarıyla da hissettirmişlerdir.

Bu olumsuz şartlara gelen Amerikalı misyonerlerin, kendi ülkelerindeki lüks yaşamı bırakarak, Saimbeyli’de faaliyet göstermeleri, kendi ideallerine bağlılıklarının bir sonucudur ve zannediyoruz büyük devlet politikası da bunu gerektirmektedir.

Ele aldığımız bu dönemlerde Çukurova’da ve yoğun olarak da Saimbeyli’de gerçekleşen misyonerlik faaliyetleri hedeflendiği gibi gerçekleşmiştir. Çünkü yüzyıllardır bir arada yaşayan Türkler ve Ermeniler karşı karşıya getirilerek, Osmanlı Devleti’nin en güvendiği azınlık olan Ermeniler, başta Adana olayları olmak üzere, bölgede ve yurt genelinde Müslümanlar’a karşı kin ve nefret beslemeye başlamışlardır. Bu kin ve nefret, 1. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiş, Ermeniler’in yaptıkları eziyet ve katliamlar insanlığı utandıracak boyutlara ulaşmıştır.

Osmanlı coğrafyasında 19. ve 20. yüzyılda zirveye çıkan misyonerlik faaliyetleri amacına ulaşmıştı. Çünkü üzerinden bir asır geçmesine rağmen Türk ve Ermeni ilişkileri, misyonerlerce yapılan bu tahribatın etkisinden kurtulamamıştır. İki millet, Osmanlı dönemindeki birlikteliği halen sağlayamamış ve geçmişte olduğu gibi dış devletlerin etkisinden halen kurtara bilmiş değildir.

KAYNAKLAR

- Açıkses, E. (2002). “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 13, s. 542-557
- Adana Armenians Will Relieve Hadjin Unless French Send Troops to Menaced City. *The New York Times*, March. 17. 1920
- Akgün, S. “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”. *OTAM*, S. 3, ss. 1-16
- Akgün, S. (1988). “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 1, ss. 1-12
- Akyüz, Y. (1970). “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orjinal İki Belge”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 3, S. 1, ss. 121-130
- Albayrak, K. (2007). “Geçmişte ve Günümüzde Nesturi Misyonerliği”. *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 20, S. 2, ss. 164-171
- Asaf, M. (2002). *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*. Yayına Hazırlayan: ismet Parmaksızoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı
- Ask Türks to and Massacre. *Boston Evening*, April. 28. 1915, page 4
- Aydın, M. “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine etkisi”. *OTAM*, S. 19, ss. 79-122
- Aydın, M. (Şubat 2008). *Amerikan Misyonerleri*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı
- Bağçeci, Y. (2010). “Osmanlı Belgelerine Göre Berlin Anlaşması’ndan 1.Dünya Savaşı’na Kadar Fransa’nın Ermeni Politikası”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall*, ss. 835-859
- Bağçeci, Y. (Summer 2008). “Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4*, ss. 169-192
- Besieged Four Weeks, Hadjin Calls For Aid. *The New York Times*, April. 16. 1920
- BOA, BEO, Dosya No: 2021, Gömlek No: 151543
- BOA, DH. ŞFR., Dosya No:156, Gömlek No:46
- BOA, MF.MKT., Dosya No:203, Gömlek No:30
- BOA, DH. MKT., Dosya No: 914, Gömlek No: 46
- BOA, A.}MKT. MHM., Dosya No: 617, Gömlek No:38
- BOA, DH. MKT., Dosya No:1069, Gömlek No:20

BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 146, Gömlek No: 12

BOA, DH. MKT., Dosya No: 1809, Gömlek No:57

BOA, BEO., Dosya No: 40, Gömlek No: 2954

Büyükkarcı, S. (Bahar 2001). “Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S. 9, ss. 9-52

Çağ, G. (2006). “Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Fransa’nın Ermeni Meselesi’ne Yaklaşımı”. *Ermeni Sorunu ve Avrupa*, Editör Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, ss. 223-253

Çelik, K. “Adana ve Çevresinde Ermeni ve Fransız Cinayetleri”. Bu makale 29-30 Mayıs 2004’te Ankara’da Ermeni Araştırmaları II. Uluslararası Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur. http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/pdf/celik_02.pdf

Çetin, A. (1981-1982). “Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, ss. 189-219

Dadyan, S. (Eylül 2011). *Osmanlı’nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı

Ener, K. (1963). *Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*. Berksoy Matbaası, İstanbul, 1. Baskı

Eyicil, A. “1895 Maraş ve Zeytin İsyanı”. *OTAM*, S. 11, ss. 157-210

Fendoğlu, H. T. (2002). “Amerika Birleşik Devletleri’nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 14, Ankara, ss. 189-196

Güler, Y. (2005). “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 1, ss. 227-240

Günay, N. (Yaz 2008). “Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri”. *Gazi Akademik Bakış*, c. 1, S. 2, ss. 107-119

Günay, N. (Yaz 2009). “1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c. 2, S. 4, ss. 113-123

Gündüz, Ş. (2005). “Misyonerlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul, ss. 193-199

Güngör, E. (1999). *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*. Ötüken Yayınları, İstanbul

Hakkı Tarık Us Koleksiyonu. (Kanunievvel 1926). *Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı*. *Muallimler Mecmuası*, Sene: 5, Sayı: 46

Halidi, M. ve Ferruh, Ö. (Eylül 1991). *İslâm Ülkelerinde Emperyalizm ve Askerleri: Misyonerler*. Araştırma Yayınları

Haydaroğlu, İ. (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 14, ss. 181-188

Hopkins, E. W., Halidi, M. vd. (2006). *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*. Örgün Yayınevi, İstanbul

<http://armenianhouse.org/lambert/index.html>

<http://www.armenianbiblechurch.org/food%20corner/anatolia/chapter5.htm>

<http://www.bfchistory.org/misscass.htm>

<http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/U5677.html>

http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/hadjin_adana_turkey

http://www.gameo.org/encyclopedia/contents/lambert_george_1853_1928

http://www.hadjin.com/new_york_times_articles_from_1920.htm#Adana_Armenians_will_relive_Hadjin

İleri, İ. (2005). “Azınlıkların Eğitimi”. Ankara Üniversitesi, *OTAM*, S. 17, ss. 1-12

İlter, E. (1996). *Ermeni Kilisesi ve Terör*. Ankara Üniversitesi, OTAM Yayınları, Sayı: 3, Ankara, 1996

Karacakaya, R. (2007). *Ermeni Meselesi*. Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2. Baskı

Küçük, M. A. (2009). “Anadolu’da “Protestan Ermeni Milleti”nin Oluşumu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:2, ss. 153-186

Küçük, A. “Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, ss. 245-259

Lambert, R. (1991). *Hadjin, and the Armenian Massacres*. New York Chicago Toronto, Fleming H. Revell Company London and Edinburgh, Fleming H. Revell Company

Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C.

Meydan-Larousse. Büyük Lûgat ve Ansiklopedi. (1981). “Misyonerlik”. Meydan Yayınevi, İstanbul, c. 8

Meydan-Larousse. Büyük Lûgat ve Ansiklopedi. (1981). “Saimbeyli”. Meydan Yayınevi, İstanbul, c. 10

Mouchegh. (22 March 2012). *Les Vêpres Ciliciennes*. Universty of Michigan Library, Made in the USA, Lexington, KY

United States Urges Turkey to Put and to Armenian Massacres. The Pittsburgh Press, October 5. 1915, page 5

Richter, J. (1910). *A History Protestant Missions in the Near East*. Copyright, by Fleming H. Revell Company, London and Edinburgh

Salnâme-i Vilayet-i Adana. (1308)

Salnâme-i Vilayet-i Adana. (1309)

Salnâme-i Vilayet-i Adana. (1312)

Sevinç, N. (Şubat 2002). *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*. Milenyum Yayınları, 3.Baskı

Sezer, A. (1999). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı Özel, ss. 169-183

Şahin, G. (Haziran 2005). “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 7, S. 1, (Ermeni Özel Sayısı), ss. 184-207

Şerif, A. (1999). *Anadolu’da Tanîn*. Yay. Haz. Mehmed Çetin Börekçi, TTK Yayınları, c. 1, Ankara

Şişman, A. (2002). “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 14, Ankara, ss. 173-180

Tamur, E. D. (2006/Bahar). “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”. *ÇTTAD*, c. V, S. 12, ss. 3-20

Tızlak, F. (2008). “Anadolu Türklüğü ve Ermeniler”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Vol. 10, S. 1, ss. 191-204

Turan, S. (2010). “Çağdaş Hıristiyan Misyonerliğinde Kadın”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research, Volume: 3, Issue: 13, ss. 246-253

Turan, S. (2009/1). “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, S. 15, ss. 157-177

www.bfchistory.org/gencon1912.htm

www.dlir.org/archive/items/browse/tag/Hadjin

Yıldız, Ö. (Ekim 2009). *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul

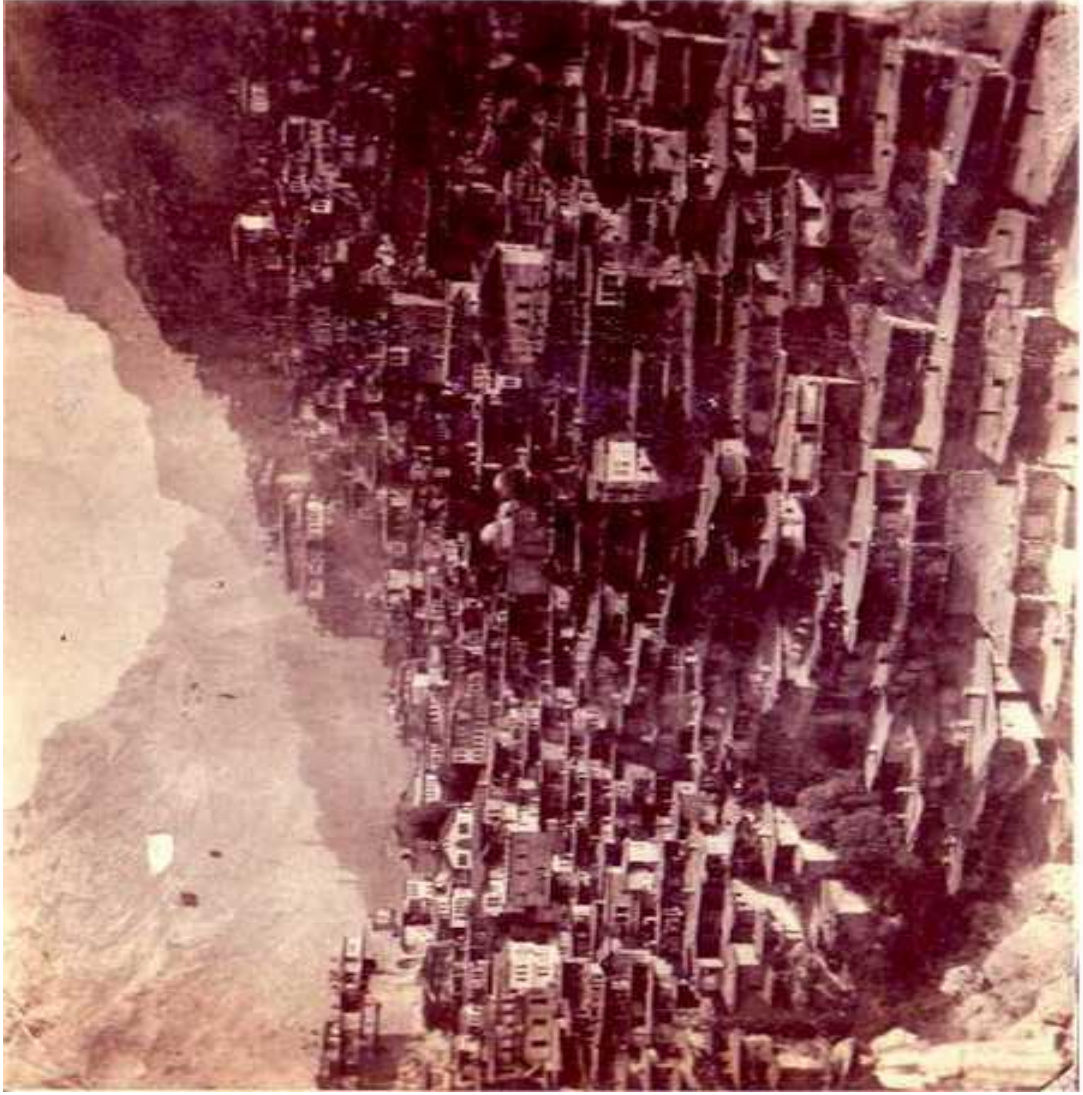
Yılmaz, Ö. (2007). “19. yy. 'da Misyonerlik Faaliyetleri Çerçevesinde Trabzon Ermenilerine Bir Bakış”. *OTAM*, S. 21, ss. 191-219

Yurtsever, C. (2010). *Haçin*. Çukurovalı Yayınları, Adana

Yzb. Ahmet Hamdi Bey. (Temmuz 2010). *İslam Alemleri ve İngiliz Misyonerler*. Yay. Haz. Zafer Çınar, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul

EKLER

(Resim-1) (Arka Sol Sıradan İtibaren) Bayan Nelson, Rev. J.T Barker, Bayan Norah Lambert, Rev. D. C. Eby, Bayan Anna R. Bowman, Bayan Dorinda Bowman, Bayan Barker, Bayan D. C. Eby, Bayan Ida Tschumi, Bebek Evangeline ve Ruth Barker, Bayan Katie Bredemus.

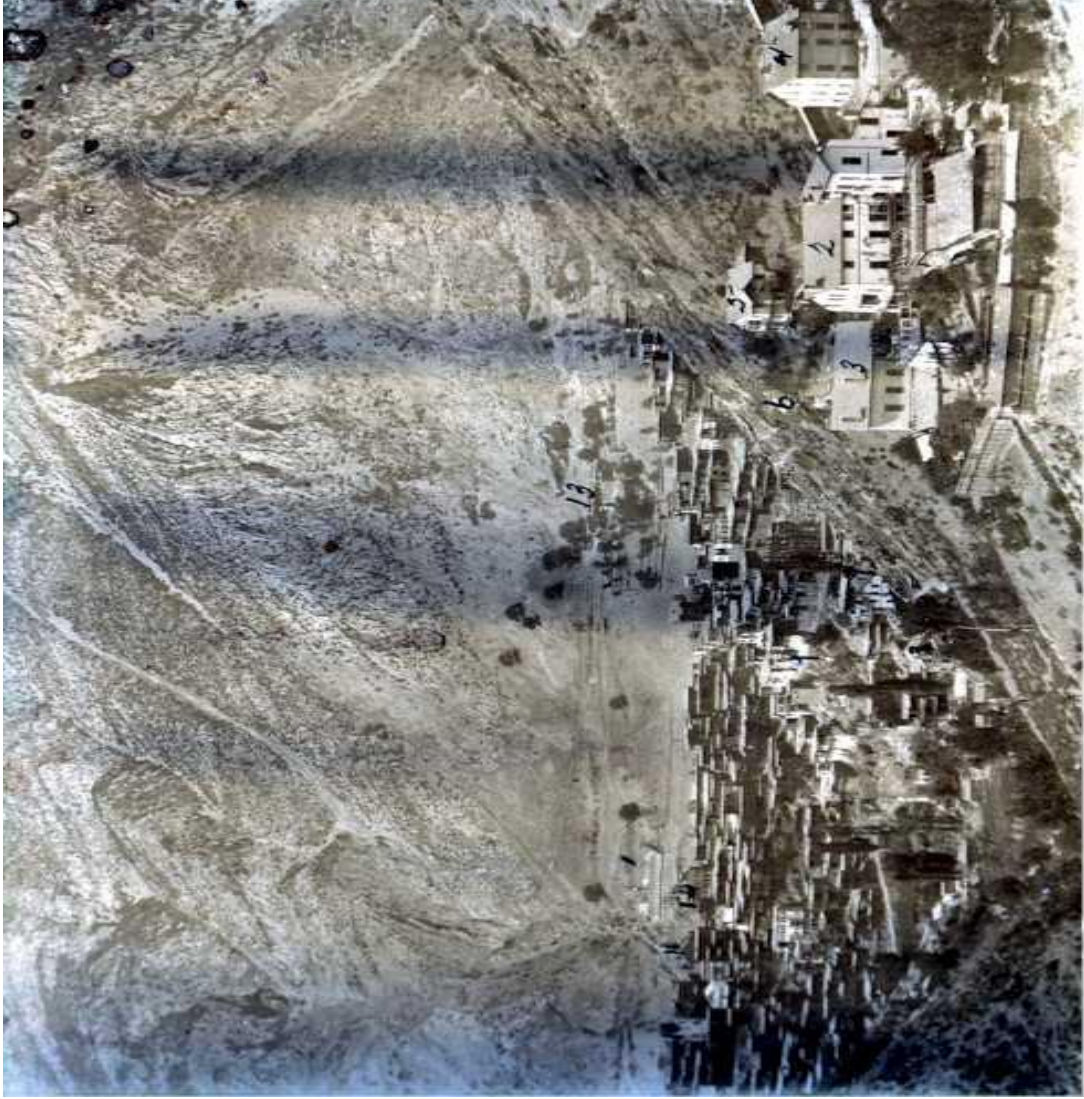

(Resim-2) Haçin

COFFING REV. JACKSON ^{B. Redstone Pa. Sept 21, 1824}
~~Green~~ ^{at - Cuba,}
 Sailed fr. Boston Jan. 5, 1857 ^{Marietta '53}
 Arr. Smyrna Mar. 2, 1857 ^{Union '56}
 Arr. Aintab Apr. 1, 1857 ^{Ord. Nov. 9, 1856}
 Transf. Hadjin Adana, 1861 ^{B. Fayette Co., Pa., 9/21/24}
 M. Josephine Lemert 9/29/56
 Shot & Killed bygar Alexandrette Mar. (24) 26, 1862

COFFING MRS. JOSEPHINE Lemert. ^{Dresden, C.}
 Sailed fr. Boston Jan. 5, 1857 ^{B. 1832}
 Arr. Smyrna Mar. 2, 1857 ^{M. Jackson Coffing 1856, Sep. 29.}
 Arr. Aintab Apr. 1, 1857
 Transf. Antioch 1863
 Transf. Marash 1866
 Arr. Talas Dec. 23, 1869
 Arr. Marash Jan. 1870
 Transf. Hadjin. 1870
 Arr. Hadjin Oct. 19, 1878
 Arr. Hadjin Oct. 14, 1899
 Ret. U.S.A. 1868 - Oct. 30, 1869
 Ret. U.S.A. 1874 - Aug. 7, 1875
 Ret. U.S.A. 1887 - Sept, 1888
 Ret. U.S.A. Nov. 18, 1898 - Sept. 9, 1899
 Ret. U.S.A. Aug. 1, 1905 ^{of resigned}
 Died Jan. 6, 1913, at Columbus, Ohio

(Belge-1) Bay ve Bayan Coffing'in Personel Kartları

(Resim-3) Haçin

1. Askerlerin Karargahı.
2. Yatılı Okul ve Misyoner Evi.
3. Kızlar Okulu.
4. Rev. Martin'in Evi.
5. İlk kilise konutu.
6. Bizim Tanrı Yolumuz.
9. Bizim bulvarımız.
10. Lise (Erkek)
11. ve 12. Katolik Okulu
13. Gregoryen Manastırı.

(Resim-4) Rose Lambert ve babası George Lambert

(Resim-5) Bayan Maria Anna Gerber, Zion Yetimhanesi, Zinjidere

(Resim-6) Bayan Edith Colt

GOLD EDITH B. Cleveland, Ohio. ^{2/19/77} Hillsdale, Mich., 1906
 Sailed fr. N.Y. Oct. 19, 1910
 Arr. Hadjin Dec. 1910 Sailed fr. Merzin Oct. 1915 M.A., Michigan U., 1918
 Arr. Hadjin Apr. 1919 - June 12, 1920 Ret. N.Y. Nov. 26, 1915 - Feb. 16, 1919
 Arr. Marash 1921 Ret. N.Y. Dec. 1924 - ~~Dec.~~ 1928
 Arr. C'ple Dec. 9, 1928
 Arr. Marash Dec. 1928 Arr. C'ple Aug. 1933, sent out of Marash.
 went to Beirut. Jan. 1934, - to U.S.A. June, 1934
~~Sailed fr. Merzin Oct. 1915 in U.S.S. "Des Moines."~~
 Died April 1980 b. 19 II 1879

(Belge-2) Bayan Edith Colt'un Personel Kartı

December 27/99, Hadjin, Turkey in Asia

Dr. Alexander Graham Bell,
Washington, D.C. U.S.A..

Dear Sir:

Ever since we left our little deaf daughter, Grace Elizabeth Barker, in Miss Reinhardt's home in Kensington, Md, it has been our purpose to write and express our heartfelt thanks to you.

When we know it was our duty to go back again to our post in Turkey, we were confronted with the problem of what to do for our afflicted child.

It scarcely seemed right to take her back to live in Hadjin, where she would have no advantages whatever, for a period of years. She was yet too young to be sent to the Belleville Institute, and none of our relatives felt properly situated to take upon themselves the care of a deaf child. Our allowance as missionaries would not admit of our placing her in such an ideal place as she is now in, and at times we wished we might stay in America and care for our children.

On the other hand, the need of the mission field called us. The massacre in the province of Adana, where we are stationed, had left our station sadly short of workers, and the few remaining, tired-out missionaries who were holding the fort, could hardly wait our arrival, and would have felt it too much altogether if we had the't only of ourselves, and left them in such straits after the terrible days they had passed through.

Mr. Maurer, our only male missionary, was one of the two Americans killed. Two of our best native workers had been slaughtered, and while Hadjin was not massacred, you probably read how the city was besieged for two weeks, the inhabitants not knowing what moment they must surrender, for even the 1st band of soldiers sent to protect them, joined the attacking party.

The 5 American ladies alone in Hadjin with the natives, scattered in three different institutions, decided, in spite of persuasion to the contrary, to stick to their posts, for they feared that since they were afraid to kill foreigners, it would mean leaving the poor Armenians to mercy of the blood-thirsty mob, and they did, even tho' one end of the ci ty was set on fire. Marvellous to all those who know Hadjin, the fire failed to spread, and went out, tho' no one dared go near to extinguish it, and at the last moment, when it seemed there was no other way but to surrender, help came.

The whole city felt indebted to the missionaries for the stand they took, and realizes that had the missionaries sought their own safety in the hour of extreme danger, the city would have been in ashes, and they butchered, with wives and daughters carried off to Turkish harems, as was the case with more than 200 in the city of Adana.

All this, with the no less strenuous weeks that followed, when the missionaries had to listen constantly to the heart-rending tales of those who came for help or to have their wounds dressed, was a terrible strain. Miss Lambert, the matron of our Orphanages, broke down afterwards, and was just recovering from an attack of typhoid when we reached Hadjin. She is now in ##### Egypt trying to recuperate.

After all this you can well understand how selfish it would have been to have tho't only of ourselves, so we began to make preparations to return with our three children. Just then, Miss Reinhardt's letter stating that she had decided to offer the scholarship you had granted the school, to our ## daughter, was forwarded to us, and we felt deeply humbled to think that while we were seeking to obey our convictions of duty, sometimes with a heavy heart, as we thought of our deaf darling, our Heavenly Father was planning it all out that while we sought the path of duty, our little daughter was to have the best the world affords in the way of advantages for a deaf child.

The letters from Kensington are indeed very comforting.

Since our arrival in September, our 16 months' old baby, born in Toronto, has succumbed to the measles, leaving us and her 6 year old sister very lonely.

The epidemic of measles that has been raging for a few weeks, has taken a very severe form, and hundreds of children have been swept away by it.

We are all kept very busy. In addition to my regular work, serving on relief committees, and organizing relief work for the wretched poor about us occupies my time.

We get only a snatch of news here and there, as to your late successes in which we are deeply interested.

Trusting that 1920 will see your highest hopes realized, I remain

Respectfully Yours
J. T. Barker

Barrett

(Belge-3) J.T. Barker'in Alexander Graham Bell'e yazdığı mektub.

ÖZGEÇMİŞ

Alper KÜÇÜKDURMAZ 1975’de Osmaniye ili Kadirli ilçesinde doğdu. İlk, orta ve liseyi Kadirli’de tamamladı. Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden 1998’de mezun oldu. İlk öğretmenliğe Kahramanmaraş ili Andırın ilçesi Çokak İlköğretim Okulu’nda başladı ve halen Kadirli Cumhuriyet İlköğretim Okulu’nda devam etmektedir Evli ve iki çocuk babasıdır.

VITAE

Alper KÜÇÜKDURMAZ was born in Kadirli district of Osmaniye in 1975. He completed his primary and secondary education there. In 1998, he graduated from Ağrı Education Faculty of Atatürk University with the title of history teacher. He first served in Çokak Primary School in Andırın in Kahramanmaraş and he is now teaching in Kadirli Cumhuriyet Primary School. He is married and has two daughters.